

Όψεις κοινωνιο-χωρικής διαλεκτικής: Η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη από τους κατοίκους των Εξαρχείων

Κωνσταντινίδου Αικατερίνη
Αθήνα 2025

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Διπλωματική Εργασία:

**Όψεις κοινωνιο-χωρικής διαλεκτικής:
Η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη από τους
κατοίκους των Εξαρχείων**

**Κωνσταντινίδου Αικατερίνη
ΑΜ: 322Μ004**

Επιβλέπων καθηγητής: Παναγιώτης Δουκέλλης

Αθήνα, Μάρτιος 2025

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας, αρχικά οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Δουκέλλη Παναγιώτη, για τον χρόνο του, την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, τις χρήσιμες συμβουλές που μου έδωσε και συνολικότερα για την καθοδήγησή του καθώς ήταν πάντα παρών.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω συνολικά και κάθε έναν και κάθε μία ξεχωριστά, τους καθηγητές και τις καθηγήτριες μου στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών, και συγκεκριμένα την κα. Λυδάκη Άννα, τον κ. Λύτρα Ανδρέα, τον κ. Μελετιάδη Χαράλαμπο, τον κ. Μηλιένο Φώτιο, τον κ. Παπαρίζο Αντώνιο, τον κ. Φωλίνα Νικόλαο, την κα. Χαλκιά Αλεξάνδρα και τον κ. Χρύση Αλέξανδρο τόσο για τα πολύτιμα θεωρητικά εργαλεία που μου προσέφεραν όσο και για τη στάση και την υποστήριξή τους, που συνέβαλαν ουσιαστικά στην ενδυνάμωση και την εξέλιξή μου, αλλά και την κα. Κοτέα Μαριάνθη, για την συμμετοχή της στην τριμελή επιτροπή εξέτασης της παρούσας εργασίας.

Αντίστοιχα ευχαριστώ, τον φίλο και συγκάτοικό μου, Matteo για τη βοήθεια που μου προσέφερε στη δημιουργία των χαρτών της εργασίας αλλά και για τις συμβουλές, τις συζητήσεις και την ηθική υποστήριξη όταν το χρειαζόμουν.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα, τους γονείς μου Σωτηρία και Παρασκευά, για την στήριξη τους όλα αυτά τα χρόνια καθώς χωρίς αυτούς, δεν θα είχα τη δυνατότητα να καταφέρω ό,τι έχω κάνει ως σήμερα. Την Σταυρούλα, για το στήριγμα και τις συμβουλές της, καθώς είναι παρούσα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μου και οικογένειά μου. Τέλος ευχαριστώ τον Νίκο για τη στήριξή του όλα αυτά τα χρόνια.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1) Εισαγωγή.....	2
1.1)Εισαγωγή	2
2) Μεθοδολογία έρευνας.....	3
2.1) Μεθοδολογία έρευνας	3
2.2) Προφίλ συμμετεχόντων	4
2.3) Προβλήματα και λύσεις αναφορικά με τη μεθοδολογία	5
3) Σύγχρονες διαδικασίες αναδιαμόρφωσης του χώρου	6
3.1) Η περίπτωση της Αθήνας	6
3.2) Η περίπτωση των Εξαρχείων	9
4) Θεωρητικό υπόβαθρο	14
4.1) Το δικαίωμα στην πόλη του Henri Lefebvre	14
4.2) Το δικαίωμα στην πόλη του David Harvey.....	22
5) Αποτελέσματα έρευνας: κατοικώντας τα Εξάρχεια.....	27
5.1) Περιπατώντας τα Εξάρχεια.....	27
5.2) Ανάπλαση, gentrification κι ο εκτοπισμός των κατοίκων από τον δημόσιο χώρο	36
5.3) Η τουριστικοποίηση κι ο εκτοπισμός των κατοίκων από τον ιδιωτικό χώρο	39
5.4) Οι πρωτοβουλίες και οι πρακτικές των κατοίκων των Εξαρχείων.....	44
6) Ανάλυση αποτελεσμάτων : διαβάζοντας τις χωρικές αναδιαμορφώσεις της γειτονιάς των Εξαρχείων	50
6.1) Γειτονιά και συλλογική ταυτότητα	50
6.2) Ανάπλαση, gentrification, Airbnb : μια καθημερινότητα διαφορετική	57
6.3) Τα κοινά των Εξαρχείων.....	62
6.4) Αντιφάσεις	65
6.5) Οι χωρικές διαστάσεις των δράσεων για τα Εξάρχεια	69
7) Συμπεράσματα : οι δράσεις διεκδίκησης των Εξαρχείων και το δικαίωμα στην πόλη	79
8) Βιβλιογραφία	83

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Harvey γράφει «Το δικαίωμα στην πόλη είναι κάτι πολύ περισσότερο από το δικαίωμα ατομικής ή ομαδικής πρόσβασης στους χώρους της πόλης: είναι το δικαίωμα να την αλλάξουμε και να την επανεφεύρουμε σύμφωνα με τις επιθυμίες μας. Επιπλέον είναι περισσότερο συλλογικό παρά ατομικό δικαίωμα εφόσον η επανεφεύρεση της πόλης μοιραία εξαρτάται από την άσκηση συλλογικής εξουσίας στις διαδικασίες αστικοποίησης. Η ελευθερία να δημιουργούμε και να επαναδημιουργούμε τον εαυτό μας και την πόλη μας είναι πιστεύω, ένα από τα πολυτιμότερα και ταυτόχρονα ένα από τα πιο παραμελημένα ανθρώπινα δικαιώματά μας.» [Harvey: 2012,σελ.38]. Στο γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο της κοινωνικο-χωρικής διαλεκτικής και συγκεκριμένα σε αυτό που προτείνουν οι Lefebvre και Harvey, η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναλύσει ως παράδειγμα την περίπτωση των Εξαρχείων. Ποιες είναι οι τρέχουσες αναπλάσεις του δημόσιου χώρου και χρήσεις γης της γειτονιάς; Πώς αυτές επηρεάζουν τους κατοίκους και την καθημερινότητά τους; Ποιες πρωτοβουλίες λαμβάνονται από πλευράς τους; Μέσα από ποιες έννοιες και διαδικασίες διέρχονται οι πρωτοβουλίες των κατοίκων των Εξαρχείων; Και τελικώς η περίπτωση των διεκδικήσεων και των συλλογικών συγκρούσεων στην περιοχή των Εξαρχείων, μπορεί να αναλυθεί και να ερμηνευθεί μέσα από τη θεωρία περί δικαιώματος στη πόλη του Henri Lefebvre , έτσι όπως την επεξεργάστηκε ο David Harvey; Αυτά είναι τα κεντρικότερα ερωτήματα της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

2.1 Μεθοδολογία έρευνας

Η παρούσα έρευνα διεξήχθη με συνδυασμό ερευνητικών μεθόδων. Θεωρητικό υπόβαθρό της είναι η θεωρία της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας. Συγκεκριμένα, συνδυάστηκαν οι μέθοδοι της συμμετοχικής έρευνας, της ημιδομημένης συνέντευξης και της ανάλυσης του τρόπου βίωσης των συμμετεχόντων της γειτονιάς, σύμφωνα με την θεωρία του Certeau.

Η έρευνα διεξήχθη στην περιοχή των Εξαρχείων από τον Μάιο ως τον Ιούλιο 2024. Τα δεδομένα της εργασίας συλλέχθηκαν μέσα από δεκατρείς συνεντεύξεις κατοίκων της περιοχής. Πρόκειται για ημιδομημένες συνεντεύξεις με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, οι οποίες επιτρέπουν στους ερωτώμενους να αναπτύξουν ελεύθερα τις σκέψεις τους κι ενίοτε, να οδηγήσουν τη συνέντευξη σε θέματα που οι ίδιοι θεωρούν σημαντικά, εμβαθύνοντας στο νόημα που αποδίδουν σε συγκεκριμένα φαινόμενα (Robson: 2010). Η διάρκεια των συνεντεύξεων σημείωσε μεγάλη ποικιλία, καθώς δεν ορίστηκε κάποιο όριο από πλευράς της ερευνήτριας. Συγκεκριμένα, η συντομότερη συνέντευξη διήρκεσε 56 λεπτά και η μεγαλύτερη 2 ώρες και 32 λεπτά. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν περπατώντας στη γειτονιά των Εξαρχείων. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να επιλέξουν το σημείο συνάντησης και να «καθοδηγήσουν» την περιπλάνηση στο χώρο. Επίσης, ήταν ελεύθεροι να επιλέξουν σημεία στάσης και σημεία προσωρινής ξεκούρασης. Μία μόνο από τις συνεντεύξεις αποτέλεσε εξαίρεση σε αυτό, καθώς μία συμμετέχουσα -ιδιοκτήτρια επιχείρησης πλησίον της πλατείας- ζήτησε η συνέντευξη να λάβει χώρα στο χώρο της επιχείρησης.

Οι συνεντεύξεις αποτελούνταν συνοπτικά από τέσσερα μέρη: την εισαγωγή, κατά την οποία εξηγούνταν ο σκοπός της έρευνας και ανοιγόταν ένα ασφαλές πλαίσιο στο οποίο οι συμμετέχοντες θα μπορούσαν να εκφράζονται ελεύθερα, τις αρχικές ερωτήσεις που αποτελούνταν από ερωτήσεις που

αφορούσαν στον ερωτηθέντα και πολύ βασικές ερωτήσεις περί της περιοχής, το κύριο μέρος της συνέντευξης, στο οποίο τέθηκαν οι βασικές κατηγορίες και θέματα ανάλυσης προς τους συμμετέχοντες, και το κλείσιμο που αποτελείτο από πιο εύκολες και διευκρινιστικές ερωτήσεις καθώς και ευχαριστίες προς τον συμμετέχοντα. Το κυρίως μέρος της συνέντευξης αποτελούνταν από τις συγκεκριμένες υπό διερεύνηση κατηγορίες και πολλές διευκρινιστικές ερωτήσεις, ωθώντας τον ερωτηθέντα να εμβαθύνει όσο το δυνατόν περισσότερο στις απαντήσεις του. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν αφορούσαν στην σχέση των κατοίκων με την περιοχή, στις σύγχρονες αναπλάσεις του χώρου των Εξαρχείων και στην επιρροή που αυτές ασκούν στην καθημερινότητα των κατοίκων αλλά και στις πρωτοβουλίες υπεράσπισης της περιοχής. Κεντρικές έννοιες από τις οποίες διέρχεται η εν λόγω έρευνα είναι το *gentrification*¹, η γειτονιά, η αστική ανάπλαση, η τουριστικοποίηση, το κίνημα, ο χώρος. Στην παρούσα εργασία αναλύθηκαν τόσο οι λεκτικές απαντήσεις των συμμετεχόντων όσο και άρρητες δηλώσεις τους, όπως οι διαδρομές που ακολουθούσαν, οι χειρονομίες τους, η επιλογή συγκεκριμένων τρόπων για τη συνάντησή μας και άλλα.

2.2 Προφίλ συμμετεχόντων

Οι δεκατρείς συμμετέχοντες αποτελούν μια ομάδα των κατοίκων της περιοχής. Οι ηλικίες τους κυμαίνονται από 19 ως 62 ετών. Ωστόσο, συνολικά οι ηλικίες που σημειώθηκαν ήταν από 19 ως 33 ετών με μία μόνο συμμετέχουσα στην ηλικία των 62. Τρεις από αυτούς έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην περιοχή, ενώ οι περισσότεροι μετακόμισαν στα Εξάρχεια μετά την ενηλικίωσή τους -συχνά ερχόμενοι στην Αθήνα από άλλα μέρη της Ελλάδας λόγω σπουδών. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι ή φοιτητές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε διαφορετικά αντικείμενα.

Τρεις από αυτούς εργάζονται στα Εξάρχεια, δύο έχουν εργαστεί στο παρελθόν σε κατάσταση της

1 Τόσο η Κ. Χαλμούκου (μεταφράστρια του βιβλίου του Harvey) όσο και οι Κουβαρά&Σαμαρά και ο Μαλούτας στα κείμενά τους, διατηρούν τον αγγλικό όρο *gentrification* καθώς υποστηρίζουν πως η μετάφρασή του ως «εξευγενισμός» στα ελληνικά, αποτελεί ιδεολογικοποιημένο όρο που δεν αποδίδει το περιεχόμενο των πρακτικών. Έτσι λοιπόν και στην παρούσα εργασία ο όρος θα χρησιμοποιείται στα αγγλικά.

περιοχής, ενώ μία συμμετέχουσα διατηρεί δική της επιχείρηση στη γειτονιά. Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν ποικίλοι τρόποι προσέγγισης των συμμετεχόντων: ρωτώντας απευθείας σε καταστήματα της περιοχής, μέσω κοινωνικού δικτύου, είτε μέσω ομάδων στο διαδίκτυο.

2.3 Προβλήματα και λύσεις αναφορικά με τη μεθοδολογία

Στο πλαίσιο της έρευνας προέκυψαν ορισμένα προβλήματα. Αρχικά, όσον αφορά στη μεθοδολογία η χρήση της θεωρίας του Certeau είναι κομβική στον τρόπο αντίληψης καταγραφής και ανάλυσης των ευρημάτων. Από την άλλη, κεντρικές θεωρίες που χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία είναι εκείνες των Lefebvre και Harvey. Οι θεωρίες αυτές χρησιμοποιούν διαφορετικές μεθόδους ανάλυσης και είναι αντικρουόμενες σε αρκετά σημεία. Ωστόσο και οι δύο θεωρίες παρουσιάζουν εξαιρετικά ενδιαφέροντα εργαλεία ανάλυσης και οπτικές της βιωμένης πραγματικότητας. Έτσι, νομίζω ότι η θεωρία του Certeau να έχει προσφέρει μια μεγαλύτερη εμβάθυνση στα δεδομένα που δίνουν οι συμμετέχοντες και να εμπλουτίζει την παρούσα ανάλυση, αν και δεν δικαιολογείται από κάποια «γεφύρωση» με εκείνες των Lefebvre και Harvey.

Όσον αφορά στην έρευνα, παρατηρήθηκαν τρία ζητήματα προς επίλυση. Το πρώτο αφορά στον αριθμό και το προφίλ των συμμετεχόντων. Κρίνεται πως για τις ανάγκες μιας ανάλογης έρευνας θα ήταν προτιμότερη η συμμετοχή μεγαλύτερου αριθμού ερωτηθέντων. Ακόμα η μεγαλύτερη ποικιλία χαρακτηριστικών όπως η ηλικία θα μετρίαζε τον κίνδυνο ενδεχόμενης λήψης του ζητουμένου ή καλύτερα, θα έδινε μια πιο σφαιρική θεώρηση του προς διερεύνηση φαινομένου. Ωστόσο οι συνθήκες της έρευνας ανάγκασαν στον περιορισμό στους συγκεκριμένους συμμετέχοντες. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες πολλές φορές εστίασαν σε θέματα διαφορετικά από τα αναμενόμενα, αναδεικνύοντας τα ως σημαντικότερα. Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε επιτυχώς με την προσαρμογή της προοπτικής της ερευνήτριας στα νέα δεδομένα -όπως προτείνεται από τη βιβλιογραφία- οδηγώντας σε αναδιαμόρφωση ορισμένων ζητημάτων και της σημαντικότητάς τους.

3.1 Η περίπτωση της Αθήνας

Όπως υποστηρίζει ο Θ. Μαλούτας, η αντιμετώπιση του κέντρου της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα και η ανάδειξη των συνθηκών που δυσχεραίνουν τις συνθήκες διαβίωσης κι εργασίας σε αυτό, κέρδισε δημοσιότητα τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Ωστόσο, η σύγχρονη ιστορία του, φανερώνει ένα πολύμορφο αστικό τοπίο, που «άλλαξε χέρια» πολλές φορές μέσα στις τελευταίες έξι δεκαετίες. Η ιστορική του εξέλιξη δε, δεν αποτελεί μοναδικό εγχώριο προϊόν, παρά ακολουθεί τα παραδείγματα άλλων ευρωπαϊκών αλλά και αμερικάνικων μητροπόλεων.

Ως τις δεκαετίες 1960-1970, το κέντρο της Αθήνας αποτελούσε χώρο κατοικίας κι εργασίας των «υψηλών και μεσαίων στρωμάτων της πόλης» [Μαλούτας:2013, σελ.12]. Το σύστημα αντιπαροχής και η συνακόλουθη έντονα πυκνή και αυξανόμενη δόμηση στην περιοχή, ήρθαν για να ανατρέψουν αυτά τα δεδομένα. Η χρήση αυξημένου αριθμού ιδιωτικών οχημάτων, δυσανάλογου με τις υπάρχουσες υποδομές, επιδείνωσε την κατάσταση. Σταδιακά, τα υψηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα εγκατέλειψαν το κέντρο, «μεταναστεύοντας» στα προάστια. Την πορεία των στρωμάτων αυτών ακολούθησε κι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που είχε κατοικήσει το κέντρο, πριν επιδεινωθούν οι συνθήκες διαβίωσης. Η εγκατάλειψη του κέντρου οδήγησε στην υποβάθμισή του. Ο αριθμός των κατοίκων μειώθηκε σημαντικά και οι τιμές των ενοικίων έπεσαν, προσελκύοντας συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Συνακόλουθα, η οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή μειώθηκε και το επιχειρηματικό ενδιαφέρον στράφηκε αλλού. Από τη δεκαετία 1990 η περιοχή αλλάζει ριζικά χαρακτήρα. Το 2004, με την επικείμενη διεξαγωγή των ολυμπιακών αγώνων και την προετοιμασία της πόλης για αυτούς, ανοίγει ξανά η κουβέντα για τις δυνατότητες του κέντρου της Αθήνας. Οι υποσχέσεις αυτές βέβαια, δεν φάνηκε να πραγματοποιούνται ουσιαστικά καθώς η μικρή ανάκαμψη

που σημειώθηκε τότε, υποχώρησε άμεσα κατά την περίοδο της κρίσης, αφήνοντας χώρο σε περαιτέρω υποβάθμιση του κέντρου.

Ωστόσο, η σύγχρονη εικόνα του κέντρου της Αθήνας, είναι κάπως πιο σύνθετη. Το κλασσικό αστικό τοπίο, με τα παλιά αρχοντικά κτίσματα που πλέον παρακμάζουν, δίπλα σε πολυκατοικίες του 1960, 1970 και 1980, εμποτίζει η εικόνα υπερσύγχρονων νεόδμητων κτισμάτων, ανακαινισμένων κτηρίων, νέων καταστημάτων, καινούργιων πεζοδρομήσεων και δημόσιων έργων. Αυτή είναι η οπτική μόνο, αποτύπωση της διαδικασίας του εξευγενισμού (gentrification) σε συνδυασμό με την αστική ανάπτυξη που συμβαίνουν τις τελευταίες δεκαετίες στο κέντρο της πρωτεύουσας.

Στην Αθήνα, το gentrification είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο σε σύγκριση με τις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις. Επί του παρόντος, τα περιορισμένα συγκροτήματα ιστορικά σημαντικών κτηρίων προσελκύουν την προσοχή ως μέρος μιας ευρύτερης κίνησης προς την εκτίμηση της «αυθεντικότητας» του κέντρου της πόλης, που χρησιμεύουν ως επενδυτικές ευκαιρίες και οδηγούν στο gentrification.

Βασικά παραδείγματα περιλαμβάνουν την περιοχή του Ψυρρή και την Πλάκα, όπου οι κρατικές παρεμβάσεις στη δεκαετία του 1980 έδωσαν προτεραιότητα στην αποκατάσταση των νεοκλασικών κτιρίων και τον περιορισμό των ενοχλητικών δραστηριοτήτων αναψυχής, προσελκύνοντας κατοίκους της ανώτερης και της ανώτερης μεσαίας οικονομικής τάξης [Λινάρδου:2016, σελ.55] . Ακόμα στο Γκάζι, οι δημόσιες πρωτοβουλίες περιελάμβαναν την αποκατάσταση του παλιού εργοστασίου φυσικού αερίου και τη μετατροπή του σε πολιτιστικό κόμβο το 1999, παράλληλα με στοχευμένες ανακαινίσεις κατά μήκος της οδού Πειραιώς. Επιπλέον, τα Πετράλωνα και το Μεταξουργείο αποτελούν παραδείγματα πιο σύγχρονων διαδικασιών gentrification, αν και σύμφωνα με τον Μαλούτα, η οικονομική κρίση, τις είχε επιβραδύνει.

Η αλληλεπίδραση μεταξύ gentrification και αστικής ανάπτυξης είναι σαφής. Ενώ οι προηγούμενες προσπάθειες ανάπτυξης έδιναν προτεραιότητα στην παραγωγή κατοικιών, εστιάζοντας συχνά στην

κοινωνική στέγαση, οι σύγχρονες στρατηγικές ευνοούν τις εμπορικές και ψυχαγωγικές χρήσεις που απευθύνονται σε κατοίκους της μεσαίας και ανώτερης τάξης. Αυτά περιλαμβάνουν εστιατόρια, χώρους διασκέδασης και πολιτιστικούς χώρους. Η αυξανόμενη σημασία των δραστηριοτήτων ακίνητης περιουσίας στις αστικές οικονομίες επιταχύνει περαιτέρω αυτή την τάση, τονίζοντας την ανάγκη προσέλκυσης επενδύσεων.

Ωστόσο, από τη μία το gentrification συχνά εγείρει ανησυχίες σχετικά με την ισότητα. Οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις, με τα οφέλη της ανανέωσης να κατανέμονται άνισα μεταξύ των κατοίκων. Απ' την άλλη η αστική ανάπλαση, είναι μια διαδικασία κοινωνικής κινητικότητας, που ωφελεί όσους είναι ικανοί να εκμεταλλευτούν ευκαιρίες ενώ περιθωριοποιεί όσους δεν μπορούν να το κάνουν, υποβιβάζοντάς τους σε συνθήκες διαβίωσης χαμηλότερης ποιότητας [Λινάρδου, 2016, σελ.56].

Η βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων μέσω της πλατφόρμας Airbnb, αναδύεται ως βαρυσήμαντη και ανησυχητική πρακτική gentrification. Ως το 2019, η πλατφόρμα μετρούσε πάνω από 6 εκατομμύρια καταχωρήσεις παγκοσμίως [Κουραχάνης:2019, σελ.122]. Μια σειρά από παράγοντες, όπως η απουσία πολιτικών για την κατοικία και η οικονομική κρίση, επέτρεψε την εξάπλωση της χρήσης της και στη χώρα μας. Στην Αθήνα, ως το 2019, η πλατφόρμα Airbnb σημείωνε πάνω από δέκα χιλιάδες καταχωρήσεις [Κουραχάνης:2019, σελ.126], μόνο στο δήμο Αθηναίων. Η αύξηση της δημοτικότητας αυτής της επιχειρηματικής πρακτικής επέφερε σημαντικές οικονομικές και δημογραφικές επιπτώσεις. Στο κέντρο της Αθήνας, η βραχυχρόνια μίσθωση καταλυμάτων, οδήγησε σε σημαντική αύξηση της τιμής της μακροχρόνιας ενοικίασης. Έτσι η δυνατότητα μίσθωσης ενός διαμερίσματος μειώθηκε, ιδιαίτερα για τα χαμηλότερα στρώματα. Ακόμα, η εκτεταμένη προτίμηση των ιδιοκτητών για εμπλοκή με το δίκτυο Airbnb, οδήγησε σε μείωση της διαθεσιμότητας καταλυμάτων για μόνιμη ενοικίαση. Αυτό επέφερε επιπλέον αύξηση της τιμής ενοικίασης αλλά κι εκτοπισμό ενός μέρους των κατοίκων

του κέντρου. Εξίσου, εμφανίζεται μια σταδιακή τάση εκτοπισμού των δραστηριοτήτων που απευθύνονται στους μόνιμους κατοίκους -δραστηριοτήτων χρήσης και όχι ανταλλαγής-, δημιουργώντας νέο χώρο για τις δραστηριότητες που αφορούν τους τουρίστες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαλούτας (2013), γίνεται εμφανής μια τάση «τουριστικοποίησης» του κέντρου. Ωστόσο, ενίοτε η ενασχόληση με την εν λόγω επιχειρηματική δραστηριότητα επιφέρει και θετικές επιπτώσεις, μέσω της συντήρησης και επισκευής άλλοτε διαμερισμάτων κι άλλοτε ολόκληρων συγκροτημάτων κατοικιών, ώστε να μπορέσουν αυτά να ενταχθούν στην πλατφόρμα. Εν τούτοις «Οι παραπάνω εξελίξεις μετασχηματίζουν βίαια, ολόκληρες περιοχές της πόλης, τον γενικό χαρακτήρα τους, την κοινωνική τους σύνθεση και την καθημερινότητά τους έτσι όπως αυτή είχε διαμορφωθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες.» [Μαλούτας:2013, σελ.139].

3.2 Η περίπτωση των Εξαρχείων

Τα Εξάρχεια είναι μια περιοχή στο κέντρο της Αθήνας. Ανήκουν στο Α' Διαμέρισμα Δήμου Αθηναίων, στη συνοικία Μουσείο – Εξάρχεια - Νεάπολη. Περιβάλλονται από τις οδούς Αλεξάνδρας, Πατησίων, Σόλωνος και Ιπποκράτους (αν και όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, οι κάτοικοι-χρήστες της περιοχής, ενίοτε αναγνωρίζουν διαφορετικά όρια). Τα Εξάρχεια «συνορεύουν» με την περιοχή της Ομόνοιας - Βικτώριας, την Κυψέλη, το Κολωνάκι και τη Νεάπολη. Αποτελούνται από ένα πυκνό δίκτυο οδών, οι οποίες απλώνονται κάθετα και παράλληλα της οδού Ακαδημίας και της Λεωφόρου Πατησίων, συναντώντας διαγώνια την Λεωφόρο Αλεξάνδρας. Η ρυμοτόμηση αυτή, δίνει τριγωνική όψη στην κάτοψη της περιοχής στο χάρτη, σχεδόν στο κέντρο της οποίας συναντάμε την τριγωνική πλατεία Εξαρχείων.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, τα όρια της περιοχής παρουσιάζονται ελαφρώς πιο διευρυμένα. Συμφωνία παρατηρείται στην πεποίθηση πως τα Εξάρχεια οριοθετούνται από τις Λεωφόρους Αλεξάνδρας και Πατησίων. Ωστόσο, κατά πλειονότητα, οι συμμετέχοντες, αντί για την

οδό Σόλωνος, αναγνωρίζουν ως όριο την οδό Ακαδημίας. Επιπλέον, ένας -μικρός- αριθμός συμμετεχόντων, δηλώνει ως όριο την οδό Φειδίου (ένα στενό δρόμο ανάμεσα στην Ακαδημίας και τη Λεωφόρο Πανεπιστημίου), η οποία σαφώς στο πλαίσιο μιας νοητικής σύλληψης και οριοθέτησης της περιοχής, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως όριο καθώς εκτείνεται μονάχα από την οδό Χ. Τρικούπη ως την οδό Εμμανουήλ Μπενάκη, ωστόσο, η αιτία συμπερίληψής της στη γειτονιά των Εξαρχείων είναι δηλωτική για το πώς αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι – χρήστες της περιοχής την ίδια. Ακόμα, σύμφωνα

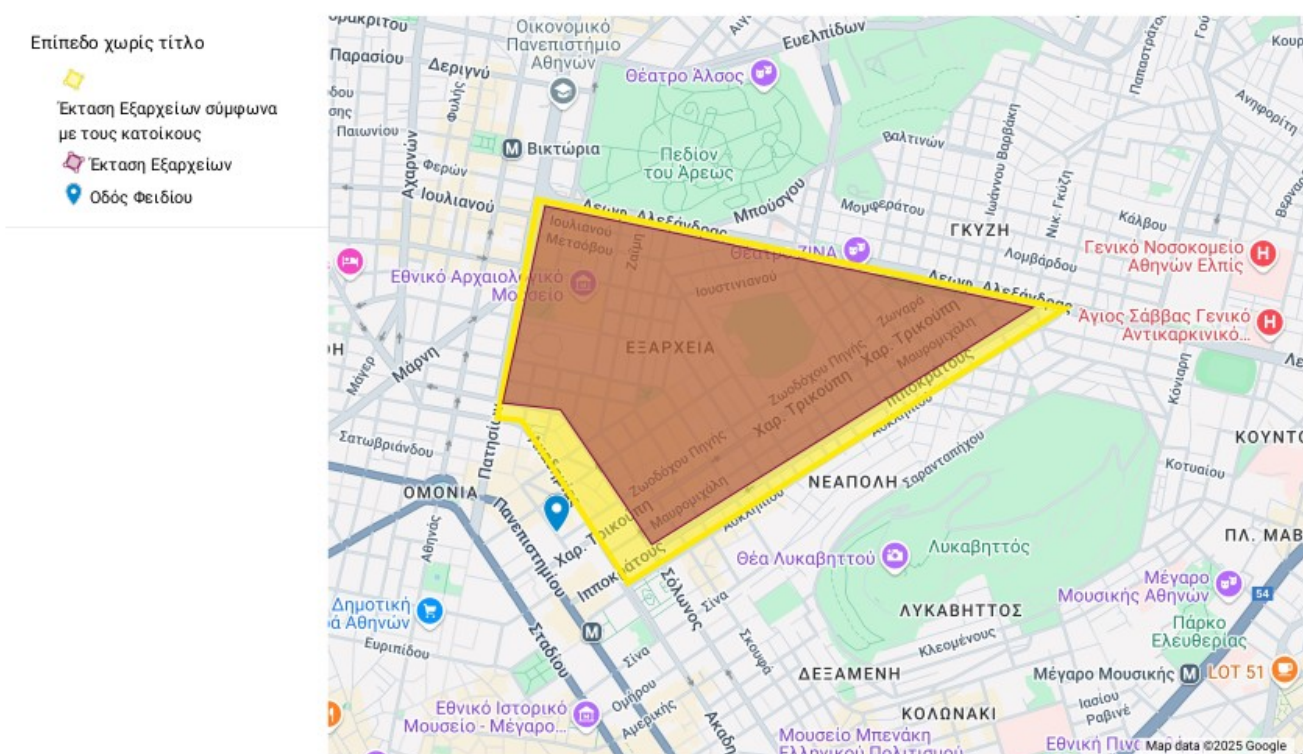

Figure 1: Χάρτης Ορίων Εξαρχείων (Δημιουργήθηκε με google maps) με το μεγαλύτερο μέρος των απαντήσεων, στην οδό Ασκληπιού και όχι στην Ιπποκράτους, αποδίδεται το τελευταίο όριο.

Αν και γίνεται φανερό πως τα άτομα αντιλαμβάνονται τα όρια της γειτονιάς καθόλου αυστηρά και ιδιαίτερα ρευστά, σημειώθηκαν και κάποια παράδοξα στις τοποθετήσεις τους αναφορικά με τον προσδιορισμό της περιοχής. Αυτά αφορούσαν αφενός την ιδέα ότι το κτήριο της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ ανήκει στη γειτονιά των Εξαρχείων και αφετέρου, ότι η γειτονιά της Νεάπολης αποτελεί μέρος

της περιοχής. Συγκεκριμένα, στη δεύτερη περίπτωση, τα άτομα αναφέρθηκαν σε αυτή ως «Νεάπολη Εξαρχείων», παρόλο που πρωτίστως είχαν δηλώσει ως όριο την οδό Ασκληπιού. Η γενική εικόνα των απαντήσεων μαρτυρά τη ρευστότητα του χώρου σε επίπεδο θεωρητικής σύλληψης, αλλά και την βαρύτητα της χρήσης και οικειοποίησης συγκεκριμένων τόπων.

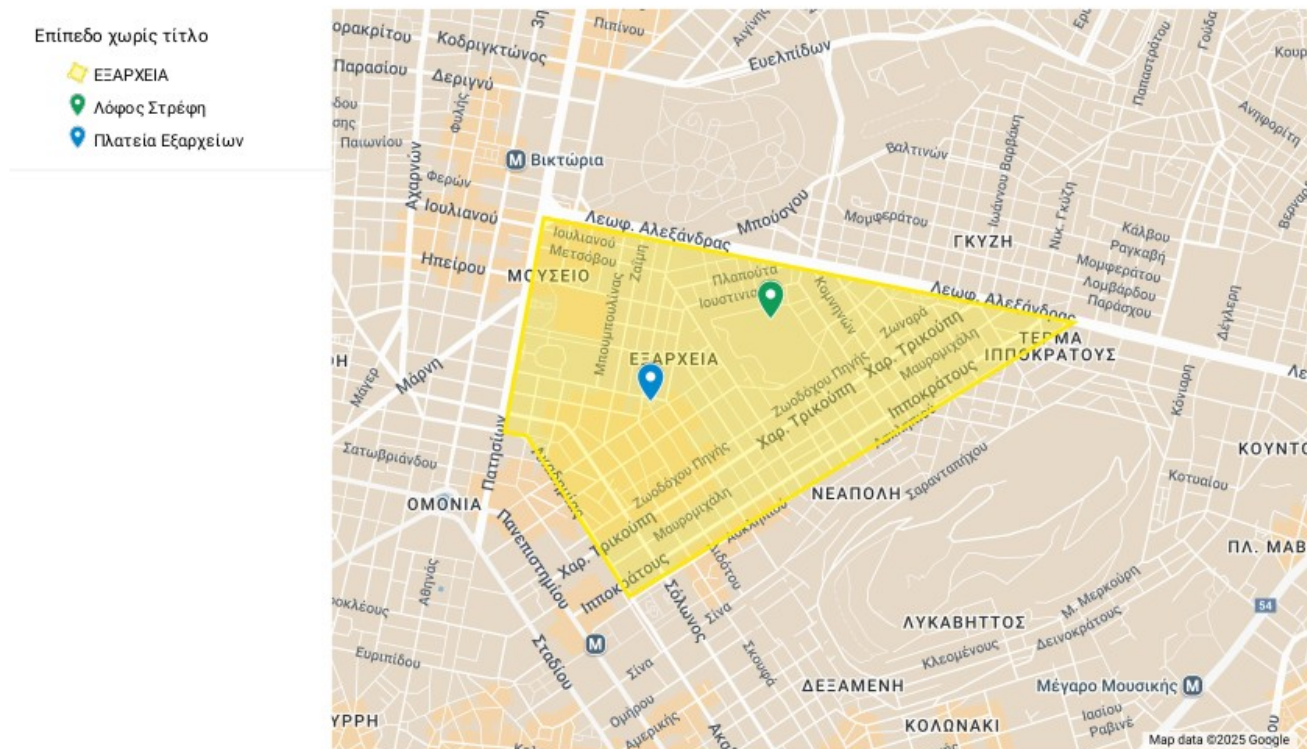

Figure 2: Χάρτης Εξαρχείων (Δημιουργήθηκε με google maps)

Οι εξελίξεις στην περιοχή των Εξαρχείων τα τελευταία χρόνια, ακολουθούν το γενικότερο κλίμα που υπήρξε στο κέντρο της Αθήνας, με την τουριστικοποίηση, το gentrification και την ανάπλαση να ακολουθούν την πρότερη υποβάθμιση της περιοχής. Τις δεκαετίες '80 και '90 παρατηρείται μια τάση «εξόδου» της κατοικίας προς τα προάστια. Η οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό και της επιχειρηματικής δραστηριότητας της περιοχής. Όπως αναφέρει ο Μπελαβίλας², το 2012 το ποσοστό των κλειστών καταστημάτων της περιοχής άγγιξε το 43%. Αποτέλεσμα αυτής της εκκένωσης

²Μπελαβίλας Ν., Πρέντου Π. (2015), Τα εγκαταλελειμμένα κτήρια και τα ξενοίκιαστα εμπορικά καταστήματα: Το χωρικό σχήμα της κρίσης Διαθέσιμο στο <https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF%ce%ba%ce%bb%ce%b5%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%ac-%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%ae%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1/>

χώρων επιχειρηματικής δραστηριότητας με την ταυτόχρονη αύξηση τουριστικών ροών και τη στροφή του επενδυτικού ενδιαφέροντος στην αγορά ακινήτων και την βραχυχρόνια μίσθωσή τους δημιούργησε νέες ευκαιρίες. Σύμφωνα με τον Λιάλιο³, στην περιοχή των Εξαρχείων, οι επιπτώσεις αυτών των τάσεων άρχισαν να γίνονται φανερές από το 2015. Πάνω στα κενά που δημιούργησε η οικονομική κρίση, στήθηκαν νέες επιχειρήσεις με άξονα την κατοικία, τον τουρισμό και τις πολιτιστικές δραστηριότητες. Οι τελευταίες, συντέλεσαν αρνητικά στην καθημερινή διαβίωση στην περιοχή και οδήγησαν στην αυξανόμενη τάση εκτοπισμού των κατοίκων. Ακόμα, δημόσια έργα που αφορούν στην περιοχή τα οποία ανακοινώθηκαν κι εγκρίθηκαν τα επόμενα χρόνια, όπως η πεζοδρόμηση τμήματος των οδών Τοσίτσα και Ζωσιμάδων, η ανάπλαση του λόφου Στρέφη, αλλά και η κατασκευή σταθμού της νέας (μωβ) γραμμής μετρό στην πλατεία Εξαρχείων, αποτελούν παραδείγματα πρακτικών αστικής ανάπλασης –η οποία βρίσκεται σε άμεση σχέση με την επέλαση του gentrification- για τα οποία οι κάτοικοι δήλωσαν τη δυσαρέσκειά τους, κι ενίοτε, αντιτάχθηκαν σθεναρά.

Αυτή η μακρόχρονη ιστορία των διαφορετικών χρήσεων και κατοικήσεων του κέντρου της Αθήνας και συγκεκριμένα της γειτονιάς των Εξαρχείων, εκβάλλει στο σήμερα και αποτυπώνεται στη δυσαρέσκεια των κατοίκων με την τροπή της κατάστασης. Σύμφωνα με τους ίδιους, η περιοχή μοιάζει όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια να μην ανήκει σε αυτούς και βαθμιαία να «παραδίνεται» στις ορέξεις των τουριστών μέσα από τις πρακτικές κράτους και κεφαλαίου. Αυτό, σε συνδυασμό με την μόνιμη αίσθηση ενός επικείμενου εκτοπισμού από τη γειτονιά τους, αλλά και το συνολικό πολιτικό σκηνικό των τελευταίων χρόνων δίνει στις κινηματικές πρακτικές διεκδίκησης των Εξαρχείων και των δικαιωμάτων των κατοίκων τους σε αυτά, ιδιαίτερη θέση στη βιωμένη καθημερινότητά τους και συνακόλουθα, στις αφηγήσεις τους.

³Lialios G., (2021), Property transformations in the center of Athens during the economic crisis years (2009-2018). The case of Exarcheia. Διαθέσιμο στο <https://www.athenssocialatlas.gr/en/article/property-transformations-in-exarcheia/>

Figure 3: Φωτογραφία της πλατείας Εξαρχείων από τη συμβολή οδών Τρικούπη και Στουρνάρη το 2021 (Πηγή: Google Maps)

Figure 4: Φωτογραφία της πλατείας Εξαρχείων από τη συμβολή οδών Τρικούπη και Στουρνάρη το 2024 (Πηγή: Google Maps)

4.1 Το δικαίωμα στην πόλη του Henri Lefebvre

Οι εξελίξεις των τελευταίων χρόνων αναφορικά με τις επιχειρηματικές κινήσεις και την κοινωνική ζωή στην περιοχή των Εξαρχείων -και στο κέντρο της Αθήνας- επέφεραν αρνητικές επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή των κατοίκων. Οι πρωτοβουλίες των κατοίκων για τα Εξάρχεια, μπορούν να αναλυθούν ως μέρος ενός κινήματος πόλης στο οποίο εμπεριέχονται γενικότερες διεκδικήσεις όπως το δικαίωμα στη στέγη, την γνώση, τη δημοκρατία, την ελευθερία, την ισότητα, την αξιοπρέπεια, τον ελεύθερο χρόνο, τη φύση κ.α., οι οποίες εντοπίζονται στη συγκεκριμένη περιοχή και το οποίο συνδέεται στενά με την έννοια του δικαιώματος στην πόλη, όπως αυτή περιγράφηκε μέσα από το έργο των Lefebvre και Harvey.

Ο όρος δικαίωμα στην πόλη εισάγεται από τον μαρξιστή θεωρητικό Henri Lefebvre. Το επιχείρημά του ξεδιπλώνεται μέσα από μια κριτική ανάλυση για τη σχέση ανάμεσα στον σύγχρονο αστικό χώρο και την επιτέλεση της καθημερινής ζωής στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος. Η έννοια του δικαιώματος σε αυτή την ανάλυση, δεν έχει νομική χροιά, αλλά συμπυκνώνει μια πολιτική και κοινωνική διεκδίκηση αναφορικά με την ζωή στην πόλη.

Ο Lefebvre στην ανάλυσή του, στήνει ένα διαλεκτικό σχήμα ανάμεσα στον αστικό χώρο και τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διεργασίες που συντελούνται την εκάστοτε εποχή μεταξύ πολιτικών υποκειμένων – και της ιδεολογίας και της κουλτούρας που φέρουν. Στο επιχείρημά του εστιάζει ιδιαίτερα στο σύγχρονο αστικό τοπίο το οποίο αντανακλά αλλά κι επιτρέπει τη συνέχεια της αλλοτρίωσης και τις ταξικές ανισότητες, εμποτισμένο από το πνεύμα καταναλωτισμού της εποχής. Έτσι ο Lefebvre μιλά για χώρο κατανάλωσης και κατανάλωση του χώρου. Η θεωρία του αποτελεί αλλά και προτρέπει σε μια συνολική θεώρηση του σύγχρονου κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι μέσα από τη μορφή της καπιταλιστικής πόλης η οποία καταλήγει ελπιδοφόρα στην πεποίθηση ότι το

προλεταριάτο είναι εκείνο που μπορεί να παλέψει και να πετύχει να ανατρέψει την υπάρχουσα κατάσταση, διεκδικώντας το δικαίωμά του στην πόλη, συντρίβοντας την κουλτούρα της κατανάλωσης και -συνακόλουθα- δημιουργώντας «τον ουμανισμό του ανθρώπου της πόλης , για τον οποίο και από τον οποίο η πόλη και η δική του καθημερινή ζωή μέσα στην πόλη γίνονται έργο, προσοικειώση, αξία χρήσης (και όχι ανταλλακτική αξία) χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα της επιστήμης, της τεχνικής, της κυριαρχίας πάνω στην υλική φύση» [Lefebvre:2007, σελ. 175]. Ωστόσο, ακόμα κι αυτός ο φαινομενικά τελικός στόχος, δεν αποτελεί ένα κλειστό τέλος, αλλά παραμένει μια ανοιχτή διαδικασία η οποία θα μετασχηματίζει και θα μετασχηματίζεται από τη νέα τάξη πραγμάτων και τις νέες ανθρώπινες κοινωνικές ανάγκες, οι οποίες θα αναδυθούν.

Κυρίαρχες έννοιες στην ανάλυσή του είναι το αστικό, η πόλη, η πολεοδομία, η αξία χρήσης και η αξία ανταλλαγής. Στον πυρήνα του επιχειρήματος του Lefebvre στήνεται ένα δίπολο μεταξύ της έννοιας του έργου κι εκείνης του προϊόντος. Έργο είναι εκείνο που παράγεται για να χρησιμοποιηθεί, να καταναλωθεί, ενώ προϊόν είναι εκείνο που παράγεται με σκοπό την ανταλλαγή. Επομένως στο πρώτο εγγράφεται η αξία χρήσης και στο δεύτερο, η αξία παραγωγής. Στα πρώτα βήματα της εκβιομηχάνισης, οι πόλεις αποτελούσαν κέντρα κοινωνικής και πολιτικής ζωής που συσσωρεύαν πλούτο, γνώσεις κι έργα. Η πόλη αυτή είναι η ίδια ένα έργο, άρα προορίζεται για χρήση, όχι για ανταλλαγή. Ως κύριο παράδειγμα χρήσης της πόλης ο Lefebvre προτείνει το Πανηγύρι, βασική παράμετρος του οποίου είναι η κατανάλωση μεγάλων ποσών χρήματος με τρόπο που στοχεύει μονάχα στην ευχαρίστηση και το γόητρο και δεν έχει κανένα άλλο όφελος. Αυτή η ουσία της πόλης – έργου, έρχεται σε σύγκρουση με την εμμονική επιδίωξη χρήματος, εμπορίου, ανταλλαγής και προϊόντων στο πεδίο της καπιταλιστικής πόλης. Ο Lefebvre επιμένει πως η πόλη, στην πραγματικότητα της οποίας εγγράφεται η αξία χρήσης καθώς και η μόνη ελπίδα μιας ενδεχόμενης επιστροφής της στην κυριαρχία, που στο πλαίσιο της εκβιομηχάνισης υποτάσσεται στην αξία ανταλλαγής, ή εναλλακτικά, στην γενίκευση του εμπορεύματος, κινδυνεύει να καταστραφεί από αυτήν.

Το αστικό και η πόλη αναδύονται ως κομβικές, αλληλένδετες έννοιες μέσω των οποίων ξετυλίγεται η συλλογιστική του Lefebvre. Το αστικό δεν μπορεί να συλληφθεί ούτε αμιγώς αποσπασμένο, ούτε αμιγώς ενοποιημένο με την πόλη. Η πόλη, σύμφωνα με τον συγγραφέα, ήταν και θα είναι πάντοτε συνδεδεμένη και συσχετισμένη με το κοινωνικό σύνολο, την σύνθεση και τις λειτουργίες του, με την ιστορία και με τα συστατικά στοιχεία της κοινωνίας, όπως η πολιτική εξουσία, τα κράτη, η ύπαιθρος κλπ. Οι μετασχηματισμοί του φαινομένου που ορίζεται ως πόλη, εξαρτώνται άμεσα από τις μεταμορφώσεις της κοινωνικής σφαιρικότητας, αλλά και των σχέσεων αμεσότητας μεταξύ προσώπων και ομάδων που συγκροτούν την κοινωνία. Αυτό ωστόσο, δεν τους καθιστά ούτε παθητικό αποτέλεσμα αλλά ούτε και οριστικό παράγοντα των τελευταίων. Ο Lefebvre, τον βλέπει περισσότερο ως ένα ενδιάμεσο αυτών των διαδικασιών.

Ο συγγραφέας, επιχειρώντας έναν συνολικό ορισμό της πόλης, εξετάζει διαδοχικούς επιμέρους ορισμούς. Αρχικά, την προσεγγίζει υλικά, στο αισθητό επίπεδο, περιγράφοντάς την ως «προβολή της κοινωνίας στο έδαφος». Ωστόσο, αυτός ο ορισμός κρίνεται ελλιπής, απαιτώντας περαιτέρω διευκρινίσεις. Προκειμένου να ενσωματωθεί η χρονική διάσταση, η πόλη ορίζεται επιπλέον «ως σύνολο διαφορών μεταξύ πόλεων», αναδεικνύοντας ιστορικές διαφοροποιήσεις των τύπων της. Εξετάζοντας τις διαδικασίες και λειτουργίες της πόλης, ο συγγραφέας δεν περιορίζεται στους παραπάνω ορισμούς αλλά αναγνωρίζει επιπλέον ποιοτικά χαρακτηριστικά, όπως οι τρόποι κατοίκησης, η συνύπαρξη προτύπων, οι συγκρούσεις επιθυμίας και ανάγκης και η δυναμική των ιστορικών διαδικασιών. Συνεπώς, η πόλη δεν είναι παθητικός χώρος παραγωγής ή συγκέντρωσης κεφαλαίου, καθώς το αστικό στοιχείο παρεμβαίνει ενεργά στις ιστορικές εξελίξεις.

Το αστικό από την άλλη, μέσα από τη θεωρία του Lefebvre, γίνεται αντιληπτό ως η κοινωνική πραγματικότητα η οποία συντίθεται από τις σχέσεις «τις οποίες η σκέψη οφείλει να συλλάβει, να οικοδομήσει ή να ανοικοδομήσει» [Lefebvre:2007, σελ.67]. Αν και φαίνεται καθαρά πως είναι απαραίτητο να εισαχθεί μια διάκριση ανάμεσα σε πόλη και το αστικό, υπογραμμίζεται πως θα ήταν

λάθος αν προσπαθούσαμε να συλλάβουμε και να ορίσουμε το «αστικό» είτε ως ολοκληρωτικά συνδεδεμένο και αναπόσπαστο από την υλική μορφολογία, στο πλαίσιο αντίληψης του πρακτικού – αισθητού, είτε ως συνολική έννοια το νόημα της οποίας μπορεί να αποδοθεί ολοκληρωμένα έξω από αυτήν κι αυτό γιατί αφορά σε κάποια άχρονη ουσία, ούτε σε κάποιο σύστημα που υπερβαίνει άλλα συστήματα. Έτσι, η σκέψη του συγγραφέα οδηγείται στη σύλληψη του αστικού μέσα από το επίπεδο της νόησης ως κοινωνικής μορφής που συνδυάζει τη συγχρονικότητα, την συνάθροιση, τη σύγκληση και τη συνάντηση κι εμπεριέχει το νόημα τη εκβιομηχάνισης. Μέσα από τον ορισμό του αστικού με αυτόν τον τρόπο ο Lefebvre αντιτίθεται στην θεωρητική του σύλληψη που το θέλει να ξεγλιστρά από κάθε εδαφική και υλική μορφολογία και να γίνεται αντιληπτό ως φαντασιακή υπέρβαση, άνευ εγγραφής στην υλική πραγματικότητα, μονάχα σε συμφωνία με έναν θεωρητικό τρόπο ύπαρξης των οντοτήτων, των πνευμάτων και των ψυχών. Γι' αυτό και συμπληρώνει: «Η ζωή της πόλης, η κοινωνία της πόλης, με δυο λόγια το «αστικό», δεν μπορούν να ξεφεύγουν από μια βάση πρακτικό – αισθητή, από μια μορφολογία. Ή την έχουν ή δεν την έχουν. Αν δεν την έχουν, αν το «αστικό» και η κοινωνία της πόλης νοούνται χωρίς αυτή τη βάση, τότε τις αντιλαμβανόμαστε ως δυνατότητες, τότε τα ενδεχόμενα της πραγματικής κοινωνίας αναζητούν την ενσάρκωσή τους, θα λέγαμε μέσω της πολεοδομικής σκέψης και της γνώσης: μέσα από τους «στοχασμούς» μας. Αν δεν την πετύχουν αυτές οι δυνατότητες χάνονται. Είναι καταδικασμένες να εξαφανιστούν. Το «αστικό», δεν είναι ψυχή, δεν είναι πνεύμα, δεν είναι φιλοσοφική οντότητα.» [Lefebvre:2007, σελ. 67]. Έτσι καταλήγει στον ορισμό του αστικού ως τόπου συνάντησης, ως κυριαρχία της αξίας χρήσης έναντι εκείνης της ανταλλαγής, ως εγγραφή στο χώρο ενός χρόνου η οποία θα αναγορευθεί ως ανώτατο αγαθό.

Η πόλη δεν έμεινε αναλλοίωτη στο πέρασμα του χρόνου. Οι πολλαπλοί μετασχηματισμοί της, γίνονται αντικείμενο παρατήρησης από τον Lefebvre, ο οποίος επιχειρεί μια περιοδολόγηση των διαφορετικών τύπων πόλης που διακρίνει. Κριτήριο του διαχωρισμού τους, στο πλαίσιο μιας μαρξιστικής ανάλυσης, είναι οι τρόποι παραγωγής που επικρατούν στην κάθε μία, οι κοινωνικές σχέσεις και οι κυρίαρχες

ιδεολογίες, που αντανακλώνται και διαμεσολαβούνται από τον αστικό χώρο. Ως κυρίαρχες διαδικασίες που συνέβαλαν στη μεταβολή του αστικού χώρου και στην ανάδυση της σύγχρονης πόλης, περιγράφονται η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση. Εντοπισμένες σε ένα διαλεκτικό σχήμα, στο οποίο ορίζονται ως οι δύο όψεις μιας διπλής διαδικασίας, η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση παρουσιάζουν συγκρούσεις αλλά και μια δυναμική απόδοσης νέων (εν)τάσεων η μία στην άλλη. Έτσι, ενώ η αστικοποίηση κατατάσσεται στα αποτελέσματα της εκβιομηχάνισης, ο Lefebvre επισημαίνει ότι η ίδια αποτελεί ταυτόχρονα παράγοντα της εκβιομηχάνισης την οποία επιταχύνει μέσω της αύξησης της συγκέντρωσης κεφαλαίου. Στη διάρκεια των πολυεπίπεδων μεταβολών που συντελούνται στο πεδίο της πόλης, η ίδια η σχέση μεταξύ εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης μετασχηματίζεται.

Στην περιοδολόγηση των διαφορετικών τύπων πόλης που επιχειρεί ο Lefebvre, διακρίνει με χρονική σειρά: την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή πόλη, τη μεσαιωνική πόλη και την καπιταλιστική πόλη. Η περιγραφή και ο διαχωρισμός των ιστορικών αυτών τύπων πόλης, είναι πολυεπίπεδη, συμπεριλαμβάνοντας -όπως προαναφέρθηκε- τον εκάστοτε τρόπο παραγωγής, την κυρίαρχη ιδεολογία, τις κοινωνικές σχέσεις και τις διαφορετικές χρήσεις γης της πόλης.

Την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή πόλη, ο Lefebvre την χαρακτηρίζει ως πόλη οργανώτρια του περιβάλλοντος και του αγροτικού χώρου και την βλέπει συνδεδεμένη με την δουλοκτησία. Ο οργανωτικός της χαρακτήρας επιβαλλόταν μέσα από τη βία και το νόμο. Σημαντικό στοιχείο της, η σύνδεση της κεντρικότητάς της με την αγορά ή το φόρουμ -στο οποίο ο θεωρητικός εντοπίζει αφενός εμφανή σημάδια απαγορεύσεων κι επισημαίνει αφετέρου την κάλυψή του από κτήρια τα οποία του αφαίρεσαν τον χαρακτήρα ανοιχτού χώρου.

Η μεσαιωνική πόλη ήταν συνδεδεμένη με τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής. Ωστόσο ο Lefebvre αποκαλύπτει μια συνθετότητα του εν λόγω τύπου άστεως, καθώς τον θεωρεί ταυτόχρονα συνδεδεμένο και ανταγωνιστικό προς τη φεουδαρχική ιδιοκτησία. Όσον αφορά στην κεντρικότητα, το κέντρο της μεσαιωνικής πόλης «παραδίδεται» στους εμπόρους και τα εμπορεύματα, ενσωματώνοντάς τους. Στην

στολισμένη κεντρική πλατεία της εκάστοτε μεσαιωνικής πόλης, η οποία αναδύεται ως αντικείμενο φροντίδας, συναντούσε κανείς το εμπορικό και θρησκευτικό στοιχείο. Η μεσαιωνική πλατεία είναι η πλατεία της αγοράς, οριοθετημένη από τον χώρο της εκκλησίας. Σε συμβολικό επίπεδο, μεταφράζει ο Lefebvre, «η εκκλησία ευλογεί τις συναλλαγές και χαρίζει ήσυχη συνείδηση στους εμπορευόμενους πολίτες» [Lefebvre:2007, σελ. 160]. Ταυτόχρονα, οι διαδικασίες αυτές προστατεύονται από την απαγόρευση της εισόδου σε όποιον απειλεί την ουσιαστική, οικονομική λειτουργία της κεντρικότητας της πόλης, η οποία, σύμφωνα με τον Lefebvre προετοιμάζει για την έλευση του καπιταλισμού. Εκτός από τον εμπορικό της χαρακτήρα -στο πλαίσιο της φεουδαρχίας- η μεσαιωνική πόλη λειτούργησε και ως «σημείο στήριξη και μοχλός» της βασιλικής δράσης, αλλά και ως πεδίο ταξικών συγκρούσεων ανάμεσα στους φεουδάρχες και την τότε αναδύομενη αστική τάξη.

Η καπιταλιστική πόλη είναι συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης, αλλά και με την εκβιομηχάνιση. Χαρακτηρίζεται ως εμπορική και βιομηχανική και σημαδεύεται από την ανάπτυξη του πολιτικού κράτους, το οποίο προσεταιρισμένο από την αστική τάξη -στο πλαίσιο της διαδικασίας κυριαρχίας της- ορίζει συνολικά το κοινωνικό γίνεσθαι. Στο πλαίσιο της καπιταλιστικής πόλης, η κεντρικότητα ισούται με κατανάλωση: κατανάλωση του τόπου και τόπος κατανάλωσης. Με μοναδική εξαίρεση τις σημαντικές επιχειρήσεις που αποτέλεσαν πόλο έλξης εργατών και κατ' επέκταση κέντρο οικοδόμησης νέων εργατικών πόλεων, η βιομηχανική παραγωγή δεν επινοεί κάποια δική της κεντρικότητα. Σε αυτόν τον τύπο πόλης, το κέντρο χρησιμοποιείται ως πόλος πύκνωσης του εμπορίου, γεγονός που με τη σειρά του οδηγεί στην προσέλκυση «σπάνιου εμπορίου» με προϊόντα που απευθύνονται σε ένα εξέχον καταναλωτικό κοινό. Συχνά παρατηρείται πως στην καπιταλιστική πόλη, ο τόπος διεξαγωγής της εμπορικής διαδικασίας εντοπίζεται στους πυρήνες της άλλοτε αρχαίας πόλης, οι οποίοι ιστορικά, αποτέλεσαν αντικείμενο διαφορετικών ιδιοποιήσεων. Σε αντίθεση με τα αρχαία -ελληνικά και ρωμαϊκά-, τα σύγχρονα αστικά κέντρα αποτελούν πεδία συναθροίσεων και συναντήσεων των ανθρώπων, με αφετηρία την συγκέντρωση πραγμάτων. Όπως

χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας: «Το κλέος και η επέκταση της ανταλλακτικής αξίας τείνει να απορροφήσει την αξία χρήσης μέσα στην ανταλλαγή και την ανταλλακτική αξία. Ωστόσο η χρήση και η αξία χρήσης αντιστέκονται με πείσμα: αναλλοίωτα.» [Lefebvre:2007, σελ.161].

Στην ανάλυση του Lefebvre, η σύγχρονη πόλη εντάσσεται στο πρότυπο της καπιταλιστικής πόλης με ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο «νέο-καπιταλισμός» επιφέρει μια συγκεκριμένη χρήση του αστικού κέντρου το οποίο εκτός από εμπορικό, είναι πάνω απ' όλα κέντρο αποφάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η συγκέντρωση ανθρώπων κι εμπορευμάτων αντικαθίσταται από την συγκέντρωση πληροφοριών και γνώσεων η οποία χαρακτηρίζεται από ένα μοναδικό είδος συγχρονικότητας: τη συνολική αντίληψη του ηλεκτρονικού εγκεφάλου, ο οποίος διαθέτει την ικανότητα χρήσης μιας άνευ εμποδίων, ακαριαίες επικοινωνίες. Η τελευταία τίθεται στη χρήση της πολιτικής εξουσίας.

Η μετάβαση στον καπιταλισμό του σήμερα, τον τραπεζικό καπιταλισμό, με τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την βιομηχανική παραγωγή (αφήνοντας πίσω τον εμπορικό καπιταλισμό με την βιοτεχνική παραγωγή), οδήγησε σε μια «γιγαντιαία» κρίση. Σύμφωνα με τον Lefebvre, η μόνη διάσταση αυτής της κρίσης που δεν μελετήθηκε εκτενώς ως τώρα, είναι η κρίση της πόλης. Μέσα από την ιστορική της συνέχεια, η νεο-καπιταλιστική πόλη, σχεδιασμένη από την «αποπολεοδομημένη» [Lefebvre:2007, σελ.42] πολεοδόμηση και διαχωρισμένη σε περιφέρειες, απλωμένες γύρω από τα κέντρα αποφάσεων στα οποία συγκεντρώνονται όλα τα μέσα εξουσίας (επιχειρήσεις, πληροφορία, διαπαιδαγώγηση, οργάνωση, καταστολή και πειθώ), αντανakλά και ταυτόχρονα εξαναγκάζει σε μία κοινωνική πραγματικότητα κατευθυνόμενης κατανάλωσης, η οποία θα εξελίσσεται σε κανόνα. Σημεία της περιγραφόμενης αστικής κατάστασης, τα (προνομιακά) εμπορικά κέντρα τα οποία επιβάλλουν μια ιδεολογία της ευτυχίας που περνά μέσα από την κατανάλωση.

Στο πεδίο της σύγχρονης νεοκαπιταλιστικής πόλης -όπως αυτή περιγράφεται παραπάνω-, ο Lefebvre βλέπει μια ταυτόχρονη συγκέντρωση όλων εκείνων των όρων που κρίνονται απαραίτητοι για να

οδηγήσουν σε μια ολοκληρωτική και τέλεια κυριαρχία κι εκμετάλλευση των ανθρώπων ως καταναλωτών (χώρου), παραγωγών και προϊόντων.

Μέσω της νεο-καπιταλιστικής πόλης, ο Lefebvre αναγγέλλει αυτό που ονομάζει «μια εξωφρενική κεντρικότητα» (2007: σελ.147) η οποία συνίσταται στην ενοποίηση του κέντρου αποφάσεων και του καταναλωτικού κέντρου κέντρου. Η αναμορφωμένη αστική τάξη ως κάτοχος αυτού του ενοποιημένου κέντρου, θα διαθέτει αφενός όλα τα εργαλεία προγραμματισμού του χώρου, αλλά κυρίως θα κατέχει το προνόμιο του χρόνου. Οι ανθρώπινες ομάδες που εντοπίζονται σκορπισμένες σύμφωνα με τυποποιημένες αρχές, περιφερειακά αλλά εκτός αυτού του προνομιακού χώρου, αποτελούν μια μάζα και δεν μπορούν -σύμφωνα με τον Lefebvre- να κατατάσσονται πλέον ούτε στην κατηγορία των σκλάβων, ούτε σε εκείνη των δουλοπάροικων, ούτε στην φόρο υποτελών, ούτε και σε εκείνη των προλετάρων. Στη μάζα αυτή δεν αξίζει το όνομα λαός, υποστηρίζει ο Lefebvre προτείνοντας τον χαρακτηρισμό «υπόδουλοι», καθώς σχεδόν οικειοθελώς φαίνεται να αναλαμβάνουν και να επιτελούν υπηρεσίες προς όφελος αυτών που τους διαφεντεύουν, μέσω της εδραίωσής τους στην πόλη. Η μάζα αυτή ζει υποταγμένη στις απαιτήσεις της συγκέντρωσης εξουσιών, στερούμενη του χρόνου.

Μέσα από την λεπτομερή παρατήρηση της σύγχρονης πόλης και τη σύλληψη της πιθανής εξέλιξής της, ο Lefebvre διατυπώνει τη θέση του για το δικαίωμα στην πόλη. Αντιλαμβανόμενος την αλλοτρίωση της πόλης, του αστικού, της καθημερινής ζωής, της γνώσης, της φιλοσοφίας και του ανθρώπου μέσα από την καπιταλιστική πόλη, το δικαίωμα αυτό δεν τοποθετείται ως αίτημα επιστροφής στις παραδοσιακές πόλεις. Αντίθετα, τίθεται ως έκκληση και απαίτηση του δικαιώματος στην αστική ζωή, στη μετασχηματισμένη κι ανανεωμένη μορφή της. Το δύσκολο αυτό έργο, σύμφωνα με τον συγγραφέα εναποτίθεται ιστορικά ως αποστολή στην εργατική τάξη, η οποία ανασυγκροτημένη ως τάξη μπορεί να διεκδικήσει μια ανθρώπινη -όχι σύμφωνα με το κλασσικό ουμανισμό- καθημερινότητα στο πλαίσιο της πόλης, η οποία θα της επιτρέψει την επιτέλεση των -επίσης αναμορφωμένων- ανθρώπινων αναγκών της. Να διεκδικήσει επομένως μια πραγματικότητα στην οποία δεν θα στερείται χρόνου και άρα ο

χώρος τον οποίο θα κατοικεί και θα παράγει θα ανταποκρίνεται στην αληθινή της πραγματικότητα και όχι σε μια ιδεολογικά διαστρεβλωμένη σύλληψη. Κι έτσι, μια νέα πολεοδομία θα αναδυθεί ως πραγματική επιστήμη της πόλης. Στη διαδικασία αυτή, το κατοικείν θα αποκατασταθεί και ο αστικός χώρος θα ανήκει στους κατοίκους – χρήστες του.

Στη συνολική αυτή (επαν)ενοποίηση κατακερματισμένων χώρων κι εννοιών, ο Lefebvre υπογραμμίζει και την ανάγκη δημιουργίας μιας ριζικά νέας κοινωνίας της πόλης κι ενός ανθρώπινου που δεν θα είναι προϊόν αλλά έργο. Συνακόλουθα, θα πρέπει να στραφούμε σε ένα νέο ουμανισμό αλλά και έναν νέο άνθρωπο : «ή θα ξεπεράσουμε ταυτόχρονα το παλιό «κοινωνικό ζώο» και τον άνθρωπο της αρχαίας πόλης, το ζώο της πόλης, για να φτιάξουμε τον άνθρωπο της πόλης, πολυσήμαντο, με πολλές αισθήσεις, ικανό για σύνθετες και διαφανείς σχέσεις με τον «κόσμο» (το περιβάλλον και τον ίδιο), ή αλλιώς θα πέσουμε στον μηδενισμό» [Lefebvre:2007, σελ.130]. Έτσι, το δικαίωμα στην πόλη εκδηλώνεται ως υπέρτατη μορφή των δικαιωμάτων.

4.2 Το δικαίωμα στην πόλη του David Harvey

Στο βιβλίο του «Εξεγερμένες πόλεις» ο Harvey, επιχειρεί μια κριτική ανάλυση των καπιταλιστικών κρίσεων, υποστηρίζοντας πως αυτές έχουν τις ρίζες τους στην σύγχρονη πόλη. Ο Harvey, στηριζόμενος στη θεωρία του Lefebvre για το δικαίωμα στην πόλη, την οποία επικαιροποιεί κάνοντας τις δικές του προσθήκες, καταλήγει σε προτάσεις για μελλοντικούς αγώνες διεκδίκησης του εν λόγω δικαιώματος.

Στην ανάλυσή του, η πόλη γίνεται αντιληπτή τόσο ως διαδικασία παραγωγής υπεραξίας , όσο και ως τόπος στον οποίο επιτελούνται μια σειρά άλλων διαδικασιών όπως η επένδυση και απορρόφηση του πλεονάζοντος κεφαλαίου, οι συγκρούσεις με ταξικό πρόσημο, αλλά και η συνεύρεση και αλληλεπίδραση όλων εκείνων που καθημερινά την αναπαράγουν. Στο πλαίσιο διαλεκτικής που δημιούργησε ο Μαρξ και στο οποίο ο Lefebvre έθεσε την πόλη, ο Harvey παρατηρεί με τη σειρά του

τους μετασχηματισμούς της επικεντρωμένους στην πιο σύγχρονη μορφή της. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Η παραδοσιακή μορφή της πόλης έχει εξοντωθεί από την αχαλίνωτη καπιταλιστική ανάπτυξη, θύμα μιας ακατάπαυστης ανάγκης να απορροφηθεί το υπερσυσσωρευμένο κεφάλαιο στην ατέρμονα και κατακλυσμιαία επέκταση της πόλης, ανεξάρτητα από κοινωνικές, περιβαλλοντικές ή πολιτικές επιπτώσεις.» [Harvey:2012, σελ. 31].

Ο συγγραφέας, μέσα από την καταγραφή σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων -με διαφορετικά επίδικα-, εντοπίζει την αναβίωση της ιδέας του δικαιώματος στην πόλη την οποία αποδίδει όχι σε κάποια ανοδική δημοφιλία της θεωρίας του Lefebvre, αλλά στο γεγονός ότι αυτή αποτελεί πραγματική ανάγκη για βοήθεια κι επιβίωση η οποία ξεπηδά ως «κραυγή» των καταπιεσμένων μέσα από δρόμους και γειτονιές. Ωστόσο, το δικαίωμα αυτό καθαυτό, μπορεί να είναι ένα κενό σημαίνον καθώς εξαρτάται από το ποιος του προσδώσει νόημα. Έτσι, ο ίδιος ο ορισμός του δικαιώματος αποτελεί και πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο πάλης: δικαίωμα στην πόλη έχουν και μπορούν να το διεκδικήσουν εξίσου οι έχοντες -οικονομική, πολιτική- εξουσία, οι μη έχοντες, οι περιθωριοποιημένοι κλπ. Το ζήτημα είναι ποιανού η διεκδίκηση θα υπερτερήσει.

Μέσα από τους μετασχηματισμούς της πόλης μπορεί κανείς να διαβάσει και την εκάστοτε νοηματοδότηση της ιδιότητας του πολίτη και συνεπώς, τις επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές σχέσεις και πρακτικές που αποκρυσταλλώνονται στη μορφή της. Ωστόσο και η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη των καταπιεσμένων πολιτών-χρηστών, είναι μια διαδικασία που εκτυλίσσεται εντός του ίδιου πλαισίου, λαμβάνοντας χωρικές διαστάσεις. Μέσα σε χώρους εναλλακτικών δυνατοτήτων, ετεροτοπικές ομάδες επιτελούν πολύπλευρες πρακτικές οι οποίες συντελούν στη διεκδίκηση του αστικού χώρου και μιας καθημερινής ζωής μέσα σε αυτόν, που μπορεί να απαντήσει στις πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες. Αυτές οι ομάδες ενίοτε οδηγούνται σε αυθόρμητες συμπράξεις τη στιγμή της συνειδητοποίησης των δυνατοτήτων της συλλογικής τους δράσης, να δημιουργήσουν κάτι διαφορετικό. Αυτό, θα πρέπει να προσανατολιστεί στην αναζήτηση κι

αποκατάσταση της παραδοσιακής κεντρικότητας της πόλης η οποία έχει καταστραφεί, αλλά ενυπάρχει ως μονάχα ως παρόρμηση.

Ο Harvey, βασιζόμενος σε αυτή την ανάγνωση του έργου του Lefebvre, προχωρά επιχειρώντας μια δική του ανάλυση. Μέσα από μια ιστορική αναδρομή, ο Harvey υπογραμμίζει την εσωτερική σχέση του καπιταλισμού και της διαδικασίας αστικοποίησης: «η αστικοποίηση υπήρξε ανέκαθεν, από μια άποψη, ταξικό φαινόμενο, μια που τα πλεονάσματα αντλούνται από κάπου και από κάποιους, ενώ ο έλεγχος της χρήσης του πλεονάσματος βρίσκεται συνήθως στα χέρια λίγων...» [Harvey:2012, σελ.40]. Σύμφωνα με τους νόμους της αγοράς, ο καπιταλιστής πρέπει να επιδιώκει συνεχώς την αύξηση του πλεονάσματος το οποίο εν συνεχεία, θα πρέπει να απορροφηθεί από την αγορά, δημιουργώντας έτσι μια αέναη διαδικασία στην οποία ο καπιταλιστής αναζητά αφενός τρόπους και χώρους παραγωγής και κατανάλωσης του πλεονάζοντος κεφαλαίου. Στόχος είναι η αδιάκοπη ανάπτυξη και σε αυτό παρουσιάζονται μια σειρά προβλημάτων αλλά και διάφορα εργαλεία για την λύση τους. Καταλύτης στη διαδικασία αυτή αναδεικνύεται η τεχνολογία καθώς συντελεί στην ανεύρεση φθηνού και πειθήνιου εργατικού δυναμικού, την δημιουργία νέων καταναλωτικών αναγκών κι επιθυμιών αλλά και την γεωγραφική επέκταση όλων των απαραίτητων δραστηριοτήτων του καπιταλιστή. Αν ωστόσο, η υπάρχουσα αγορά έχει χαμηλή αγοραστική δύναμη ή το ποσοστό κέρδους του καπιταλιστή κινείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα, τότε παρακωλύεται η συσσώρευση κεφαλαίου και ο καπιταλιστής αντιμετωπίζει κρίση, καθώς αυτό δεν μπορεί να επανεπενδυθεί και υποτιμάται ή καταστρέφεται [Harvey:2012, σελ. 42]. Μέσα από ιστορική παρατήρηση, ο Harvey υποστηρίζει πως αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος που διαδραμάτισε και διαδραματίζει η αστικοποίηση στο πλαίσιο του καπιταλισμού: σε περιόδους καπιταλιστικών κρίσεων, συντελεί στην απαραίτητη απορρόφηση του -όλο και περισσότερο- πλεονάζοντος προϊόντος. Ρόλο αντίστοιχο με αυτόν της αστικοποίησης, έπαιξε και η προαστιοποίηση, μετά τον ΒΠΠ, στα ιστορικά παραδείγματα που εξετάζει ο Harvey (πρωτίστως Παρίσι και ΗΠΑ) απορροφώντας το πλεονάζον καπιταλιστικό προϊόν μέσω της κατασκευής νέων υποδομών αλλά και

τον ολικό ανασχηματισμό μεγάλων αστικών κέντρων. Η διαδικασία αυτή, συνέβαλε ταυτόχρονα, σε μια ριζική μετάλλαξη της καθημερινότητας των κατοίκων, εισάγοντας και κανονικοποιώντας νέες καταναλωτικές ανάγκες. Αυτό, όπως σημειώνει ο Harvey, συντελέστηκε «εις βάρος των κεντρικών περιοχών των πόλεων, οι οποίες εγκαταλείφθηκαν και στερήθηκαν μια βιώσιμη οικονομική βάση» [Harvey:2012, σελ. 47] οδηγώντας έτσι στην «κρίση της πόλης» την δεκαετία 1960. Η κρίση αυτή και η εγκατάλειψη των κέντρων των πόλεων, άνοιξε και το χώρο για το επερχόμενο gentrification των περιοχών αυτών. Η δυναμική αυτή σχέση μεταξύ καπιταλιστικής ανάπτυξης και αστικοποίησης συνέχισε να εντείνεται μέσα από συνεχείς μετασχηματισμούς, οδηγώντας τις επόμενες δεκαετίες, στην παγκόσμια οικονομική κρίση και στην πλέον παγκοσμιοποιημένη μορφή της αστικοποίησης.

Και αυτή η διαδικασία της πόλης, επέφερε αλλαγές στον καθημερινό τρόπο ζωής. Ο Harvey περιγράφει πως ο συνεχώς αυξανόμενος καταναλωτισμός που επιβλήθηκε από τις προαναφερθείσες διαδικασίες, είχε ως αποτέλεσμα τη μετατροπή της ζωής στην πόλη, ή καλύτερα της ποιότητάς της, σε εμπόρευμα με τον συνακόλουθο αποκλεισμό από αυτό, όσων δεν διαθέτουν αγοραστική ικανότητα. Σταδιακά, οι σημαντικότερες πτυχές της καθημερινής ζωής και της ανθρώπινης δράσης, προσανατολίστηκαν στην κατανάλωση και το κέρδος.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Harvey παρατηρεί τις ρωγμές και τις αντιφάσεις να πληθαίνουν και να εντείνονται: «Ζούμε όλο και περισσότερο σε διαιρεμένες, κατακερματισμένες και συγκρουσιακές πόλεις.» [Harvey:2012, σελ. 55]. Στο πλαίσιο αυτό, η ψαλίδα της άνισης κατανομής του πλούτου ανοίγει ολοένα και περισσότερο, με ακραία φαινόμενα αφενός κερδοσκοπίας και συσσώρευσης πλούτου και αφετέρου φτωχοποίησης κι αποκλεισμού να αναδύονται συνεχώς. Αυτό αποτυπώνεται σαφώς και στην μορφή των πόλεων που κατοικούμε, όπου δίπλα στις προστατευμένες πλούσιες γειτονιές, συναντά κανείς «περιφραγμένους» και παράνομους οικισμούς, όπου η καθημερινότητα φαντάζει δρόμος μετ' εμποδίων.

Μέσα από την λεπτομερή παρατήρηση αυτής της ιστορικής αλληλουχίας, ο Harvey συμπεραίνει πως εφόσον η διαδικασίες και οι μετασχηματισμοί της πόλης, μέσω της αστικοποίησης, αποτελούν διέξοδο στο πρόβλημα της συνεχώς αυξανόμενης ανάγκης για απορρόφηση πλεονάσματος, τότε και τα κινήματα που στοχεύουν -αποσπασματικά και μέσα από τις εκάστοτε ιδιαίτερες διεκδικήσεις τους- στο δικαίωμα στην πόλη, θα πρέπει να στραφούν στην καθιέρωση δημοκρατικού ελέγχου στην αξιοποίηση των πλεονασμάτων μέσω της αστικοποίησης. Το υπαρκτό δικαίωμα στην πόλη, μέσα από αυτόν τον ορισμό περιορίζεται όλο και περισσότερο στα χέρια μιας πολιτικής και οικονομικής ελίτ η οποία προσανατολίζει ολοένα και περισσότερο την αναπαραγωγή της πόλης στις δικές της ανάγκες.

Αν η πόλη είναι «η πιο συνεπής και συνολικά, η πιο πετυχημένη προσπάθεια του ανθρώπου να ανακατασκευάσει τον κόσμο στον οποίο ζει, ώστε να συμφωνεί με τις επιθυμίες του.» [Harvey:2012, σελ.38], τότε ο άνθρωπος μέσα από τον μετασχηματισμό της, επιτυγχάνει τον μετασχηματισμό του εαυτού του. Συνεπώς, η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη από εκείνους που το έχουν στερηθεί, ισοδυναμεί με τον επαναστατικό επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων και άρα με την συνολική μεταμόρφωση του ανθρώπου και της ζωής. Ο Harvey -πιστός στην διαδικασία επικαιροποίησης της θεωρίας του Lefebvre- θεωρεί πως το δικαίωμα αυτό δεν οφείλει να διεκδικήσει το -με μαρξιστικούς όρους ιδωμένο- προλεταριάτο, αλλά συλλογικά, όλοι εκείνοι που συμβάλλουν καθημερινά στην παραγωγή και αναπαραγωγή της πόλης και το έχουν στερηθεί.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ: ΚΑΤΟΙΚΩΝΤΑΣ ΤΑ ΕΞΑΡΧΕΙΑ

Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων των κατοίκων ανέδειξαν πολλά ζητήματα της εγχώριας βιωμένης πραγματικότητας τα οποία ενίοτε ταυτίζονται κι άλλοτε απλώς πλησιάζουν την προαναφερθείσα θεωρία. Έτσι, οι θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από την ανάλυση των ευρημάτων αφορούν στον γεωγραφικό ορισμό της περιοχής, την περιγραφή των καθημερινών δυσκολιών σε αυτήν, τις διαδικασίες ανακατανομής και ανάπλασης του χώρου, την επέλαση του gentrification, την τουριστικοποίηση της περιοχής, τη συλλογική ταυτότητα, τις πρωτοβουλίες των κατοίκων για τη διεκδίκηση των Εξαρχείων και τις πρακτικές του. Στο πλαίσιο της ανάλυσης, προστίθενται και τα ευρήματα που αφορούν στον τρόπο περιήγησης, περπατήματος της περιοχής, σύμφωνα με την θεωρία του Certeau.

5.1 Περπατώντας τα Εξάρχεια

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Τα Εξάρχεια αποτελούνται από ένα δίκτυο δρόμων, στενών και πεζοδρόμων που συναντιόνται πάνω και γύρω από την μικρή τριγωνική πλατεία κι απλώνονται δυσανάλογα προς όλες τις κατευθύνσεις. Η πλατεία δίνει -κατά κοινή ομολογία- το αίσθημα ότι είναι το κέντρο, η καρδιά της περιοχής. Δεν είναι τυχαίο βέβαια πως σχεδόν όλα τα ραντεβού που έδωσα για τις συνεντεύξεις (ζητώντας από τους συμμετέχοντες να μου υποδείξουν μέρος συνάντησης), ήταν πάνω ή δίπλα από την πλατεία, σε σημείο που να επιτρέπει μια κλεφτή ματιά στο εργοτάξιο. Συγκεκριμένα, τα πιο κοινά σημεία συνάντησης ήταν το μπλε (η μπλε πολυκατοικία στην πάνω γωνία της πλατείας) και το μπυράδικο (κατάστημα απέναντι από την πλατεία).

Figure 5: Φωτογραφία από το εργοτάξιο στην πλατεία Εξαρχείων (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο)

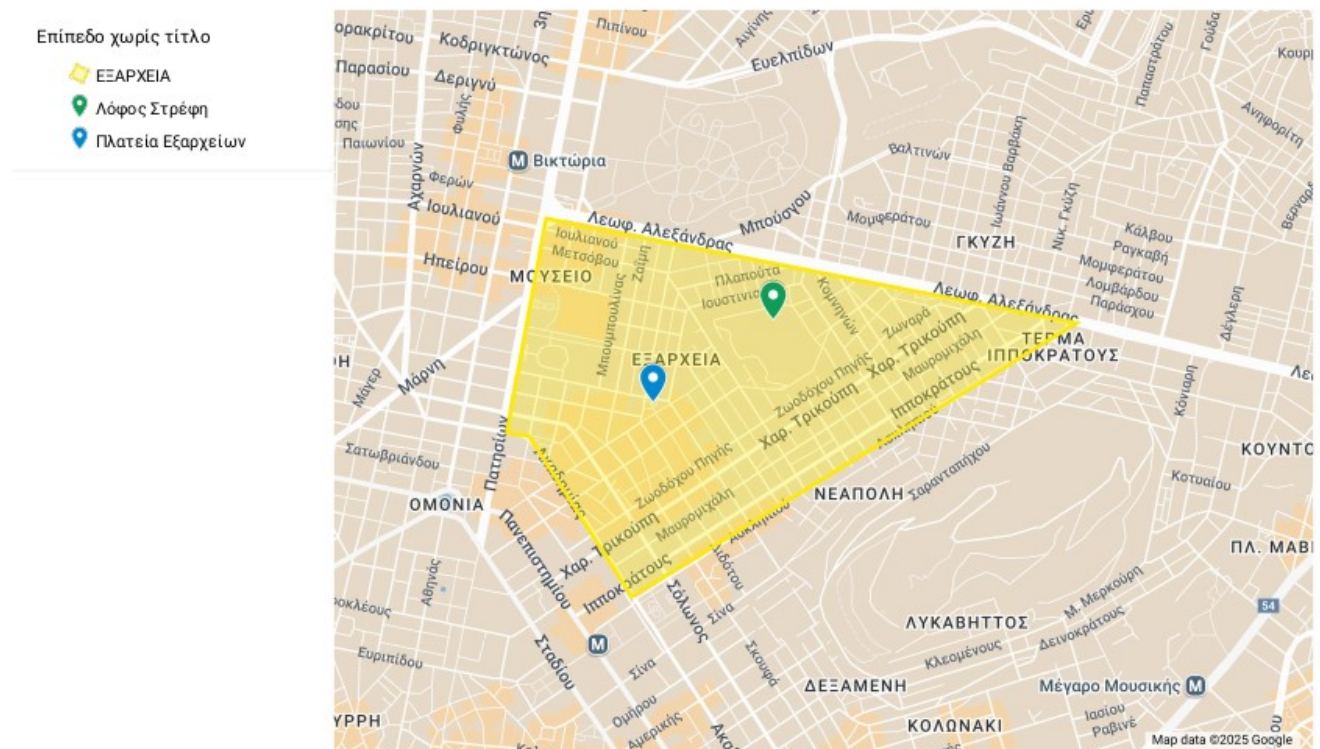
Αν θέλουμε να ρίξουμε μια ματιά στη «γεωγραφία» των Εξαρχείων, θα διαπιστώναμε ένα πολύ έντονο ανάγλυφο. Με ψηλότερο σημείο τον Λόφο Στρέφη που επιτρέπει την αφ' υψηλού παρατήρηση συγκεκριμένων τμημάτων της περιοχής, δρόμοι στενά και πεζόδρομοι «χύνονται» προς την πλατεία, και την οδό Ακαδημίας. Οι ανηφοροκατηφόρες δεν λείπουν από τα Εξάρχεια, όπως και τα σκαλιά με τρεις γνωστές σκάλες που οδηγούν στο Στρέφη, τα σκαλιά του Αστέρα⁴ και τα δύο διπλανά τους, που επιτρέπουν την ανάβαση από την Καλλιδρομίου προς το λόφο. Υπάρχουν δε, συγκεκριμένα σημεία όπως η συνέχεια της

Θεμιστοκλέους κοντά στο ύψος της Δερβενίων, όπου σκαλιά και ανηφόρες συναντιούνται εναλλάξ στον ίδιο πεζόδρομο, δημιουργώντας ένα ιδιαίτερο μονοπάτι για τους περιπατητές. Η ύπαρξη δρόμων που γίνονται πεζόδρομοι ή το ανάποδο, είναι άλλο ένα ιδιαίτερο στοιχείο του ανάγλυφου της περιοχής. Οι οδοί Τσαμαδού, Θεμιστοκλέους, Βαλτετσίου, Ερεσού, Κωλλέτη και Τζαβέλλα, αποτελούν τέτοια παραδείγματα. Οι πεζόδρομοι, όπως μαρτυρούν και κάποια από τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, αποτελούν σημεία συνάντησης και παίζουν τον δικό τους ξεχωριστό ρόλο στη ιστορία της περιοχής. Όπως αναφέρει ένας συμμετέχων «πριν οχτώ περίπου χρόνια, η ζωή στην περιοχή δεν ήταν έτσι. Όλος αυτός ο κόσμος, δεν ερχόταν για να κάτσει σε μαγαζί αλλά για να αράξει στο δρόμο μαζί με μεγάλες παρέες που συγκεντρώνονταν εδώ». Μιλώντας για την προσωπική του εμπειρία συμπληρώνει «Εγώ ήρθα από την Πάτρα πρώτη φορά στην Αθήνα πριν δώδεκα χρόνια. Έκανα παρέα με κάτι ραπάδες κι ερχόμασταν Αθήνα για κάτι live. Πριν και μετά

⁴ Τα σκαλιά αυτά αναφέρονται από τους κατοίκους ως «σκαλάκια του Αστέρα» λόγω του τεράστιου γκράφιτι με το λογότυπο της ομάδας «Αστέρης Εξαρχείων» που είχε σχεδιαστεί πάνω στα σκαλιά.

τα live πάντα συναντιόμασταν στα Εξάρχεια με άλλο κόσμο που ανακατευόταν με τη μουσική. Τότε όλοι ερχόντουσαν στα Εξάρχεια για κάτι διαφορετικό, για τη μουσική, για τον κόσμο, για τα μπάχαλα, για τα δρώμενα, για την αίσθηση ότι υπάρχει ένα μέρος διαφορετικό. Δεν υπήρχαν τόσα μαγαζιά. Οποιον ήθελες να βρεις τον έβγαζες σε αυτούς τους πεζόδρομους. Ήξερες που θα τον βρεις.».

Κοιτώντας μια «κάτοψη» της περιοχής, μπορούμε να εντοπίσουμε ένα λόφο, δύο (ή τρεις αναλόγως τον ερωτηθέντα⁵) σχολές, ένα μνημείο, ένα μουσείο, μια πλατεία, ένα πάρκο και μια εκκλησία⁶, ανάμεσα σε οικοδομικά τετράγωνα, που είναι τετράγωνα μόνο κατ' ευφημισμὸν καθώς τα στενά των Εξαρχείων -κυρίως γύρω από την πλατεία- συναντώνται και περιπλέκονται με τέτοιους τρόπους που

- 5 Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, μερικοί από τους συμμετέχοντες, θεωρούν πως στα όρια της περιοχής των Εξαρχείων συμπεριλαμβάνεται και η νομική σχολή.
- 6 Πρόκειται για τον ιερό ναό αγ. Νικολάου Πευκακίων. Η συγκεκριμένη εκκλησία, αναφέρεται σε πολλές αφηγήσεις. Ο ναός βρίσκεται μεταξύ Εξαρχείων και Κολωνακίου και -σύμφωνα με τις αφηγήσεις- κατά της περίοδο της πανδημίας αποτέλεσε σημείο συνάντησης κατά τις βραδινές ώρες. Ιδιαίτερο στοιχείο αποτελεί η περιγραφή της συμπεριφοράς των αστυνομικών δυνάμεων που ενίοτε κατεύθυναν στο σημείο για να πραγματοποιήσουν έλεγχο και να ωθήσουν στην αποχώρηση του κόσμου από το σημείο, η οποία παρουσιαζόταν άλλοτε πιο βίαιη και απότομη -προς τον κόσμο που συναθροιζόταν από την περιοχή των Εξαρχείων- κι άλλοτε πιο ευγενική και τυπική -σε όσους βρίσκονταν από την πλευρά του Κολωνακίου.

καθιστούν κάθε άλλο παρά βαρετή, τη περιπλάνηση των πεζών επισκεπτών τους, κι ενδεχομένως λίγο πιο δαιδαλώδες το έργο των οδηγών.

Αυτή η περιπλάνηση-διέλευση τους από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, μας δίνει και τα πρώτα ευρήματα προς ανάλυση. Η ιδέα της αντίληψης της διαδικασίας αυτής ως «άρρητο» κείμενο, ως συνδήλωση, προκύπτει από το θεωρητικό υπόβαθρο που έθεσε ο Certeau. Στο έργο του «Επινοώντας την καθημερινή πρακτική», ο συγγραφέας στέκεται ιδιαίτερα στην ανάλυση του περπατήματος ως μία διαδικασία, η οποία ξεφεύγει από την πειθαρχία, χωρίς ωστόσο να βρίσκεται έξω από το πεδίο που αυτή ασκείται. Το περπάτημα γίνεται αντιληπτό ως μια διαδικασία «χωρικοποίησης». Μονάδα του περπατήματος: το βήμα, δεν μπορεί να μετρηθεί και να καταμετρηθεί αριθμητικά, καθώς σε κάθε επιτέλεσή του αποκτά ανόμοια ποιοτικά χαρακτηριστικά καθώς αποτελεί «ένα ύφος απτικής πρόσληψης και κιναισθητικής ιδιοποίησης.» [Certeau, 2010: σελ. 253]. Έτσι το περπάτημα αποτελείται από ένα σύνολο βημάτων τα οποία διαπλέκονται δημιουργώντας χώρους και τόπους.

Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης, ο Certeau παραλληλίζει το ενέργημα του περπατήματος στην πόλη με εκείνο της εκφώνησης ενός εκφωνήματος. Στο επιχείρημά του διακρίνει μια σειρά από τρεις κοινές τους λειτουργίες. Έτσι το περπάτημα -σε αναλογία με την εκφώνηση- αποτελεί αφενός διεργασία ιδιοποίησης, αφετέρου χωρική πραγμάτωση του τόπου -όπως και η εκφώνηση αποτελεί ηχητική πραγμάτωση της γλώσσας- και τελικώς, συνεπάγεται σχέσεις μεταξύ διαφοροποιημένων θέσεων.

Έτσι λοιπόν, η περιπλάνηση των συμμετεχόντων -στην έρευνα- στην γειτονιά των Εξαρχείων μπορεί να είναι δηλωτική για την καθημερινή ζωή, τη σχέση τους με το χώρο αλλά και με τους συν-κατοίκους τους. «Το περπάτημα φαίνεται έτσι να βρίσκει έναν πρώτο ορισμό ως χώρος εκφώνησης.» (2010: σελ. 255) μας λέει ο Certeau. Επομένως, η επιλογή της πλατείας Εξαρχείων ως τόπου συνάντησης κι έναρξης των συνεντεύξεων αποτελεί μια άρρητη αποτύπωση της εγγύτητας των κατοίκων με τον χώρο αυτό, της θεώρησής της ως κεντρικό σημείο της γειτονίας αλλά και της εστίασης του ενδιαφέροντός τους σε αυτή. Η περιήγηση γύρω κι εγγύς της πλατείας -κατά την πλειονότητα των συνεντεύξεων-

αναδύεται πιο παιχνιδιάρικη κι ελεύθερη, δημιουργώντας «ανήσυχες» τροχιές κι επιβεβαιώνοντας την αντίληψη του Certeau για το περπάτημα ως διαδικασία ιδιοποίησης του χώρου. Αυτό καθώς στους δρόμους γύρω από την πλατεία, οδηγούμαι από τους συμμετέχοντες, σε μια πορεία εναλλαγής μεταξύ περπατήματος στο πεζοδρόμιο και στον δρόμο, δείχνοντας σαφή προτίμηση στο δεύτερο. Έτσι, μέσω της εν λόγω πρακτικής, οι πεζοί κάτοικοι της περιοχής, ιδιοποιούνται καθημερινά συγκεκριμένους δρόμους. Η συμπεριφορά των οδηγών επίσης, λειτουργεί επιβεβαιωτικά ως προς αυτήν μου την αντίληψη. Οι οδηγοί κινούνται με χαμηλή ταχύτητα αποδεχόμενοι σιωπηρά, την κυριότητα των πεζών στα οδικά αυτά τμήματα. Η συμπεριφορά αυτή επίσης, παρουσιάζει μια διαβάθμιση, καθώς απομακρυνόμενοι από την πλατεία, κινούμαστε ολοένα και περισσότερο στο πεζοδρόμιο. Ακόμα, στο πλαίσιο της περιπλάνησης μας, δόθηκε σαφής προτεραιότητα στις διαδρομές μέσω των πεζοδρόμων έναντι των δρόμων. Έτσι διαφαίνεται μια αμφίδρομη σχέση: ιδιοποιούμαι το χώρο που περπατώ, περπατώ το χώρο που -νιώθω πως- μπορεί να ιδιοποιηθεί. Απομακρυνόμενοι από την πλατεία, οι συμμετέχοντες τείνουν να χαράζουν πιο ευθείες και αυστηρές πορείες. Στα σημεία αυτά, οι δρόμοι δεν περπατώνται, μονάχα διασχίζονται.

Οι διαδρομές που επέλεξε να χαράξει το κάθε άτομο παρουσίασαν κάποια κοινά στοιχεία και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με άξονα την κατεύθυνση και το είδος πορείας. Έτσι αφενός, έχουμε τρεις - σχεδόν- ευθείες πορείες : πλατεία – λόφος Στρέφη – πλατεία – τελικό σημείο (για τον κάθε ένα διαφορετικό) και εννιά πορείες οι οποίες κινούνται συνεχώς γύρω από την πλατεία κι απλώνονταν προς πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις⁷. Ιδιαίτερο εύρημα αποτελεί -ίσως- κάποια έμφυλη διάσταση της διαδικασίας αυτής, καθώς και οι τρεις συμμετέχοντες που σημείωσαν ευθεία πορεία ήταν άνδρες. Μέσα από αυτά τα είδη των διαδρομών μπορούμε αφενός να δούμε την σύνδεση μεταξύ λόφου και πλατείας και την άρρητη ανάδειξη της σημαντικότητας αυτών των δύο σημείων που όπως θα δούμε και αργότερα, παίζουν καθοριστικό ρόλο στις πρωτοβουλίες των κατοίκων και τις διεκδικήσεις τους, και

⁷ Οι συνεντεύξεις στο σύνολό τους ήταν δεκατρείς. Ωστόσο η μία συμμετέχουσα έθεσε σαφώς τη θέλησή της να είναι καθήμενη κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

αφετέρου στην επίμονη αίσθηση και τη θεωρητική εξίσωση της πλατείας με την γειτονιά των Εξαρχείων.

Τη ροή των διαδρομών μας διακόπτουν οι συμμετέχοντες για μια σειρά λόγων, οι κυριότεροι εκ των οποίων είναι: η υπόδειξη και αναφορά σε συγκεκριμένο σημείο, η παύση της διαδρομής για να καθίσουμε, η επικοινωνία με γνωστούς, ο επαναπροσδιορισμός διαδρομής κ.α. Στην πρώτη περίπτωση, που είναι και η συνηθέστερη, οι συμμετέχοντες σε ρόλο ξεναγού, σταματούν συχνά μπροστά από κτήρια ή ανοιχτούς χώρους (π.χ. γήπεδο Στρέφη, πάρκο Ναυαρίνου) στα οποία αποδίδουν είτε πολιτική είτε προσωπική σημασία. Ενίοτε, ταυτόχρονα με την διακοπή της περιπλάνησης, διακόπτουν και την ροή της αφήγησής τους δημιουργώντας λεκτικές παρενθέσεις σχετικές με τον τόπο στάσης, άλλοτε η ίδια η πορεία τους βρίσκει κατεύθυνση μέσα από τις προγραμματισμένες επικείμενες στάσεις και ο λόγος τους συστέλλεται και διαστέλλεται προκειμένου να εναρμονιστεί με τον ρυθμό εναλλαγής κίνησης και στάσης κι άλλοτε ακόμη, η αφήγησή τους διακόπτεται βίαια και άβολα από ιδιαίτερα περιβαλλοντικά ερεθίσματα. Παράδειγμα της τελευταίας περίπτωσης, αποτελεί η χαρακτηριστική διακοπή της αφήγησης των συμμετεχόντων, κατά τη διάρκεια περιπλάνησής μας γύρω από την πλατεία, στα χρονικά σημεία που η τροχιά μας συμπίπτει ή περνά ακριβώς δίπλα από τις αστυνομικές διμοιρίες γύρω από την πλατεία. Το κενό αυτό αποτελεί αφενός, μια ασυνέχεια στην εξιστόρηση του χώρου -και ίσως στον ίδιο τον χώρο- που δημιουργεί ο περιπατητής κι αφετέρου, ένα άβολο σημείο στη διαδικασία ιδιοποίησης του χώρου. Είναι δεικτική προς το «ανοίκειο» το οποίο ταυτίζεται και με τα λεγόμενα των συμμετεχόντων.

Άλλο ιδιαίτερο και αξιοσημείωτο εύρημα, αποτελεί η εναλλαγή μεταξύ κανονικής και μη κανονικής περιήγησης στο χώρο, ή καλύτερα η περιήγηση σύμφωνα ή παρά τους συνήθεις κοινωνικούς κανόνες περιήγησης σε δημόσιους χώρους και δρόμους. Ο Certeau γράφει «Οι πορείες που ακολουθούν οι περαστικοί εμφανίζουν μια σειρά στροφές και παρακάμψεις που μπορούν να εξομοιωθούν με «γυρίσματα» του λόγου ή «υφολογικά σχήματα». Υπάρχει μια ρητορική του περπατήματος. Η τέχνη

του να τοννείεις φράσεις γυρίζοντάς τες από δω κι από κει ισοδυναμεί με μια τέχνη του να περπατάς στρίβοντας πότε από δω, πότε από κει.» (2010: σελ. 258) και συμπληρώνει «...οι πρακτικές του χώρου αντιστοιχούν και αυτές σε χειρισμούς που αφορούν τα βασικά στοιχεία μιας οικοδομικής τάξης, όπως οι ρητορικοί τρόποι, συνιστούν αποκλίσεις ως προς ενός είδους κυριολεκτική σημασία, που ορίζεται από το πολεοδομικό σύστημα» [Certeau, 2010: σελ 259].

Με την Σ. συναντιόμαστε στο μπυράδικο απέναντι από την πλατεία. Χαιρετιόμαστε και ξεκινάμε τη συνέντευξη. Κινείται αριστερά στην Τρικούπη, την οποία και διασχίζει -σε σημείο χωρίς φανάρι ή διαβάσεις και χωρίς να κοιτάξει το δρόμο-, οδηγώντας με πάνω στην πλατεία. Η πλατεία, περικυκλωμένη από το μεταλλικό τείχος του εργοταξίου, είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Στο σημείο εκείνο -συμβολή Τρικούπη και Στουρνάρη- υπάρχει μόνο ένας ελάχιστος ελεύθερος χώρος, μερικών τετραγωνικών που καταλαμβάνεται από ένα περίπτερο κι ένα φανάρι. Η Σ. στρέφεται αριστερά, στέκεται κάτω από το φανάρι το οποίο περιμένει να ανάψει πράσινο για τους πεζούς, για να διασχίσει την οδό Στουρνάρη. Οι μέχρι τώρα αυτόματες κινήσεις σταματούν και με κοιτάει, «Παίζει να περνάω και πρώτη φορά στη ζωή μου αυτό το φανάρι.» μου λέει κι αυτομάτως αλλάζει κατεύθυνση, και διασχίζει διαγωνίως τη Στουρνάρη, κινούμενη προς το ύψος της Τσαμαδού, περνώντας «ξιστά» από ένα μηχανάκι. Στο ίδιο σημείο, η Μ., αντί να περιμένει το φανάρι, με οδηγεί πάνω σε μια λεπτή λωρίδα πεζοδρομίου επί της Στουρνάρη προς τη Θεμιστοκλέους. Στο σημείο αυτό, δεν χωράμε και οι δύο δίπλα δίπλα στο πεζοδρόμιο, κι έτσι περπατώ πίσω της. Κόβει την αφήγησή της και κοιτά το εργοτάξιο, «ούτε να περπατήσουμε δεν μπορούμε» λέει και κατεβαίνει, συνεχίζοντας την πορεία της μέσα από τον δρόμο. Τα βήματα των συμμετεχόντων τους οδηγούν σε οικείες πρακτικές και μοτίβα, εκεί που αυτά συνορεύουν με το ανοίκειο, το ξένο, το εχθρικό. Δεν το αποφεύγουν, το επεξεργάζονται κι έρχονται σε αντιπαράθεση μαζί του (ανά)πλάθοντας τον χώρο. Τα οικεία αυτά μοτίβα διακόπτονται από νέες καταλήψεις των δημόσιων χώρων οι οποίες -όπως περιγράφουν οι συμμετέχοντες- εντοπίζονται στην έντονη παρουσία αστυνομικών δυνάμεων στην γειτονιά αλλά κυρίως γύρω από την

πλατεία, τις κλούβες της αστυνομίας που σταθμεύουν σε συγκεκριμένα σημεία της γειτονιάς και στην περικύλιση της πλατείας από το μεταλλικό τείχος του εργοταξίου, το οποίο συνεχώς αλλάζει σχήμα και μέγεθος. Ο Λ. μας περιγράφει με λεπτομέρεια την ιστορία των οκτώ τελευταίων ετών για το πώς διαμορφώθηκε αυτή η κατάσταση. «Η παρουσία αστυνομίας στους δρόμους γύρω από την πλατεία, τουλάχιστον φανερά, θα ήταν αδιανόητη έξι-εφτά χρόνια πριν. Τότε, έτσι και πλησίαζαν μπάτσοι στο κέντρο και στην πλατεία, γινόταν σύρραξη. Η πλατεία ήταν άβατο και ο κόσμος πάλευε για να την κρατήσει έτσι.» λέει και συνεχίζει: «Ήταν η χρονική περίοδος πριν την πρώτη πανδημία που σταδιακά τοποθετούνταν διμοιρίες σε διάφορους δρόμους της γειτονιάς, ξεκινώντας από ψηλά, από την Καλλιδρομίου... Μετά από την καραντίνα, η αστυνομία μπήκε για τα καλά στην πλατεία. Έβαλαν μόνιμα τρεις διμοιρίες των 7-15 ατόμων, μία σε κάθε γωνία της πλατείας.». Ήταν αυτό που άνοιξε το δρόμο στην μετατροπή της σε εργοτάξιο για τα έργα του μετρό τον Αύγουστο του 2022.

Οι διμοιρίες, κάνουν αισθητή την παρουσία τους ανεβοκατεβαίνοντας την οδό Μεταξά, χαράζοντας τη διαδρομή Α.Τ. Εξαρχείων-πλατεία, σε μια δική τους ιδιοποίηση του χώρου, στην οποία αποκρυσταλλώνεται μέρος του κυρίαρχου πολιτικού λόγου. Πολλοί συμμετέχοντες αναφέρουν πως η διάσχιση των δρόμων από τις αστυνομικές δυνάμεις, την οποία αποκαλούν ειρωνικά «πασαρέλα», γίνεται συχνά με τρόπο προκλητικό: περνούν ανάμεσα από τραπεζοκαθίσματα μαγαζιών, κοιτούν έντονα ή απευθύνονται υποτιμητικά σε άτομα που βρίσκονται στο χώρο κλπ. Η Κ. με αφορμή την αλλαγή διμοιρίας που συνέβη κατά την ώρα της συνέντευξης διηγείται «Έχουμε βαρεθεί να τους βλέπουμε να κάνουν πασαρέλα. Μια φορά καθόμασταν με φίλους στο [αναφέρει συγκεκριμένο μπαρ της περιοχής] και περάσαν μέσα από τα τραπεζάκια. Εδώ δεν χωράει να περάσει ο σερβιτόρος και θέλαν να περάσουν τα ρόμποκοπ. Στο τέλος τσαμπουκαλεύτηκαν και με ένα πελάτη, γύρισαν δυο τραπέζια, σηκωθήκαμε όλοι. Μας χαλάνε την έξοδο κάθε φορά.».

Η παρουσία αστυνομικών δυνάμεων στα Εξάρχεια δεν περιορίζεται μόνο στην πλατεία, η Ν. Κάνει λόγο για τρεις κλούβες επί της Ακαδημίας στο ύψος του ναού Ζωοδόχου Πηγής, άλλες δύο μπροστά

από τα γραφεία του Κινήματος Αλλαγής -και οι πέντε συμμετέχοντες που αναφέρθηκαν σε αυτό, χρησιμοποίησαν την παλιά ονομασία του: ΠΑΣΟΚ-, κι ενίοτε μία ακόμα επί της οδού Στουρνάρη, μαζί με της «φρουρές» τους. Οι συμμετέχοντες δικαιολογούν την δυσaráσκειά τους για την παρουσία των εν λόγω οχημάτων, άλλοτε υποστηρίζοντας ότι δυσκολεύουν την κυκλοφορία και άλλοτε ότι λειτουργούν συμβολικά κι εκφοβιστικά ως προς αυτούς. «Δεν είναι ο χώρος που πάνει η κλούβα, είναι που πρέπει να την δεχόμαστε κάθε μέρα μέσα στη γειτονιά, να εκπαιδευτούμε στην παρουσία τους.» αναφέρει συμμετέχουσα.

Σε μικρότερο βαθμό, γίνεται λόγος και για νέες επιχειρήσεις, οι οποίες στερούν ολοένα και περισσότερο δημόσιο χώρο με τραπεζοκαθίσματα και ιδιόμορφες κατασκευές. Ωστόσο αυτό διατυπώνεται για συγκεκριμένες επιχειρήσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται από τα άτομα ως gentrified και στην ολότητά τους είναι μπαρ και καφετέριες, στα οποία, όπως μας λέει η Ο. «Το φθηνότερο πράγμα που θα βρεις είναι μπύρα με 6 ευρώ». Η Μ. πάλι, διηγείται μια ιστορία από την καραντίνα εξηγώντας το πώς αυτές οι επιχειρήσεις «πιάνουν το χώρο» και φέρουν μαζί τους, λογικές που ξενίζουν στην περιοχή. Θυμάται «Στην δεύτερη καραντίνα άλλες μέρες ήταν ανοιχτά τα μπαρ, άλλες όχι, άλλες ναι αλλά ήταν μόνο take away και γενικώς κάθε μέρα ήταν διαφορετικά. Ένα απόγευμα, το [όνομα μπαρ] ήταν ανοιχτό με take away αλλά είχε dj set οπότε ο κόσμος έπαιρνε ποτό από εκεί και καθόταν γύρω γύρω. Ήρθαμε με κάτι φίλες να ρίξουμε μια ματιά, με μπύρα από το περίπτερο και κάτσαμε στο πεζοδρόμιο απ' έξω. Ήρθε τότε ο σερβιτόρος με ύφος να μας πει να πάμε πιο κει γιατί ο χώρος είναι του μαγαζιού. Ποιος χώρος ρε φίλε; Ούτε τραπέζια είχε έξω ούτε τίποτα. Και στο κάτω κάτω, την μπύρα μας πίναμε έξω στο δρόμο, δεν δείραμε κανέναν. Έτσι είναι όλα τα gentrified: ήρθαν στα Εξάρχεια αλλά δεν έχουν σχέση με αυτά. Αυτό δεν έγινε και δεν θα γίνει ποτέ για παράδειγμα στην [όνομα παλιού μπαρ] ή στο [όνομα παλιού μπαρ].».

5.2 Ανάπλαση, gentrification κι ο εκτοπισμός των κατοίκων από τον δημόσιο χώρο

Αυτά τα νέα ιδιόμορφα είδη κατάληψης των δημόσιων χώρων της γειτονιάς, που αναδεικνύονται από το σύνολο των συμμετεχόντων, αποτελούν μία από τις πρακτικές πλευρές του φαινομένου του gentrification, το οποίο τοποθετείται στο επίκεντρο των αφηγήσεων ως το κύριο πρόβλημα της γειτονιάς. Συνολικά αυτό που περιγράφεται στις συνεντεύξεις είναι μια η επέλαση μιας τριπλής διαδικασίας αναμόρφωσης και ανακατανομής της περιοχής, η οποία περιγράφεται ως gentrification, ανάπλαση και τουριστικοποίηση. Μπορεί πολλές φορές οι έννοιες αυτές να μην διαχωρίζονται πλήρως στο λόγο των συμμετεχόντων και να παρατηρείται μια συγκεχυμένη σύλληψη κυρίως των δύο πρώτων, ωστόσο, οι ιστορίες που διηγούνται και οι προβληματικές που αναδεικνύουν, είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους κοινές. Οι κάτοικοι, βλέπουν σταδιακά την τελευταία δεκαετία, την γειτονιά τους να «αλλάζει πρόσωπο και χαρακτήρα» και ταυτόχρονα, να παραδίδεται ολοένα και περισσότερο στα χέρια της αστυνομίας, του κεφαλαίου και των τουριστών. Έτσι, ο βαθμιαίος περιορισμός των δημόσιων χώρων στους οποίους έχουν δικαίωμα χρήσης -μέσω της παρουσίας της αστυνομίας και των οχημάτων της, την δημιουργία του εργοταξίου και την τοποθέτηση τραπεζοκαθισμάτων- έρχεται στο πλαίσιο ενός συνολικού, άμεσου και έμμεσου εκτοπισμού από την περιοχή τους.

Βασικό στοιχείο της περιγραφής όλων αποτελεί, ο αποκλεισμός τους από την πλατεία. Ενώ η κατασκευή σταθμού της νέας γραμμής μετρό στα Εξάρχεια είχε ανακοινωθεί χρόνια πριν, τον Αύγουστο του 2022, στήνεται το εργοτάξιο πάνω στην πλατεία. Σχεδόν ολόκληρο το εύρος της καταλαμβάνεται από το εργοτάξιο και οι διαδικασίες ξεκινούν. Ο Δ. διηγείται πως «Τον Αύγουστο του '22 ήμασταν για διακοπές στην Αμοργό. Γύρισα λίγο μετά τον δεκαπενταύγουστο. Ήταν ξημερώματα όταν έφτασε το καράβι Πειραιά κι έκανα σχεδόν μια ώρα για να φτάσω Εξάρχεια. Ε, κάνε με εικόνα φορτωμένο με σακίδια, σκηνές, στρώματα τα πάντα, να ανεβαίνω τη Θεμιστοκλέους, κι αντί να δω πλατεία, να βλέπω λαμαρίνα. Δεν ήξερα αν ήθελα να βάλω τα κλάματα ή να την ξηλώσω απευθείας.

Μέσα στο Δεκαπενταύγουστο που λείπαμε όλοι βρήκαν και τα κάνανε. Και μπάτσοι παντού. Παντού!».

Ταυτόχρονα με τις εργασίες, ξεκινά και μια σειρά από δράσεις διαμαρτυρίας και αντίστασης των κατοίκων προς το ενέργημα αυτό. Το μέγεθος του εργοταξίου, από τον Αύγουστο του 2022 ως το καλοκαίρι του 2024⁸, έχει επεκταθεί αρκετές φορές. Έφτασε μάλιστα σε τέτοιο σημείο που η περίφραξή του σχεδόν συνέπιπτε με τις εισόδους των πολυκατοικιών επί της οδού Θεμιστοκλέους στην πλατεία. Οι κάτοικοι, όχι απλά έχασαν ένα από τα κυριότερα σημεία συνάντησής τους στη γειτονιά, αλλά εκτοπίστηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά από την πλατεία, καθώς μέχρι και η διαδικασία διάσχισης της κατέστη δύσκολη. Μέσα από τις αφηγήσεις τους για την περίοδο έναρξης των εργασιών (όπως το κόψιμο των δέντρων και η αποδόμηση της πλατείας), μαρτυράται μια συνολικά βιωμένη σύγχυση, η οποία εύστοχα περιγράφεται από τον Harvey ως «τα αναπόφευκτα αισθήματα απώλειας που προκαλούν οι κατεδαφίσεις» (2012: σελ. 23). Ο Δ. περιγράφει την πρώτη μέρα που ξεκίνησε το κόψιμο των δέντρων: «Είχε στηθεί το εργοτάξιο, είχαν αφαιρεθεί ήδη τα αγγελάκια⁹ και είχαμε συνηθίσει για κάποιο καιρό την κατάσταση αυτή στην πλατεία. Και μια μέρα διαβάζω για αντανακλαστική συγκέντρωση στην πλατεία για τα δέντρα. Ήταν και πρωί αλλά είχε πολύ κόσμο. Εμένα κάτι με έπιασε. Ούτε η λαμαρίνα μου άρεσε ποτέ, ούτε οι μπάτσοι, ούτε η ιδέα του μετρό στα Εξάρχεια, αλλά ήλπιζα πως όλα αυτά γινόντουσαν απλά για να μπουν οι μπάτσοι στην πλατεία και ότι θα σταματούσαν εκεί. Όταν είδα να κόβουν τα δέντρα ένιωσα σαν να βάζουν χέρι σε κάτι πολύ δικό μου. Σε φάση: και να το πάρω πίσω τώρα δεν θα είναι το ίδιο. Κάποιοι έκλαιγαν κι όλας. Υπερβολικό θα πεις, αλλά αισθανθήκαμε περίεργα.».

Οι κάτοικοι δεν αντιτίθενται μονάχα στον εκτοπισμό τους από την πλατεία αλλά και στην ίδια την κατασκευή του μετρό. «Η Ομόνοια και η Ακαδημία είναι δίπλα. Τα μισά λεωφορεία της Αθήνας περνάνε από δω. Όποιος λέει πως τα Εξάρχεια χρειάζονται κι άλλη γραμμή μετρό δεν ξέρει τι λέει.»

8 Οι διαδικασίες των συνεντεύξεων στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, διήρκησε από τον Μάιο ως τον Ιούλιο του 2024.

9 Αναφέρεται στο γλυπτό που βρισκόταν στο κέντρο της πλατείας.

υποστηρίζει ο Λ. ο οποίος βλέπει το νέο σταθμό μετρό ως «εξυπηρέτηση» στους τουρίστες και κατ' επέκταση στους ιδιοκτήτες ακινήτων Airbnb στην περιοχή. Ταυτόχρονα διατυπώνεται από δύο άλλους συμμετέχοντες, ότι η δημιουργία του σταθμού αποτελεί στρατηγική διευκόλυνσης εισόδου στην γειτονιά κι επομένως, συντελεί στην αλλοίωση της ταυτότητάς της η οποία συνίσταται στο κόσμο που δραστηριοποιείται πολιτικά σε αυτήν. Η Κ. αναλύει «Οι δρόμοι, τα στενά, οι πεζόδρομοι δίνουν ένα χαρακτήρα σε αυτήν την περιοχή. Δεν είναι τυχαίο που τα Εξάρχεια είναι τα Εξάρχεια. Η κυβέρνηση όχι μόνο έβαλε τους μπάτσους στην πλατεία αλλά βάζει και το μετρό να μπορεί ο κάθε τυχαίος, ο κάθε τουρίστας να περνοδιαβαίνει ελεύθερα εδώ. Πάει ο κόσμος των Εξαρχείων, πάει η πλατεία, πάνε τα στενά. Πήρες το μετρό; Βρέθηκες στο κέντρο των Εξαρχείων. Εμπορικό θα το δούμε σε λίγο.». Έτσι, η αποστέρηση της πλατείας από τους κατοίκους για τη δημιουργία του σταθμού μετρό, γίνεται αντιληπτή ως μια πολυεπίπεδη επίθεση σε αυτούς και την καθημερινή δραστηριότητά τους στη γειτονιά. Στην εξίσωση αυτή, προστίθενται και τα συχνά προβλήματα που προκύπτουν από τις διαδικασίες κατασκευής, όπως οι συχνές διακοπές ρεύματος και νερού, κυρίως στα οικοδομικά τετράγωνα εγγύς της πλατείας.

Η πλατεία όμως δεν είναι ο μόνος σημαντικός δημόσιος χώρος που στερούνται οι κάτοικοι. Όλοι τους μαρτυρούν τον προβληματισμό και την εναντίωσή τους για την διαδικασία ανάπλασης -κι επερχόμενης- ιδιωτικοποίησης του Λόφου Στρέφη. Η διαδικασία αυτή ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της πρώτης καραντίνας, με την έντονη παρουσία αστυνομικών δυνάμεων οι οποίες χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα προσπαθούσαν να περιορίσουν τη χρήση του Λόφου από τους κατοίκους. Με πρόφαση άλλοτε την «παράνομη¹⁰» παρουσία τους στον λόφο κι άλλοτε την προστασία τους από τις εργασίες που διενεργούνταν εκεί, οι άνδρες της αστυνομίας επιδίδονταν σε μια προσπάθεια απομάκρυνσης των κατοίκων και ταυτόχρονης κατάληψης ενός βαθμιαία αυξανόμενου μέρους του λόφου. Μέσα από τις εξιστορήσεις των κατοίκων, αναδύεται μια αίσθηση συγκρουσιακής, κι ενίοτε πολεμικής συνάντησης

10 Σύμφωνα με τους κανονισμούς και το ιδιαίτερο νομικό πλαίσιο που είχε διαμορφωθεί κατά της διάρκειας της πανδημίας του Covid-19.

μεταξύ κατοίκων και αστυνομίας. Όπως και στην πλατεία, έτσι και στο Στρέφη, τοποθετήθηκε μεταλλική περίφραξη για τις εργασίες, η οποία όμως καταστράφηκε αρκετές φορές από πολιτικές ομάδες που αντιτάχθηκαν σε αυτές τις πρακτικές. Από την άλλη, η παρουσία των αστυνομικών δυνάμεων στον λόφο δεν ήταν μόνιμη. «Για μια περίοδο» αναφέρει η Κ. «όποτε συγκεντρωνόταν κόσμος στο Στρέφη ερχόντουσαν κι οι μπάτσοι, και το αντίστροφο.». Ωστόσο, η γνωστοποίηση του σχεδίου του Δήμου για την περιοχή, έστρεψε το πολιτικό ενδιαφέρον των κατοίκων σε αυτήν.

5.3 Η τουριστικοποίηση και ο εκτοπισμός κατοίκων από τον ιδιωτικό χώρο

Οι συμμετέχοντες ωστόσο, δεν αναφέρονται μονάχα στην συνεχώς αυξανόμενη στέρησή τους από τους δημόσιους χώρους της γειτονιάς των Εξαρχείων. Μιλούν επίσης και για τους ιδιωτικούς χώρους και συγκεκριμένα για τους χώρους κατοικίας. Η Σ. περιγράφει: «Τα τελευταία -τέσσερα πέντε- χρόνια το να νοικιάζει κανείς σπίτι στα Εξάρχεια έχει γίνει ακριβό σπορ». Η τουριστικοποίηση της περιοχής συμβάλει στον εκτοπισμό των κατοίκων της, μέσω της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων (Airbnb), αφενός άμεσα, με τους ιδιοκτήτες να μην ανανεώνουν τα συμβόλαια των ενοικιαστών ώστε να καταχωρήσουν τα ακίνητά τους στην εν λόγω πλατφόρμα, κι αφετέρου έμμεσα, μέσω της ραγδαίας αύξησης της τιμής των ενοικίων. Έξι από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, μοιράζονται το σπίτι τους με άλλα άτομα. Η συγκατοίκηση σχεδόν αποτελεί κανόνα, λόγω της αύξησης των ενοικίων -αλλά και συνολικά του κόστους ζωής. Κατά την περίοδο της πραγματοποίησης των συνεντεύξεων, η Σ. -μαζί με την συγκατοικό της- βρίσκονταν σε διαδικασία εύρεσης νέας κατοικίας, καθώς ο ιδιοκτήτης τους ζήτησε να αποχωρήσουν -νωρίτερα από τη λήξη του συμβολαίου- προκειμένου να εντάξει το διαμέρισμα στην πλατφόρμα Airbnb. Επιπλέον, η Ο. διώχτηκε από το προηγούμενο διαμέρισμα που νοίκιαζε, καθώς το κτήριο της πολυκατοικίας αγοράστηκε συνολικά και ανακαινίστηκε με σκοπό την βραχυχρόνια μίσθωσή του σε τουρίστες. Ακόμα και οι συμμετέχοντες που δεν έχουν βιώσει ανάλογο

περιστατικό, περιγράφουν αυτήν την τάση με έντονη απαισιοδοξία και φόβο, πως αργά ή γρήγορα, θα κληθούν ή θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το σπίτι τους (κυρίως λόγω οικονομικών πιέσεων). Μιλώντας για τον εκτοπισμό του και από τους ιδιωτικούς χώρους, αναφέρονται στην συνολική στροφή του επιχειρηματικού ενδιαφέροντος στον τομέα του τουρισμού. Αυτό είναι φανερό στις τάσεις χρήσης των ιδιωτικών χώρων της περιοχής. Τα Εξάρχεια είναι μια γειτονιά «αφιερωμένη στην εστίαση». Κατά πλειονότητα, τα ισόγεια της περιοχής χρησιμοποιούνται ως μπαρ, καφετέριες, ταβέρνες κι εστιατόρια. Τα τελευταία χρόνια, στο σύνολο των επιχειρήσεων, οι συμμετέχοντες εντοπίζουν σημαντική άνοδο των τιμών, γεγονός το οποίο εν μέρει αποδίδεται στην αύξηση της επισκεψιμότητας της γειτονιάς από τουρίστες. Ακόμα, πολλά μπαρ και καφετέριες αλλάζουν «χέρια, χαρακτήρα, διακόσμηση». Η Σ. επισημαίνει και κάποιοι συμμετέχοντες συμφωνούν πως «Έχει γεμίσει η γειτονιά gentrified μπαρ και καφέ.» και ως κοινά τους χαρακτηριστικά αναφέρει το urban στοιχείο διακόσμησης, τις ψηλές τιμές και τα ιδιαίτερα προϊόντα, όπως μπύρες μικρές/ τοπικές ζυθοποιίες, signature cocktails κλπ. Μέσα από

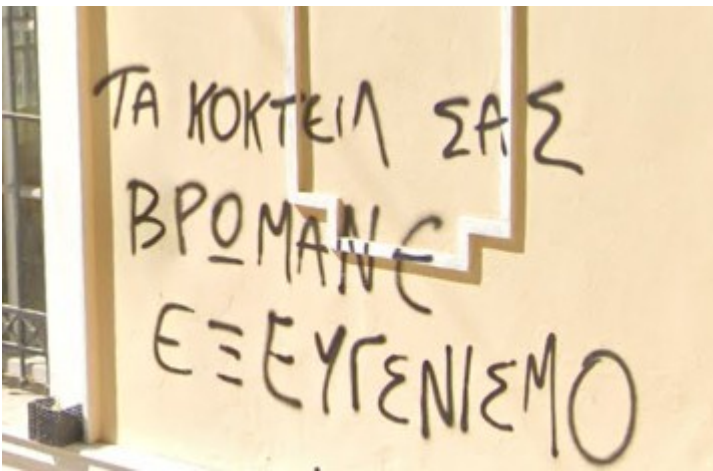

Figure 6: Φωτογραφία με σύνθημα. (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο)

αυτήν τους την περιγραφή, υπογραμμίζουν αφενός την δυσαρέσκειά τους ως προς αυτό το είδος επιχείρησης που γνωρίζει άνθηση στην περιοχή αλλά και μια κοινή αγωνία για το αν τα στέκια τους, θα συνεχίσουν να υπάρχουν, αντιστεκόμενα σε αυτήν την τάση που κατακλύζει την περιοχή. «ΤΑ ΚΟΚΤΕΙΛ ΣΑΣ ΒΡΩΜΑΝΕ ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟ» γράφει ο τοίχος

απέναντι από ένα τέτοιο μπαρ στην οδό Μαυρομιχάλη. Περνώντας από εκεί, η Ν. μου το δείχνει και χαμογελάει.

Η τουριστικοποίηση που περιγράφουν οι συμμετέχοντες δεν εντοπίζεται μονάχα στον -φυσικό- δημόσιο και ιδιωτικό χώρο. Μεγεθύνεται και καλύπτει συνολικά πολλές πτυχές της καθημερινότητας

των κατοίκων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας επίτευξης όσο το δυνατόν μεγαλύτερου κέρδους από την ιδιωτική πρωτοβουλία, η πολιτική δράση των κατοίκων και η ιστορία της περιοχής, χρησιμοποιούνται ως τουριστική ατραξιόν. Η αισθητική της πολιτικής σύγκρουσης και δράσης γίνεται αντικείμενο προς εμπορική χρήση και οι κάτοικοι της περιοχής, συμβάλλοντας σε αυτή, αντιμετωπίζονται ως μέρος του θεάματος. Σημείο οξύμωρο στην όλη διαδικασία, αποτελεί το ότι αυτή η πολιτική δράση που δημιουργεί την προς τουριστική κατανάλωση αισθητική της γειτονιάς, θέτει στο στόχαστρο κι αποστρέφεται την κατάκλιση της περιοχής από τουρίστες. Πέντε συμμετέχοντες κάνουν λόγο για μια ομάδα που προσφέρει πακέτο ξενάγησης¹¹ στην περιοχή, το οποίο ονομάζεται άλλοτε «Sweet anarchy Exarcheia small tour or Private groups¹²» κι άλλοτε «Athens Exarcheia neighborhood sweet sins and anarchy food tour¹³». Στις σελίδες που έχει αναρτηθεί το πακέτο, τα Εξάρχεια περιγράφονται ως «απαγορευμένη κι επαναστατική γειτονιά» και ταυτόχρονα, μια από τις πιο cool γειτονιές της Ευρώπης, ενώ η ομάδα των ξεναγών υπόσχεται μια εμπειρία γεμάτη εναλλακτικές διαδρομές στα στενά της γειτονιάς, εξιστορήσεις της επαναστατικής δραστηριότητας σε αυτή, και μια μίξη ελληνικής παράδοσης (φαγητό και καφές) κι εναλλακτικής κουλτούρας (επίσκεψη σε καταστήματα με vintage και second hand προϊόντα). Η Σ., συναισθηματικά φορτισμένη, περιγράφει «Ξέρεις τι είναι να κάθεται για μια μπύρα στα σκαλάκια¹⁴ και να σε δείχνει ο ξεναγός στον τουρίστα λες και είσαι έκθεμα σε μουσείο;» και συμπληρώνει ειρωνικά -αλλάζοντας τη φωνή της- «Να εδώ βλέπουμε έναν άγριο αναρχικό στο φυσικό του περιβάλλον.». Η δημοσίευση μιας σειράς άρθρων που εναντιώνονται σε αυτή την πρακτική, από πολιτικές σελίδες, και η μαζική αναδημοσίευσή τους στα social media, οδήγησε -

11 Αυτό που δεν γίνεται σαφές μέσα από τις αφηγήσεις είναι το αν οι συμμετέχοντες -εκτός μίας συμμετέχουσας που αφηγείται την εμπειρία της- που αναφέρονται σε αυτό, έχουν οι ίδιοι παρατηρήσει αυτή τη δραστηριότητα στην περιοχή ή αν έχουν πληροφορηθεί από κάποια σελίδα. Αυτό γιατί, λίγες μέρες πριν ξεκινήσω τις συνεντεύξεις, τρεις ειδησεογραφικές σελίδες με πολιτικό περιεχόμενο, δημοσίευσαν άρθρα για το εν λόγω πακέτο ξενάγησης.

12 <https://giftingowl.com/gr/athens/sweet-anarchy-exarcheia-small-group-or-private-tour-1>

13 https://www.tripadvisor.com/AttractionProductReview-g189400-d15040815-Athens_Exarcheia_Neighbourhood_Sweet_Sins_and_Anarchy_Afternoon_Food_Tour-Athens_A.html

14 Αναφέρεται στα σκαλιά με το γκράφιτι του Αστέρια Εξαρχείων, τα οποία οδηγούν από την οδό Καλλιδρομίου στον λόφο Στρέφη.

έστω φαινομενικά- στην κατάργηση αυτού του πακέτου ξενάγησης¹⁵. Ωστόσο, η συνολική τάση τουριστικοποίησης της γειτονιάς, και της συγκρουσιακής πολιτικής αισθητικής της, συνεχίζεται λαμβάνοντας βαθμιαία μεγαλύτερες διαστάσεις. «Είναι το ίδιο πράγμα» εξηγεί ο Ν. «με τους τουρίστες που ποστάρουν φωτογραφίες με το πανό «TOURISTS GO HOME» στην γωνία Μεσολογγίου και Τζαβέλλα».

Ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση διατήρηση κι εξέλιξη αυτής της κατάστασης, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, διαδραματίζει η αστυνομική παρουσία και δραστηριότητα στην περιοχή. Οι συνεχείς επιθέσεις αστυνομικών δυνάμεων σε ανύποπτο χρόνο στην γειτονιά, άνοιξαν το δρόμο για την εγκατάστασή τους και τη μόνιμη παρουσία τους στα κεντρικότερα σημεία της γειτονιάς, η οποία είναι απαραίτητη για την πραγματοποίηση όλων των έργων αστικής ανάπλασης στα οποία εναντιώνονται οι κάτοικοι -και κυρίως εκείνο του μετρό. Ο Δ. διηγείται σαν χρονικό, μια σειρά επιθέσεις που θυμάται να συμβαίνουν πριν, αλλά και κατά τη διάρκεια της πανδημίας, με τους άνδρες της αστυνομίας να καταστρέφουν κυριολεκτικά ολόκληρες επιχειρήσεις επί της οδού Κωλέττη. Αυτή «η συνήθεια που έγινε λατρεία» λέει με ύφος εμπαιγμού η Κ., «η οποία συνεχίζεται -σε μικρότερη ένταση- ακόμα, λαμβάνει χώρα με μεγάλη συχνότητα, πολλές φορές Σάββατο βράδυ, ενώ κατά τις μη τουριστικές περιόδους που «πέφτει ο κόσμος τα πράγματα χαλαρώνουν». Η Α. περιγράφει «Ξέρεις πόσες φορές χρειάστηκε να κλείσω νωρίτερα το μπαρ εξαιτίας των επιθέσεων; Κάποια βράδια μάλιστα, όταν η κατάσταση ήταν πολύ βίαιη, κλειστήκαμε μέσα στο μπαρ μαζί με πελάτες και με κάτι παιδιά που ακούσαν τις κρότου λάμψης και τρέχανε να βρουν κάποιο ασφαλές σημείο μέχρι να σταματήσουν οι συγκρούσεις.». Αυτή η πολύ ιδιαίτερη συνθήκη, λειτουργεί ως μια ακόμη δυσκολία στην καθημερινή διαβίωση των κατοίκων, ενώ γεννά φόβο και ανασφάλεια. Η συσχέτισή της δε, με την εξυπηρέτηση της κατάστασης εκείνης που συνολικά δυσχεραίνει την καθημερινότητα στη γειτονιά των Εξαρχείων, την καθιστά ακόμα πιο δυσάρεστη στις συνειδήσεις των κατοίκων.

15 Στις ιστοσελίδες που είχε αναρτηθεί, δεν είναι πλέον διαθέσιμο.

Αυτό που εν ολίγοις περιέγραψαν οι συμμετέχοντες μέσα από τις αφηγήσεις τους, είναι το βίωμα ενός καθολικού περιορισμού κι εν τέλει, ενός καταναγκαστικού εκτοπισμού από την γειτονιά τους. Το βίωμα αυτό, εντοπίζεται στους δημόσιους χώρους της γειτονιάς τα οποία στερήθηκαν ή κινδύνεψαν να στερηθούν από τους κατοίκους, αλλά και στις καθημερινές τους πρακτικές, κατοίκησης του χώρου, που χαρακτηρίζονται από ολοένα και λιγότερη ελευθερία. Αν και η χρήση ορισμένων κομβικών εννοιών, όπως και ο ορισμός των αιτιών δημιουργίας αυτής της κατάστασης, παρουσιάζεται αρκετά συγκεχυμένα στο λόγο τους, και χαρακτηρίζεται από σχετική ετερογένεια, τα προαναφερθέντα ευρήματα αποτέλεσαν μέρος των αφηγήσεων όλων των συμμετεχόντων. Ακόμα και η μοναδική συμμετέχουσα, ιδιοκτήτρια διαμερίσματος κι επιχείρησης στη γειτονιά αυτή, αναφέρεται σε αυτές τις προβληματικές.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό, πως οι κάτοικοι βιώνουν ως επίθεση τις σύγχρονες εξελίξεις στο πλαίσιο της ανακατανομής, αναδιαμόρφωσης του χώρου της γειτονιάς τους και του επαναπροσδιορισμού των χρήσεων της γης. Αυτό που δεν διατυπώνεται με σαφήνεια και ομοιογένεια είναι το ποιος εξαπολύει την επίθεση, για ποιο λόγο, ποια είναι τα αίτια και τα αποτελέσματά της. Κάποιοι συμμετέχοντες δηλώνουν πως στόχος όλων αυτών των εξελίξεων είναι η καταστολή κάθε πολιτικής δράσης στην περιοχή, άλλοι πιστεύουν πως είναι απλώς το αποτέλεσμα των επιχειρηματικών πλάνων των real estate κι άλλοι ακόμα το αποδίδουν στις εκτάσεις που έχει πάρει ο τουρισμός ως η λεγόμενη «βαριά βιομηχανία» της χώρας. Η αφήγηση του εκάστοτε ατόμου ήταν στενά συνδεδεμένη με τα βιώματα και τις προσδοκίες του. Πολλές φορές πάλι, μέσα στην ίδια αφήγηση κάποιοι συμμετέχοντες δήλωναν ή υπονοούσαν τότε το ένα τότε το άλλο, μέσα σε διολισθήσεις του λόγου. Ωστόσο, συνολικά οι αφηγήσεις παρουσίαζαν δύο μεγάλες θεματικές: την περιγραφή αφενός μιας ανησυχητικής και δυσάρεστης για τους κατοίκους τάσης εκτοπισμού τους κι αφετέρου του κινήματος που την αντιμάχεται.

5.4 Οι πρωτοβουλίες και οι πρακτικές των κατοίκων των Εξαρχείων

Σημαντικό μέρος του χρόνου του κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, αφιέρωναν οι συμμετέχοντες ώστε να περιγράψουν τις κινηματικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην γειτονιά τους με σκοπό την προστασία της και την ανάκτησή της. Όλοι οι ερωτηθέντες τάσσονται υπέρ των πρωτοβουλιών για την γειτονιά των Εξαρχείων, ενώ οι περισσότεροι από αυτούς, συμμετέχουν και οι ίδιοι στις διαδικασίες που περιγράφουν.

Πρόκειται για ένα σύνολο πρωτοβουλιών διεκδίκησης συνολικά του χώρου των Εξαρχείων το οποίο παρουσιάζεται ως αντίδραση στην πίεση που υφίστανται οι κάτοικοι και οι χρήστες της περιοχής, και της καταστρατήγησης των δικαιωμάτων τους στην εν λόγω γειτονιά. Οι συμμετέχοντες δεν δίνουν σαφείς πληροφορίες για το πότε και αντιδρώντας ως προς τί συγκεκριμένα, ξεκίνησαν αυτές οι διαδικασίες. Ενδεχομένως κάτι τέτοιο να μην είναι σαφές καθώς η σύγχρονη ιστορία της περιοχής είναι γεμάτη από πολιτικές δράσεις και συγκρούσεις, και πολλές πολιτικές οργανώσεις διατηρούν τα γραφεία τους και τους χώρους των συλλογικών διαδικασιών τους εκεί. Επίσης, τα γενικά αιτήματα που εντοπίζονται στο πλαίσιο της διεκδίκησης των δικαιωμάτων των κατοίκων στα Εξάρχεια (όπως δικαίωμα στη στέγη, την αξιοπρεπή διαβίωση, τους δημόσιους χώρους κλπ) συνδέονται και με άλλα σύγχρονα κινήματα και πολιτικές διαδικασίες. Επομένως, το κίνημα των κατοίκων για τα Εξάρχεια δεν μπορεί να οριοθετηθεί με σαφήνεια χρονικά αλλά ούτε και στο φάσμα των αιτημάτων του, παρά μπορεί μόνο να ιδωθεί στο συνολικό -χωρικό και χρονικό- πολιτικό πλαίσιο.

Μέσα από αυτές τις κινηματικές διαδικασίες, οι κάτοικοι αιτούνται και διεκδικούν τα διακαιώματα τους στην κατοικία (σε αντιδιαστολή προς των υφιστάμενο εκτοπισμό τους), την πρόσβαση στον δημόσιο χώρο (αντιτιθέμενοι στις αυξανόμενες στερήσεις τους από αυτόν), και την ασφαλή κι αξιοπρεπή διαβίωσή τους (η οποία απειλείται αφενός από τις εργασίες στο πλαίσιο της ανάπλασης κι αφετέρου από το υψηλό κόστος διαβίωσης). Μερικοί από τους συμμετέχοντες, προσθέτουν σε αυτά και

το δικαίωμα στην ελευθερία του λόγου και της πολιτικής δράσης, το οποίο αισθάνονται πως δέχεται σφοδρή καταστολή στη γειτονιά των Εξαρχείων.

Τα αιτήματά αυτά, συνδηλώνονται άρρητα σε κάθε διαδικασία διεκδίκησης της πλατείας και του λόφου Στρέφη, προστασίας των κατειλημμένων χώρων, ενημέρωσης των κατοίκων επί των διαδικασιών, ενδυνάμωσης της κοινότητας της γειτονιάς, στοχοποίησης συγκεκριμένων χώρων που εισάγουν στοιχεία απειλητικά προς τις διεκδικήσεις τους (π.χ. στοχοποίηση πολυκατοικιών που εντάσσονται συνολικά στην πλατφόρμα Airbnb), ανάδειξης των πραγματικών επιπτώσεων συγκεκριμένων πρακτικών κ.α. Επομένως, οι κάτοικοι των Εξαρχείων μέσα από μια σειρά πρωτοβουλιών και δράσεων αγωνίζονται για μια καθημερινότητα διαφορετική από αυτή που βιώνουν και από αυτή που προμηνύεται, μέσα από τις διεκδικήσεις τους για το χώρο της συγκεκριμένης γειτονιάς (δημόσιο και ιδιωτικό), τη μορφή του και τις χρήσεις του, αλλά και το αντίστροφο.

Ταυτόχρονα, υπερασπίζονται συγκεκριμένα πολιτικά, δημοκρατικά δικαιώματα και την άσκησή τους. Καθώς μέσα από τις αφηγήσεις και τους τρόπους νοηματοδότησης τους, προκύπτει μια σύνδεση της συγκεκριμένης περιοχής ή καλύτερα της ταυτότητάς της με την πολιτική δράση, αγωνιζόμενοι για τον φυσικό και κοινωνικό της χώρο, οι κάτοικοι υπερασπίζονται παράλληλα και το δικαίωμα στην κινηματική δράση. Διαφαίνεται μέσα από ορισμένες αφηγήσεις ο φόβος ότι αν αυτή η συγκεκριμένη «μάχη» χαθεί, θα έχει κατασταλεί σε μεγάλο βαθμό αυτό που νοηματοδοτείται από τα συγκεκριμένα άτομα ως πολιτική δράση και πολιτικά αντανακλαστικά. Ο Μ. αναφέρει πως «Η ψυχή των Εξαρχείων είναι το κίνημα» ενώ ο Δ. υποστηρίζει πως «η κυβέρνηση και το κεφάλαιο προσπαθούν να διαλύσουν τα Εξάρχεια για να σταματήσουν τις αντιδράσεις.». Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως αυτή η πεποίθηση δεν είναι κάτι που έγινε -τουλάχιστον άμεσα- αντιληπτό μέσα από το σύνολο των συνεντεύξεων. Μόνο ένας μικρός αριθμός συμμετεχόντων διατύπωσε αυτή την άποψη ως φόβο ή/και συνειδητοποίηση και ακόμα κάποιοι συμμετέχοντες την άφησαν να εννοηθεί.

Πώς όμως μεθοδεύονται οι διαδικασίες διεκδίκησης όσων προαναφέρθηκαν; Μέσα από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων, περιγράφηκαν διαφορετικές πρακτικές. Κομβικής σημασίας για τις κινηματικές αυτές διεργασίες, αποτελούν πολιτικές ομάδες, συνελεύσεις και πρωτοβουλίες οι οποίες είτε προϋπήρχαν, είτε δημιουργήθηκαν για τις εν λόγω διεκδικήσεις. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν τις σημαντικότερες από αυτές: η ανοιχτή συνέλευση «όχι μετρό στην πλατεία Εξαρχείων», η πρωτοβουλία κατοίκων Εξαρχείων, ανοιχτή συνέλευση υπεράσπισης του λόφου Στρέφη (που δημιουργήθηκαν αμιγώς για την περίπτωση των Εξαρχείων) και άλλες όπως η πρωτοβουλία «Γειτονίες για το δικαίωμα στη στέγη», οι οποίες συνέβαλαν σε διαδικασίες και συμμετείχαν σε καλέσματα και διαμαρτυρίες. Μέσα από αυτές τις πρωτοβουλίες, συντονίζονται σημαντικές δράσεις. Για παράδειγμα, η Σ. αναφέρει πως «όλη η νομική διαδικασία της διεκδίκησης του περιορισμού της έκτασης του εργοταξίου για το έργο του μετρό, επί της πλατείας, συντονίζεται και πραγματοποιείται από την ανοιχτή συνέλευση «όχι μετρό στην πλατεία Εξαρχείων»...». Ωστόσο, μέσα από αυτές τις συνελεύσεις, επιτελείται αφενός κι ένα σημαντικό μέρος της έγκαιρης ενημέρωσης των κατοίκων αναφορικά με αποφάσεις που λαμβάνονται από το δήμο για την γειτονιά, κι αφετέρου διευκολύνεται η μεταξύ τους επικοινωνία. Η Ν. -η οποία δεν έχει δραστηριοποιηθεί στο πλαίσιο άλλης πολιτικής ομάδας στο παρελθόν-, αναφέρει πως «Μόλις συμμετείχα για πρώτη φορά στην ανοιχτή συνέλευση, ένιωσα τον φόβο της για το δυστοπικό μέλλον της γειτονιάς μου να υποχωρεί. Κατάλαβα πως δεν παλεύω μόνη μου. Οι πρώτες μου πολιτικές και κοινωνικές επαφές στην ίδια μου τη γειτονιά ήρθαν μέσα από τη συμμετοχή μου στις δράσεις και τις συνελεύσεις. Γνώρισα τους γείτονές μου, ανθρώπους που έβλεπα και άκουγα αλλά ποτέ δεν είχα αισθανθεί συνδεδεμένη μαζί τους στο παρελθόν.» Έτσι αντιλαμβανόμαστε πως ανάλογες πρωτοβουλίες παίζουν κομβικό ρόλο και στην ενίσχυση της κοινότητας της περιοχής.

Εξίσου σημαντικό ρόλο στο σύνολο των δράσεων των κατοίκων, επιτελούν οι κατελιμμένοι και οι αυτοδιαχειριζόμενοι χώροι. Η κατάληψη του Εξωστρεφή¹⁶, το Στέκι Μεταναστών στην Τσαμαδού, το

16 Πρόκειται για κατάληψη του μοναδικού χώρου που λειτούργησε ως εστιατόριο επί του λόφου.

κατειλημμένο κοινωνικό κέντρο Κ*ΒΟΞ, αναφέρθηκαν από όλους τους συμμετέχοντες. Οι χώροι αυτοί φιλοξενούν πρωτοβουλίες και διαδικασίες καθοριστικές για το κίνημα των Εξαρχείων και δεν είναι τυχαίο πως βρίσκονται δίπλα από τα δύο σημαντικότερα σημεία-επίδικα της περιοχής: την πλατεία και τον λόφο Στρέφη. Κάποιοι από τους συμμετέχοντες, κάνουν λόγο και για ορισμένες οικιστικές καταλήψεις, όπως η κατάληψη στη Νοταρά 28, οι οποίες αφενός υπερασπίζονται έμπρακτα το δικαίωμα στη στέγη, κι αφετέρου βάζονται άμεσα από τη συνολική πολιτική της κυβέρνησης και του Δήμου που τις θέλουν κλειστές, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν χώρους πολιτικών ζυμώσεων.

Ακόμα, πορείες αποτελούν μία από τις κυριότερες πρακτικές κάθε κινήματος. Έτσι και στην εν λόγω περίπτωση, οι διεκδικήσεις των κατοίκων, βρίσκουν τον χώρο να διατυπωθούν αγωνιστικά και να προπαγανδιστούν μέσω πορειών στη γειτονιά. Η Σ. περιγράφει με ιδιαίτερο ενθουσιασμό τη συμμετοχή της σε κάποιες από αυτές τις πορείες λόγω κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους: «Οι πορείες στα Εξάρχεια είναι αλλιώς. Αλλιώς είναι να κατεβαίνεις για πορεία στη Σταδίου κι αλλιώς στα στενά των Εξαρχείων. Δεν μοιάζει σαν ανοιχτή σύγκρουση, μοιάζει με περίπατο, με γιορτή. Καμία φορά μου θυμίζει ακόμα και την περιφορά του επιταφίου. Οι κούκλες¹⁷ μπροστά και το προσκύνημα από πίσω. Στις πορείες γειτονιάς βλέπεις αλλιώς την γειτονιά σου, ξέρεις τον δρόμο, χαιρετάς τον φιλικατζή. [...] Αλλά όχι μόνο λόγω περιοχής. Οι ίδιες οι πορείες εδώ είναι διαφορετικές. Βλέπεις δρώμενα, κόσμο να τραγουδάει με την ορχήστρα να συνοδεύει. Είναι και οι μαριονέτες που τις φέρνουν σε κάθε πορειάκι στα Εξάρχεια.» Κι άλλοι συμμετέχοντες αναφέρουν πως στις εν λόγω πορείες λαμβάνουν χώρα πολλά καλλιτεχνικά δρώμενα, όπως ερμηνεία τραγουδιών με σχετικό περιεχόμενο με τη συνοδεία των οργάνων της ανοιχτής ορχήστρας, η περιφορά μαριονετών, απομιμήσεων του γλυπτού των Ερώτων¹⁸ της πλατείας Εξαρχείων και άλλα. Μάλιστα, διατυπώνεται από δύο εξ'αυτών πως το σύνολο των πρωτοβουλιών των κατοίκων των Εξαρχείων σε σύνδεση με το

17 Αναφέρεται στις ξύλινες μαριονέτες που αναπαριστούν το γλυπτό των Ερώτων.

18 Το γλυπτό αναφέρεται με παραλλαγές του ονόματος. Αναφέρεται ως γλυπτό των Ερώτων, ή Ερωτίδων. Εδώ χρησιμοποιείται η ονομασία «γλυπτό των Ερώτων», καθώς έτσι το ανέφερε η συμμετέχουσα.

κίνημα των καλλιτεχνών -ως απάντηση στην υποτίμηση των πτυχίων τους- τους πρώτους μήνες του 2023, δημιούργησε μια συνήθεια/τάση για εισαγωγή δρώμενων στις πορείες. Για την ακρίβεια αυτό το στοιχείο υπήρχε από πριν, απλώς με τον συγχρονισμό αυτών των δύο κινημάτων, έγινε πιο έντονο και συχνό, καθώς επίσης και περισσότερος κόσμος συγκεντρωνόταν σε μπλόκα με αυτό, κατά τη διάρκεια των διαμαρτυριών. Ο Δ. επισημαίνει πως «Η μουσική, οι κούκλες¹⁹ και άλλα στοιχεία²⁰[...] λειτούργησαν σαν σύμβολα αυτού του κινήματος. Κατεβαίναμε στην πορεία και ψάχναμε να βρούμε σε ποιο μπλοκ είναι, γιατί εκεί αισθανόμασταν πως είμαστε οι ίδιοι από τη γειτονιά.».

Σημαντική και ιδιαίτερη πρακτική επίσης, φαίνεται να είναι οι δράσεις μαζικοποίησης δημόσιων χώρων. Οι συμμετέχοντες μιλούν συγκεκριμένα για τέτοιες δράσεις στην πλατεία, το λόφο Στρέφη και το πάρκο Ναυαρίνου²¹. Οι δράσεις αυτές οργανώνονται συχνά από τις προαναφερθείσες ανοιχτές συνελεύσεις και πρωτοβουλίες ή από τις διαχειριστικές συνελεύσεις κατειλημμένων ή/και αυτοδιαχειριζόμενων χώρων. Στην πλατεία, υπήρχαν καλέσματα για μπαζάρ βιβλίων και ρούχων, προβολές ταινιών²², συζητήσεις με θέματα σχετικά με τον δημόσιο χώρο, δραστηριότητες για παιδιά (κυρίως πρωινές ώρες, κάποια Σαββατοκύριακα) ή καλέσματα απλώς για συνάντηση των κατοίκων τα οποία συνοδεύονταν ενίοτε από καφέ ή αλκοόλ (οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε αυτά ως κάλεσμα για «τσάι και συμπάθεια» που είναι το όνομα που δίνεται συνήθως σε τέτοιες πρωτοβουλίες, κυρίως από την ανοιχτή συνέλευση «όχι μετρό στην πλατεία Εξαρχείων»). Στον λόφο Στρέφη, υπάρχουν ανάλογες πρωτοβουλίες. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν ανάμεσα σε αυτές και αθλητικές δραστηριότητες στο γήπεδο, γλέντια είτε στην κατάληψη του Εξωστρεφή, είτε στο θεατράκι του Στρέφη, καλέσματα για καθάρισμα του λόφου και άλλα. Αυτές οι διαδικασίες -σύμφωνα με τις ομάδες

19 Αναφέρεται στις μαριονέτες που αναπαριστούν το γλυπτό της πλατείας.

20 Στο σημείο αυτό της αφήγησής του ανοίγει μεγάλη παρένθεση αναφέροντας πολλά από αυτά στο πλαίσιο πορειών εκτός Εξαρχείων. Μερικά από αυτά είναι: συγκεκριμένο ντύσιμο, ή περιφορά συγκεκριμένων αντικειμένων προκειμένου να πραγματοποιήσουν το δρώμενο, απαγγελία ποιήματος, σωματικό θέατρο κλπ.

21 Αναφερόμενοι στο πάρκο, δύο συμμετέχοντες επισημαίνουν πως η διατήρησή του ως δημόσιο πάρκο έχει αποτελέσει επίδικο παλαιότερων κινητοποιήσεων.

22 Οι προβολές γίνονταν σε έναν μικρό ελεύθερο χώρο επί της πλατείας, ακριβώς απέναντι από τον πεζόδρομο Τσαμαδού. Αργότερα, με την επέκταση του εργοταξίου, περικλείστηκε και αυτός ο χώρος από την περίφραξη.

που τις οργανώνουν- στοχεύουν στην ανακατάληψη και την οικειοποίηση των δημόσιων χώρων μέσω της κατοίκησης τους.

Τέλος, υπάρχει άλλη μια πρακτική σε αυτό το πλαίσιο, στην οποία αναφέρθηκαν οι συμμετέχοντες: εκείνη του μαρκαρίσματος με μπογιά, συγκεκριμένων κτηρίων. Για την πρακτική αυτή, ενημερώνομαι από τέσσερις συμμετέχοντες. Η Μ. στέκεται έξω από το ανακαινισμένο κτήριο στη συμβολή των πεζόδρομων Μεσολογγίου και Τζαβέλλα -το οποίο αποτελεί παράδειγμα εφαρμογής αυτής της πρακτικής- ακριβώς απέναντι από το μνημείο του Α. Γρηγορόπουλου και περιγράφει αναλυτικά: «Αν δούμε μπογιά σε πολυκατοικία, ξέρουμε πως έχει διαμερίσματα Airbnb, αν δούμε μπογιά σε καινούριο μαγαζί είναι gentrified ή έχει φιλοξενήσει κάποιον ανεπιθύμητο στην περιοχή²³[...] ενώ αν δούμε μπογιά σε παλιό μαγαζί σημαίνει εργοδοτική αυθαιρεσία». Ο κοινός παρανομαστής σε κάθε περίπτωση είναι η στοχοποίηση του ανεπιθύμητου στον χώρο. Όπως υποστηρίζει η εν λόγω συμμετέχουσα, η πρακτική του μαρκαρίσματος κτηρίων στα Εξάρχεια, αποτελεί ένα τρόπο επικοινωνίας μεταξύ κατοίκων και χρηστών της περιοχής.

Μέσα από αυτές τις πρακτικές βρίσκει φωνή το κίνημα για τα Εξάρχεια. Είναι σημαντικό να γίνει ξεκάθαρο, πως δεν αναφέρθηκαν όλοι οι συμμετέχοντες στο σύνολο των πρακτικών που συμπεριλαμβάνονται στην ανάλυση αυτή, όπως επίσης και δεν συμφωνούν όλοι με κάθε μία από αυτές²⁴. Ωστόσο, θεωρήθηκε σωστό να συμπεριληφθούν στο παρόν κείμενο, όλες όσες αναφέρθηκαν από τους συμμετέχοντες.

23 Στο σημείο αυτό δίνει παράδειγμα νέου μπαρ, το οποίο επισκέφθηκε μέλος του κυβερνώντος κόμματος.

24 Παραδείγματος χάρη, η Α. -ιδιοκτήτρια επιχείρησης- διαφωνεί με την πρακτική στοχοποίησης συγκεκριμένων χώρων, την οποία και κατακρίνει με έντονο ύφος.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΜΑΤΩΝ: ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΑΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΞΑΡΧΕΙΩΝ

6.1 Γειτονιά και συλλογική ταυτότητα

Η γειτονιά, είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον αστικό χώρο, τον δημόσιο χώρο και συγκεκριμένα τον αστικό δημόσιο χώρο. Σε τέτοιους χώρους, όπως είναι ο δρόμος, το πάρκο, η πλατεία είναι που λαμβάνουν χώρα οι διαδικασίες της γειτονιάς. «Η «γειτονιά» αποτελεί έναν όρο που κατ' εξοχήν δομείται πάνω στις ρευστές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες της πόλης, και γι' αυτό το λόγο αναγνωρίζεται ήδη από την αρχή, η μεταβλητότητα και η ρευστότητα, σαν βασικά χαρακτηριστικά του όρου αυτού.» [Κουβαρά & Σαμαρά, 2024: σελ.13]. Έτσι η γειτονιά αποτελεί μια σχετικά αφηρημένη ιδέα όπως και μια περιοχή της οποίας τα όρια δεν είναι συγκεκριμένα. Πιο αναλυτικά, μια γειτονιά μπορεί να οριοθετηθεί με σαφήνεια από ένα πολεοδομικό χάρτη, ωστόσο κάθε κάτοικος της, την αντιλαμβάνεται διαφορετικά. Συχνά δε, ο τρόπος αντίληψής της, διαμεσολαβείται από υποκειμενικά κριτήρια, σχετιζόμενα με το φύλο, τη φυλή την κοινωνική τάξη κλπ. (Κουβαρά & Σαμαρά:2024).

Έτσι και στην παρούσα έρευνα, οι απαντήσεις που δόθηκαν αναφορικά με τα όρια της περιοχής, διέφεραν -σε ορισμένα σημεία- τόσο μεταξύ τους όσο και ως προς τον πολεοδομικό ορισμό τους. Η μεγεθυμένη εικόνα των Εξαρχείων, στην θεωρητική της σύλληψη από τους κατοίκους, αποτυπώνει και κάποια ιδιαίτερη σύνδεση και ταυτότητα που βλέπουν σε αυτήν, καθώς σχετίζεται αφενός με τις δικές τους χρήσεις της γειτονιάς, κι αφετέρου, με κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά που βλέπουν σε αυτήν. Εκείνοι που συμπεριέλαβαν στα όρια της γειτονιάς την οδό Φειδίου, αναφέρθηκαν στο ομώνυμο καφενείο «Φειδίου 2» το οποίο αποτελεί ένα από τα γνωστότερα στέκια της περιοχής. Στο καφενείο αυτό, γίνονται σχεδόν καθημερινά μουσικές βραδιές με παραδοσιακή και ρεμπέτικη μουσική, ενώ στον

πεζόδρομο γύρω και απέναντι από αυτό συγκεντρώνονται άτομα νέων ηλικιών τα οποία απολαμβάνουν και μετέχουν στο θέαμα, χωρίς την «υποχρέωση» της κατανάλωσης από το καφενείο. Αυτό δίνει μια ιδιαίτερη αίσθηση ημι-δημόσιου χώρου κι επιτρέπει την πιο εκτεταμένη οικειοποίηση του. Ακόμα, οι συμμετέχοντες που συμπεριέλαβαν τη σχολή της νομικής, στο πλαίσιο της γειτονίας, αναφέρθηκαν στα πάρτυ που γίνονται σχεδόν κάθε Παρασκευή και Σάββατο βράδυ -κατά τη σχολική χρονιά-, στον χώρο της σχολής. Έτσι, γίνεται φανερό πως οι κάτοικοι συλλαμβάνουν την περιοχή με κριτήριο τους υποκειμενικούς τρόπους χρήσης της, και όντες ως επί τω πλείστο νέοι (19-33), οι χρήσεις αυτές συμπίπτουν με τις βραδινές εξόδους για διασκέδαση. Επομένως, αναδύεται και μια θεωρητική ταύτιση της περιοχής με τα «στέκια» των κατοίκων και όχι μόνο, καθώς -όπως περιγράφηκε πρωτίστως- οι κυριότεροι τρόποι χρήσης της περιοχής αφορούν στην εστίαση και τη διασκέδαση.

Η θεώρηση αυτή, συνδέεται με την εμπειρία της «κατανάλωσης της περιοχής» ως συμβολικού αγαθού η οποία προϋποθέτει την ταύτιση του υποκειμένου -εν προκειμένω, των συμμετεχόντων ως κατοίκων της περιοχής- με τους μετέχοντες στην ίδια διαδικασία οδηγώντας επομένως, στην ανάδειξη κοινών ταυτοτήτων: «Η συγκέντρωση στον αστικό χώρο αγαθών που απευθύνονται στις ίδιες κοινωνικές ομάδες ενισχύει το σημασιολογικό φορτίο του καθενός από αυτά, δημιουργώντας παράλληλα ταυτότητες σε επίπεδο συνοικίας.» [Σουλιώτης:2001, σελ.214]. Στο πλαίσιο του αστικού περιβάλλοντος η ταυτότητα ορίζεται τόσο από τα φυσικά στοιχεία του, όσο και από τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε αυτό. Σύμφωνα με την Αποστόλου η αστική ταυτότητα «αποτελεί μια κοινωνικά κατασκευασμένη σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του χώρου του, του χώρου και των στοιχείων του και των στοιχείων με άλλα στοιχεία.» [2024: σελ. 64]. Ακόμα η ταυτότητα του τόπου αποτελεί ένα συγκεκριμένο συστατικό της ταυτότητας του εαυτού του κάθε ατόμου, που συσχετίζεται με το φυσικό περιβάλλον μέσω συνειδητών και ασυνείδητων ιδεών, συναισθημάτων, αξιών, στόχων, προτιμήσεων, δεξιοτήτων και τάσεων συμπεριφοράς (Αποστόλου:2024). Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να διευκρινιστεί πως η συλλογική ταυτότητα σε πλαίσιο συνοικίας, γειτονιάς κλπ δεν

ταυτίζεται με την αστική ταυτότητα, αλλά αφενός αποτελούν και οι δύο έννοιες που συχνά παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία κι αφετέρου εντοπίζονται στο θεωρητικό πλαίσιο της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής. Μέσα από αυτή τη θεωρία, ο χώρος και οι κοινωνικές διαδικασίες που συντελούνται σε αυτόν συνδέονται διαλεκτικά: οι κοινωνικές διαδικασίες αποτελούν ταυτόχρονα αποτέλεσμα και παράγοντα διαμόρφωσης του χώρου αλλά και το αντίθετο. «Οι αστικοί χώροι δημιουργούνται από ανθρώπους και αντλούν το χαρακτήρα τους από τους ανθρώπους, οι οποίοι τους κατοικούν, καθώς οι άνθρωποι επιβάλλονται στον χώρο σύμφωνα με τις ανάγκες τους, αλλά και προσαρμόζονται σε αυτόν. Η δημιουργία του χώρου είναι, λοιπόν σαν μια αμφίδρομη διαδικασία, μια «κοινωνικοχωρική διαλεκτική» (socio-spatial dialectic) (Soja,1980), στο πλαίσιο της οποίας οι άνθρωποι δημιουργούν και τροποποιούν τους αστικούς χώρους ενώ, την ίδια στιγμή, επηρεάζονται με διάφορους τρόπους από τους χώρους στους οποίους ζουν και εργάζονται.... Συνεπώς, ο χώρος δεν μπορεί να εκλαμβάνεται απλώς ως ένα ουδέτερο περιέχον όπου εκφράζονται κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες.» [Knox & Pinch:2009, σελ. 38].

Μέσα από αυτή την ανάλυση, η ανάδυση συλλογικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο μιας γειτονιάς γίνεται αντιληπτή ως μια πολύπλοκη διαδικασία, ενταγμένη στο πλαίσιο της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής. Αναλύοντας την περίπτωση της γειτονιάς των Εξαρχείων, μέσα από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων, τα κυρίαρχα ταυτοτικά στοιχεία που προκύπτουν είναι ο εναλλακτικός τρόπος ζωής με κυρίαρχη εστίαση στους τρόπους διασκέδασης²⁵, ο πολιτικός χαρακτήρας που συγκεκριμενοποιείται στο στις δράσεις υπεράσπισης της περιοχής και η σύνδεση της ζωής της περιοχής με πολιτιστικές διαδικασίες. Αυτή η ταυτότητα κατέχει κεντρική θέση στη συνείδηση των συμμετεχόντων και πολλές φορές αναδύεται ως πόλος έλξης στην περιοχή. Συγκεκριμένα, από τους δεκατρείς συμμετέχοντες, μόνο οι

25 Αυτό αποτελεί ιδιαίτερο στοιχείο το οποίο ενώ παρουσιάζεται ως κοινή εμπειρία και αντίληψη των κατοίκων, ταυτόχρονα αποτελεί και στοιχείο υπό αμφισβήτηση. Συγκεκριμένα, ενώ οι συμμετέχοντες περιγράφουν πως υπάρχει αυτός ο χαρακτήρας της περιοχής με τον οποίο και ταυτίζονται, την ίδια στιγμή μιλούν για το πώς αυτός κινδυνεύει ή έχει ήδη χαθεί, λόγω της τουριστικοποίησης και του εκτοπισμού των κατοίκων από την περιοχή. Έτσι, σε επίπεδο αφήγησης, η τοποθέτηση αυτού του στοιχείου εναλλάσσεται συνεχώς μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, προδίδοντας είτε μια συγκεχυμένη αντίληψη είτε μια μεταβατική ρευστή περίοδο.

δύο γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και κατοικούν ακόμα στην γειτονιά. Οι υπόλοιποι επέλεξαν να νοικιάσουν σπίτι στα Εξάρχεια, είτε ερχόμενοι στην Αθήνα για σπουδές, είτε όταν αποφάσισαν να αποχωρήσουν από το πατρικό τους σπίτι, είτε ακόμα, να μετακομίσουν εκεί κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Πολλοί περιέγραψαν πως επέλεξαν την περιοχή εξαιτίας αυτής της ταυτότητας -ή καλύτερα της μυθολογίας γύρω από αυτήν. Κάποιοι από αυτούς επέλεξαν εξαρχής τα Εξάρχεια ως τόπο κατοικίας, ενώ για άλλους η πρώτη τους επαφή με την γειτονιά ήρθε στο πλαίσιο της διασκέδασης και μετέπειτα επέλεξαν να αναζητήσουν κατοικία και εργασία εκεί. Αυτή η σύνδεση των κατοίκων με τη γειτονιά, φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ισχυρή καθώς αυτοί υπογραμμίζουν έμμεσα ή άμεσα στις αφηγήσεις τους πως πολλές φορές πασχίζουν για να την διατηρήσουν. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα συμμετέχουσας, η οποία παράλληλα με τις σπουδές της, εργάζεται στον χώρο της εστίασης κι ενώ -όπως αναφέρει- ο μισθός για ανάλογες θέσεις στα Εξάρχεια δεν είναι καλός, εκείνη επιμένει τότε να εργάζεται και τότε να αναζητά εργασία στα μπαρ και τις καφετέριες τις περιοχής, επειδή εκεί αισθάνεται αφενός οικεία κι αφετέρου πως βρίσκεται μέσα στα πράγματα της γειτονιάς. Έτσι βλέπουμε πως αυτή η ιδιαίτερη νοηματοδότηση της γειτονιάς, μπορεί να αποτελέσει κίνητρο εγκατάστασης των ατόμων σε αυτή, ακόμα και όταν κάτι τέτοιο φαντάζει μη λογικό. Λειτουργεί μάλιστα με τέτοια ένταση, που αντισταθμίζει ακόμα και τα αρνητικά χαρακτηριστικά που εντοπίζουν οι κάτοικοι, στο κέντρο των οποίων βρίσκεται η πεποίθηση ότι οι αναζητήσεις και οι συγκρούσεις -που οι ίδιοι αναδεικνύουν ως εγγενή χαρακτηριστικά των Εξαρχείων- αποτελούν όλο και περισσότερο μέρος τους παρελθόντος παρά της τωρινής πραγματικότητας, η οποία αποδίδεται στην ανάπλαση και την τουριστικοποίηση της περιοχής και των επιπτώσεών τους.

Η σύνδεση αυτή των κατοίκων με την γειτονιά των Εξαρχείων, με την ταυτότητα που αναγνωρίζουν σε αυτή, αλλά και με την συλλογική ταυτότητα την οποία υποστηρίζουν πως μοιράζονται μεταξύ τους, κατέχουν κεντρική θέση στις αφηγήσεις τους. Η συλλογική αυτή ταυτότητα μπορεί να γίνει πιο εύκολα αντιληπτή μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο γύρω από τη συλλογική μνήμη, με την οποία είναι στενά

συνδεδεμένη. Σύμφωνα με τον Σταυρίδη (2010), αν μπορούμε να εντοπίσουμε έναν αναπαλλοτριωτο πυρήνα της ταυτότητας και της ιδιαιτερότητας του ατόμου, τότε σίγουρα αυτός θα συγκροτείται στις αναμνήσεις του. Ωστόσο, αυτή η βαθύτερη ουσία συγκρότησής του δεν δημιουργείται ούτε επιτελείται σε ατομικό επίπεδο. Αντίθετα, οι τρόπικότητές της είναι κοινωνικά δοσμένες, διδάσκονται στο άτομο κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησής του. Ο Σταυρίδης αναφέρει «Η μνήμη, η ικανότητα να αναφέρεσαι στο παρελθόν σαν να το θυμάσαι, σαν το παρελθόν να έχει γράψει τα ίχνη του πάνω σου, είναι μια ικανότητα κρίσιμη στη διαδικασία της υποκειμενοποίησης, της γέννησης υποκειμένων στον ορίζοντα ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.» [Σταυρίδης:2010, σελ. 87].

Καθώς η αναφορά στο παρελθόν δεν είναι μια προσωπική/ατομική εμπειρία, αλλά μια κοινωνική διαδικασία, τότε ο όρος που συμπυκνώνει την διαδικασία της μνήμης ως κοινής αναφοράς στο παρελθόν, είναι η συλλογική μνήμη. Έτσι, η μνήμη -και η λήθη- ως διαδικασία συλλογικής υποκειμενοποίησης και ανάδειξης ταυτότητας, δεν μπορεί να παραμείνει σιωπηρή εντός των ατόμων, αλλά πρέπει να αρθρωθεί στις ανθρώπινες σχέσεις ώστε να επιτελέσει τη ρυθμιστική της ιδιότητα. Ωστόσο, είτε αρθρωθεί είτε όχι, η μνήμη μπορεί να είναι μόνο κοινωνική. Αναλύοντας τη συλλογική μνήμη μιας ομάδας, είναι απαραίτητο να διακρίνουμε εκείνο το επίπεδο συγκρότησης της μνήμης -των μετεχόντων- στην οποία αναγνωρίζουν τη συμμετοχή τους σε μια κοινωνική ομάδα. Και τούτη η μνήμη «δεν είναι ακριβώς αυτά που θυμόμαστε, είναι αυτά που κοινά αναγνωρίζουμε με τους άλλους ότι μας δένουν με το παρελθόν και αυτά είναι που σε συλλογικές δράσεις, εκδηλώνουμε την πρόθεση να θυμόμαστε.» [Σταυρίδης:2010, σελ. 88].

Αυτή η κοινή, συλλογική μνήμη, μέσα από τις διαδικασίες συγκρότησης κι επιτέλεσης της μπορεί να διδάξει το άτομο, καθώς το τι είναι άξιο θύμησης αλλά και οι τρόποι θύμησης μαθαίνονται μέσα από τις τελέσεις της συλλογικής μνήμης, και να ομαδοποιήσει εγγράφοντας ένα κοινό παρελθόν. «Η συλλογική μνήμη διατυπώνεται στον ορίζοντα μιας ομάδας κοινωνικής. Μπορεί να αναφέρεται σε μια κοινωνική ομαδοποίηση, αρκεί τούτη να μπορεί να γεννά ομάδες που επιδιώκουν να καταστήσουν

αναγνωρίσιμη την ταυτότητά τους. Με άλλα λόγια, δεν γεννά κάθε ομαδοποίηση συλλογική μνήμη ... Πρέπει τα μέλη μιας ομάδας να υιοθετήσουν ενεργά την ταυτότητά τους ως μέλη της ομάδας, ώστε κοινά να αναγνωρίσουν ένα κοινό παρελθόν.» [Σταυρίδης: 2010, σελ. 89].

Έτσι, οι κάτοικοι των Εξαρχείων, μέσα από την λεκτική αποτύπωση μέρους της συλλογικής τους μνήμης, αποδεικνύουν πως ανήκουν σε μια κοινωνική ομάδα της οποίας την συλλογική ταυτότητα επιθυμούν να επιτελέσουν και να καταστήσουν γνωστή. Σημαντικό σημείο σε αυτό το συλλογισμό είναι η συνειδητοποίηση πως κάποιοι συμμετέχοντες, αυτοπροσδιορίζονται ως φορείς αυτής της κοινής μνήμης και ιστορίας, εξιστορώντας συμβάντα και διαδικασίες τα οποία δεν βίωσαν. Για παράδειγμα, η τακτική αναφορά και περιγραφή της δολοφονίας του Α. Γρηγορόπουλου και του μαζικού κινήματος διαμαρτυρίας που ξέσπασε αναφορικά με αυτή, αλλά και οι διαδικασίες του εν λόγω κινήματος που έλαβαν χώρα στη γειτονιά, από άτομα που δεν τα βίωσαν ως κάτοικοι της περιοχής, αποδεικνύουν την κοινή επιθυμία συμμετοχής τους στην συλλογική αυτή ταυτότητα που συγκροτείται από τη συλλογική μνήμη. Τα ίδια άτομα τείνουν επίσης να περιγράφουν ένα κάπως «ιδεολογικοποιημένο» παρελθόν της γειτονιάς το οποίο δεν έχουν βιώσει ως κάτοικοι, με τις αφηγήσεις τους πολλές φορές να φτάνουν σχεδόν είκοσι χρόνια πίσω -όταν οι συγκεκριμένοι συμμετέχοντες διένυαν την παιδική τους ηλικία σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

Η συλλογική μνήμη αρθρώνεται μέσα από μια σειρά χειρονομιών και λόγων των κατοίκων και παίζει κομβικό ρόλο στη συγκρότηση πολιτικών συλλογικοτήτων και την οργάνωση δράσεων για την περιοχή. Έτσι οι κάτοικοι που κοινά θυμούνται, κοινά διεκδικούν. Μπορεί να ιδωθεί μέσα από τα πολιτικά τους συνθήματα, τις διατυπώσεις κοινών προβληματικών συνειδητοποιήσεων και τους καταλογισμούς ευθυνών στους οποίους συμμετέχουν οι κάτοικοι ως κοινωνική ομάδα. Σύμφωνα με τον Σταυρίδη (2010), η συλλογική μνήμη αρκετές φορές παίρνει τη μορφή σιωπηλής, ανεπίγνωστης γνώσης που σαν «δεύτερη φύση» εκδηλώνεται σε σωματικές συνήθειες, ή ακόμα και αντανάκλαστικές αντιδράσεις. Έτσι, η συλλογική μνήμη μπορεί ακόμα να εντοπιστεί στην οπτική επεξεργασία του

κόσμου που κάθεται πάνω στο μνημείο του Γρηγορόπουλου, στις χειρονομίες που υποδεικνύουν κατεύθυνση με την ταυτόχρονη αναφορά συγκεκριμένου σημείου της γειτονιάς, στις λοξές και μη κανονικές διασχίσεις των δρόμων και στις επικριτικές κι εχθρικές ματιές προς τις αστυνομικές δυνάμεις επί της πλατείας.

Ως άλλη πλευρά του νομίσματος, της συλλογικής μνήμης, αναδύεται η συλλογική λήθη. Κύριο γνώρισμα της πρώτης, είναι πως δεν μπορεί να οριστεί, να εκδηλωθεί και να ενεργοποιηθεί, παρά μόνο σε σχέση με τη δεύτερη. Ως συλλογική μνήμη μπορεί να οριστεί η συλλογική παραδοχή πως κάποια γεγονότα και αναφορές του παρελθόντος πρέπει να ξεχαστούν. Έτσι, στο πλαίσιο της ανάδειξης των σχετικών με τον χώρο της γειτονιάς, προβλημάτων του σήμερα, οι συμμετέχοντες πολλές φορές επιδίδονται στη σιωπηρή αναπαραγωγή μιας συλλογικής λήθης της οποίας γίνονται κοινωνοί. Για παράδειγμα, με την περιγραφή της πλατείας ως χώρου ελεύθερου και σημείου συνάντησης όλων των κατοίκων, ξεχνούν τα προβλήματα με τους εμπόρους ναρκωτικών που ενίοτε, οι ίδιες πολιτικές ομάδες που τώρα δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο πρωτοβουλιών για την περιοχή, συγκρούστηκαν προκειμένου να εκδιώξουν. Με τις συνεχείς αναφορές τους στην καταστροφή του δημόσιου χώρου της πλατείας -ο οποίος αναδύεται από τις περιγραφές τους ως ακέραιος μέχρι να στηθεί το εργοτάξιο-, φαίνεται να ξεχνούν εν μέρει τους βανδαλισμούς που υπέστη η πλατεία στο παρελθόν²⁶. Ή ακόμα, με τις περιγραφές τους αναφορικά με την αλλοτινή ασφάλεια της περιοχής -κυρίως από γυναίκες συμμετέχουσες- η οποία τώρα έχει χαθεί, αφήνουν στο σκοτάδι περιπτώσεις συνεχόμενων αποπειρών βιασμών που σημειώνονταν για μια περίοδο στην περιοχή με επίκεντρο την οδό Ισαύρων και τα στενά γύρω από το λόφο.

Μέσα από την διαδικασία αυτή ταυτόχρονης αναπαραγωγής της συλλογικής μνήμης και της συλλογικής λήθης αναφορικά με την γειτονιά των Εξαρχείων, συγκροτείται η συλλογική ταυτότητα των κατοίκων της. Κύρια στοιχεία της όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, αλλά και όπως προκύπτει από

26 Για παράδειγμα οι πολλαπλοί βανδαλισμοί του αγάλματος των Ερώτων στο παρελθόν.

την ανάλυση των παραδειγμάτων , είναι ένας εναλλακτικός τρόπος ζωής και διασκέδασης και η σύνδεσή της με πολιτικές διαδικασίες και συγκεκριμένα εκείνες τις πρωτοβουλίες διεκδίκησης και προστασίας της περιοχής. Μέσα από τις αφηγήσεις, διαφαίνεται ως συνεκτικό στοιχείο της ταυτότητας αυτής, ένα κοινός φόβος: ο φόβος για την αλλαγή της φυσιογνωμίας της περιοχής με την ταυτόχρονη άρση της συλλογικής ταυτότητας των κατοίκων.

Ο φόβος μετατροπής της γειτονιάς τους σε μη-τόπο²⁷, ο οποίος συνδυάζει την «προσωρινότητα με την αναπαραγωγή της συνήθειας» και στον οποίο «οι χρήστες πελάτες διαμένουν προσωρινά σε ένα καθεστώς εξατομικευμένης ανωνυμίας» [Σταυρίδης:2010, σελ.24], περνά μέσα από τις σύγχρονες διαδικασίες αναδιαμόρφωσης του χώρου, των οποίων έχουν γίνει μάρτυρες στη γειτονιά τους. Έτσι, το gentrification, η ανάπλαση των δημόσιων χώρων και η τουριστικοποίηση μπαίνουν στο στόχαστρο των κατοίκων και πυροδοτούν πολιτικές και κινηματικές διαδικασίες διεκδίκησης του δικαιώματός του επί του χώρου της γειτονιάς τους.

6.2 Ανάπλαση, gentrification, Airbnb: μια καθημερινότητα διαφορετική

Ο φόβος των κατοίκων για την μετατροπή της γειτονιάς τους σε μη-τόπο, με την ταυτόχρονη ανάδειξή τους από γείτονες σε «σύγχρονους νομάδες» (Σταυρίδης:2010), γίνεται αντιληπτός μέσα από την έντονη έκφραση της ανησυχίας τους για την αλλαγή του χαρακτήρα της γειτονιάς. Ταυτόχρονα, παρουσιάζεται κι ένας ακόμη φόβος: αυτός περί του ποιος «κατέχει» τη γειτονιά ή αλλιώς, ποιος, μέσω της ιδιοκτησίας γης και της χρήσης της αλλά και της μετατροπής του χώρου έχει λόγο κι εξουσία στο μέλλον της περιοχής των Εξαρχείων. «Η γειτονιά αλλάζει χέρια και χαρακτήρα» λένε.

Την κατάσταση αυτή, αποδίδουν σε μια σειρά από τρεις διαδικασίες: την ανάπλαση, το gentrification και την τουριστικοποίηση, τι οποίες βλέπουν να κυριαρχούν στη γειτονιά, αλλάζοντας την ίδια αλλά και την καθημερινότητά τους. Εστιάζοντας στις δύο πρώτες, είναι φανερό πως πρόκειται για

²⁷ Σύμφωνα με τον Σταυρίδη (2010), πρόκειται για ορολογία που εισάγει ο Ωζέ.

διαδικασίες που πολλές φορές λειτουργούν αλληλένδετα και γι' αυτό στις αφηγήσεις αναφέρονται - σχεδόν πάντα- ταυτόχρονα ή ενίοτε, η μία αντί της άλλης -προδίδοντας ίσως και μια συγκεχυμένη άποψη αναφορικά με τις βασικές λειτουργίες και τους στόχους τους.

Ως ανάπλαση θεωρείται η επέμβαση σε μια περιοχή, η οποία περιλαμβάνει σύνολο κατευθύνσεων, μέτρων, παρεμβάσεων και διαδικασιών πολεοδομικού, κοινωνικού, οικονομικού, οικιστικού και ειδικού αρχιτεκτονικού χαρακτήρα. Οι αναπλάσεις, προσδιορίζονται από πολεοδομικά προβλήματα και από ένα πλήθος παραμέτρων που σχετίζονται με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες των περιοχών μελέτης και της σχέσης τους με το ευρύτερο περιβάλλον (Λινάρδου:2016).

Αναφορικά με το gentrification, οι Κουβαρά και Σαμαρά (2024) σημειώνουν πως ο όρος αναφέρεται για πρώτη φορά από την Ruth Glass (Κουβαρά & Σαμαρά: 2024) και συμπληρώνουν «Με τον όρο gentrification, περιγράφεται η διαδικασία μετατροπής μιας γειτονιάς, η οποία κατοικείται κυρίως από χαμηλότερα οικονομικά στρώματα σε μια «λευκή» κατοικημένη περιοχή της μεσαίας τάξης.» [Κουβαρά&Σαμαρά: 2024, σελ.15]. Πρόκειται για μια διαδικασία ανατρεπτική για τα υπάρχοντα οικονομικά, κοινωνικά, επιχειρηματικά και περιβαλλοντικά δεδομένα, μιας συγκεκριμένης αστικής περιοχής. Σύμφωνα με τους Davidson και Less [Μαλούτας: 2013, σ.194], τα κύρια χαρακτηριστικά της διαδικασίας αυτής είναι: η επένδυση κεφαλαίου, η κοινωνική «αναβάθμιση» του τόπου από νεοεισερχόμενες υψηλότερου εισοδήματος κοινωνικές ομάδες, η αλλαγή του αστικού τοπίου, και ο άμεσος ή έμμεσος εκτοπισμός των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων.

Οι επιπτώσεις αυτής της διαδικασίας είναι κυρίως αρνητικές. Μετατρέποντας υποβαθμισμένες περιοχές σε ζώνες υψηλής αξίας μέσω ανακαινίσεων, κατεδαφίσεων και αλλαγής χρήσεων γης, εκτοπίζονται κάτοικοι χαμηλού εισοδήματος, καθώς οι αυξανόμενες αξίες ακινήτων και ενοικίων καθιστούν αδύνατη τη διαμονή τους. Οι τοπικές επιχειρήσεις αντικαθίστανται από εμπορικές αλυσίδες, αποδυναμώνοντας την κοινωνική συνοχή. Παράλληλα, η ανάπτυξη «βιώσιμων» υποδομών χρησιμοποιείται ως εργαλείο κερδοφορίας, ευνοώντας τους νέους, εύπορους κατοίκους εις βάρος των

παλαιότερων. Η περιθωριοποίηση μειονοτικών ομάδων εντείνεται, καθώς οι νέοι χώροι σχεδιάζονται με γνώμονα την κατανάλωση και τον αποκλεισμό των οικονομικά ασθενέστερων, ενώ η απομάκρυνση των εκτοπισμένων δυσχεραίνει την πρόσβασή τους σε βασικές αστικές υπηρεσίες (Smith: 1987). Αναφερόμενος στις επιπτώσεις του gentrification στην περίπτωση της Βαλτιμόρης, ο Harvey αναλύει πως μέσω αυτού, αντικαταστάθηκε μια ζωηρή καθημερινότητα στο δρόμο, όπου οι άνθρωποι καθισμένοι στα σκαμνάκια τους «τις ζεστές καλοκαιρινές νύχτες συζητώντας με τους γείτονές τους», με «κλιματιζόμενα κι οχυρωμένα σπίτια με παρκαρισμένες BMW απέξω και ταράτσες με καθιστικά, χωρίς όμως ανθρώπους στους δρόμους.» [Harvey: 2012, σελ.155].

Οι διαδικασίες της ανάπλαση, της τουριστικοποίησης και του gentrification συχνά εκτυλίσσονται ταυτόχρονα ή/κι ενισχύουν η μία την άλλη. Ο Harvey μελετώντας το παράδειγμα του gentrification της Βαρκελώνης, παρατηρεί πως μια από τις επιπτώσεις του είναι και η εμφάνιση ορισμένων σημαδιών μετατροπής της σε «Ντίσνεϊλαντ» [2012, σελ.197], υπογραμμίζοντας τον προορισμό της -μέσω του gnetrification- για χρήση από τους τουρίστες. Από την άλλη, οι Κουβαρά και Σαμαρά εστιάζοντας στην παρατηρούμενη τάση «αναζωογόνησης» των διάφορων περιοχών, ώστε να μπορέσουν να δεχθούν τους επισκέπτες/τουρίστες και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, αναφέρουν τον όρο «commercial gentrification». Γράφουν «Στο φαινόμενο του gentrification και πιο συγκεκριμένα του commercial gentrification υπεισέρχεται και ο τομέας του τουρισμού, αναπτύσσοντας μεταξύ τους, μια αμφίδρομη σχέση επιρροής, με τις «gentrified» περιοχές να αποτελούν ένα πιο εύφορο έδαφος για την προσέλευση τουριστών και τον τουρισμό να αποτελεί μια διαδικασία, που ενθαρρύνει το gentrification. Εδώ, εντάσσεται και ο όρος «tourism gentrification» (Gotham, 2005), ο οποίος περιγράφει μια διαδικασία κοινωνικοχωρικής αλλαγής, στην οποία οι γειτονιές μεταλλάσσονται με βάση τις ανάγκες τόσο των εύπορων καταναλωτών όσο και των επισκεπτών» [Κουβαρά & Σαμαρά: 2024, σελ. 12].

Δεν είναι άλλωστε τυχαία η συμφωνία των ευρημάτων της παρούσας έρευνας με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Οι κάτοικοι περιγράφουν τον εκτοπισμό τους από τους δημόσιους χώρους των

Εξαρχείων αλλά και από τη γειτονιά συνολικά μέσω αλλαγών των χρήσεων της γης, προσανατολισμένες στην επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους -το οποίο ως επί το πλείστον επιτυγχάνεται μέσω της στροφής στον τουριστικό τομέα ή/και στην εστίαση. Οι επιπτώσεις της επέλασης της προαναφερθείσας τριπλής διαδικασίας -όπως αναφέρονται στις συνεντεύξεις- μπορούν να μεριστούν σε τέσσερις κατηγορίες ανάλογα με το επίπεδο της καθημερινότητας των κατοίκων το οποίο επηρεάζουν. Έτσι οι σύγχρονες αναπλάσεις της εν λόγω γειτονιάς, ταυτόχρονα με τις συνακόλουθες διαδικασίες επηρεάζουν την καθημερινότητα των κατοίκων σε χωρικό, οικονομικό, χρονικό και κοινωνικό επίπεδο.

Εκτός από την ριζική αλλαγή των δημόσιων και ημι-δημόσιων χώρων της γειτονιάς τους -χωρίς τη συμμετοχή τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων- και τον συνακόλουθο εκτοπισμό τους από αυτούς, οι κάτοικοι επισημαίνουν έντονα την συνολική αύξηση του κόστους ζωής στην γειτονιά. Εκτός από την τιμή των ενοικίων -η οποία αυξάνεται όπως αναφέρεται παραπάνω, μέσα από το gentrification και την εκτεταμένη χρήση του Airbnb- αυξάνεται το κόστος της διασκέδασης, αλλά και της αγοράς προϊόντων καθημερινής χρήσης. Αναφορικά με τη διασκέδαση, οι τιμές σε μπαρ , καφετέριες, ταβέρνες, καφέ, καταστήματα γρήγορου φαγητού, προσαρμόζονται στην αγοραστική ικανότητα των τουριστών κι επομένως γίνονται δυσβάσταχτες για τον ντόπιο πληθυσμό. Αναφορικά με την δεύτερη περίπτωση, οι κάτοικοι αναφέρονται σε μια «νέα τάση» δημιουργίας καταστημάτων τα οποία πωλούν «ιδιαίτερα» προϊόντα²⁸ (π.χ. προϊόντα μικρών επιχειρήσεων, ή με σχετικά ακριβές πρώτες ύλες, ντόπια παραγωγής κλπ) τα οποία με αφορμή και καταχρώμενοι την εν λόγω ιδιαιτερότητα, οι καταστηματάρχες τα πωλούν σε εξαιρετικά ακριβές τιμές. Αυτή «καταχρηστική» τάση αποτυπώνεται σε αρκετές νέες επιχειρήσεις στη γειτονιά, αλλά και σε παλιότερες που ενστερνίζονται σταδιακά αυτόν τον χαρακτήρα, με αποτέλεσμα τη συνολική αύξηση της τιμής των προϊόντων αλλά και την σταδιακή εξαφάνιση της ντόπιας προσιτής αγοράς της γειτονιάς.

28 Οι συμμετέχοντες αναφέρονται αφενός σε επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου με αυτόν τον χαρακτήρα όπως ακριβά καταστήματα μπαχαρικών και βοτάνων, αλλά και σε gentrified μπαρ, καφέ, φούρνους κλπ.

Το συνολικά αυξημένο κόστος ζωής στην περιοχή, οδηγεί σε μια οικονομική αποστράγγιση των κατοίκων -τουλάχιστον σε σχέση με το παρελθόν ή συγκριτικά με άλλες περιοχές. Τρεις συμμετέχοντες δηλώνουν πως έχουν ή είχαν κάποια στιγμή δύο δουλειές ώστε να ανταπεξέλθουν, ή ακόμα πως το εργασιακό τους ωράριο ξεπερνά το οκτάωρο. Σε αυτό το σημείο είναι κρίσιμο να αποσαφηνιστεί πως δεν ευθύνονται οι προαναφερθείσες χωρικές διαδικασίες για την δημιουργία του εν λόγω ζητήματος, ούτε υπονοείται πως αυτό αποτελεί πρόβλημα εντοπισμένο στα στενά όρια της περιοχής. Ωστόσο οι ιδιαίτεροι παράγοντες που αναδείχθηκαν παραπάνω, εντείνουν αυτές τις δυσκολίες στο πλαίσιο της καθημερινής διαβίωσης, σε σύγκριση με άλλες γειτονίες που δεν βάζονται από αυτούς. Έτσι, προκύπτουν μεταβολές και στον ελεύθερο χρόνο των κατοίκων αλλά και τη χρήση του. Αφενός -στην περίπτωση της κατ' ανάγκη αφιέρωσης αρκετών ωρών στην εργασία- ο ελεύθερος χρόνος μειώνεται σημαντικά. Αφετέρου με τον προσανατολισμό του χώρου αλλά και των κοινωνικών διαδικασιών που συντελούνται συνολικά σε αυτόν (όπως για παράδειγμα οι συναντήσεις κοινωνικών συνόλων στα Εξάρχεια, η οποία -σύμφωνα με τον Λ.- μεταφέρθηκε σταδιακά από τους δρόμους, τους πεζόδρομους, και τους δημόσιους χώρους στα μπαρ και τα καφέ της περιοχής) στην επίτευξη του μεγαλύτερου κέρδους, και με την συνακόλουθη αύξηση του κόστους ζωής και συγκεκριμένα την άνοδο των τιμών στην εστίαση, οι δυνατότητες διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των κατοίκων, κυρίως σε χώρους της γειτονιάς που προϋποτίθεται η κατανάλωση μειώνονται οδηγώντας σε μια περαιτέρω περιθωριοποίηση και τάση εκτοπισμού των οικονομικά ευάλωτων κατοίκων. Σε συνδυασμό δε με τον εκτοπισμό των κατοίκων συνολικά από τους δημόσιους κοινούς τους χώρους, όπως η πλατεία και ο λόφος Στρέφη, χώρους στους οποίους συντελούνταν σημαντικές διαδικασίες ζύμωσης κι ενίσχυσης της κοινότητας των κατοίκων, οδηγεί σε μια ριζική αλλαγή της καθημερινότητάς τους, η οποία βιώνεται έντονα και αρνητικά. Οι κάτοικοι, διεκδικούν συνολικά μια διαφορετική από την επικρατούσα καθημερινότητα στη γειτονιά, ωστόσο οι διεκδικήσεις αλλά και οι κινηματικές διαδικασίες, εντοπίζονται και περνούν μέσα από τα κοινά των Εξαρχείων.

6.3 Τα κοινά των Εξαρχείων

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα, δήλωσαν με πολλούς τρόπους (μέσα από τις ιστορίες και τις διαδρομές τους) τη σημασία των κοινών και δημόσιων χώρων της γειτονιάς και των αναδιαμορφώσεων τους, για την καθημερινή ζωή και την διεκδίκηση της περιοχής. Ο λόφος Στρέφη και η πλατεία Εξαρχείων²⁹, αναφέρθηκαν ως κύρια πολιτικά επίδικα της οργανωμένης τοπικής κοινότητας, αλλά ταυτόχρονα και ως σημεία συλλογικών πολιτικών δράσεων και ζυμώσεων.

Σύμφωνα με την Μπριασούλη (2003), ως κοινά ή -εναλλακτικά- ως πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας θεωρούνται οι φυσικοί, ανθρωπογενείς και κοινωνικοπολιτισμικοί πόροι που ανήκουν σε όλους καθώς κανείς δεν μπορεί να αποκλειστεί από τη χρήση τους. Ωστόσο, ο Harvey υποστηρίζει πως δεν συνεπάγονται όλες οι μορφές κοινών ανοιχτή πρόσβαση καθώς ορισμένες -αν και ανοιχτές- μπορεί να ρυθμίζονται, να αστυνομεύονται και μπορεί μάλιστα να υπόκεινται σε ιδιωτική διαχείριση. Ο όρος «κοινά» ανάλογα την ιστορική εποχή, το κοινωνικό πλαίσιο αλλά και τον επιστημονικό τομέα που τα επεξεργάζεται, δέχεται διαφορετικούς ορισμούς και δεν χαρακτηρίζεται από εννοιολογική συνέπεια ακόμα και σήμερα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται διχασμοί και συγχύσεις αναφορικά με την ανάλυση των ζητημάτων αναφορικά με αυτά (Μπριασούλη: 2003). Ακόμα, οι περιφράξεις αποτελούν αλληλένδετη έννοια με τα κοινά και συμπληρωματικά με αυτά, αντανακλούν εκάστοτε κοινωνικούς ανταγωνισμούς: Οι «νέες περιφράξεις» έχουν κάνει επίσης ορατό έναν κόσμο κοινόχρηστων περιουσιών και σχέσεων που πολλοί πίστευαν ότι είχαν εκλείψει ή δεν είχαν εκτιμήσει μέχρι να απειληθεί με ιδιωτικοποίηση [Federici: 2019, σελ.103]. Δύο είναι τα κυρίαρχα ρεύματα σκέψης που πραγματεύονται τα ζητήματα των κοινών: εκείνα που υποστηρίζουν την ιδιωτικοποίηση των κοινών (είτε με ιδιωτική είτε με κρατική μορφή) και εστιάζουν στους φυσικούς πόρους και τη δυνατότητα οικονομικής εκμετάλλευσής τους, κι εκείνα που υποστηρίζουν τον «κομμουνισμό των κοινών»

²⁹ Σε αυτά, προστίθεται και το πάρκο Ναυαρίνου, το οποίο μέσα από τις αφηγήσεις αναδύεται ως παλιότερο πολιτικό επίδικο.

εστιάζοντας στις κοινωνικές σχέσεις (ανά)κατασκευάζουν συνεχώς κοινά και αντιστέκονται στις περιφράξεις (Τσαβδάρου:2016). Η προσέγγιση του Harvey ανήκει στην δεύτερη κατηγορία.

Σύμφωνα με τον Τσαβδάρου (2016) τα κοινά και ο έλεγχός τους αποτελούν πεδίο διαμάχης σε παγκόσμιο αλλά και τοπικό επίπεδο. Ως κοινό ο Harvey ορίζει εκείνη την «ασταθή και ρευστή κοινωνική σχέση ανάμεσα σε μια συγκεκριμένη αυτοπροσδιοριζόμενη κοινωνική ομάδα και σε εκείνες τις πτυχές της που όντως υπάρχουν ή αναμένεται να διαμορφωθούν στο κοινωνικό και/ή φυσικό περιβάλλον που θεωρείται απαραίτητο για τη ζωή και την επιβίωσή της.» [Harvey: 2012, σελ.147].

Υπάρχουν διαφορετικοί τύποι κοινών. Σε αυτούς ο Τσαβδάρου (2016) αναγνωρίζει τα φυσικά κοινά, τα δημόσια κοινά, τα πολιτισμικά κοινά αλλά και πολλά αλλά. Αναφέρει πως μεταξύ αυτών, αρκετοί μελετητές αναγνωρίζουν και τα αστικά κοινά. Τα αστικά κοινά περιλαμβάνουν «δίκτυα υποδομών (δρόμους, δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, ηλεκτρικής ενέργειας, επικοινωνιών), λιμάνια, πλατείες, παιδικές χαρές, πολυκατοικίες, ακάλυπτους χώρους, καταπιστεύματα γης (land trusts), άδεια οικόπεδα και γενικά, χώρους που οι πολεοδόμοι αγνοούν θεωρώντας τους μη ιδιόκτητους ελεύθερους χώρους. Έχουν προταθεί επίσης οι υποβαθμισμένες αστικές περιοχές, τα κατεστραμμένα κτήρια, τα ομαδικά σπίτια (group homes), τα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης, επαναχρησιμοποιούμενες στρατιωτικές βάσεις, κοιμητήρια, καλυμμένοι χείμαρροι κλπ. » [Μπριασούλη: 2003, σελ.43].

Ωστόσο, ο Harvey στην ανάλυσή του επισημαίνει την ανάγκη διάκρισης μεταξύ των δημόσιων αγαθών και χώρων και των κοινών. Συγκεκριμένα, περιγράφει πως ανέκαθεν στις πόλεις υπήρχαν δημόσιοι χώροι και δημόσια αγαθά τα οποία αποτελούν υπόκεινται σε κρατική εξουσία και δημόσια διοίκηση, ενώ παράλληλα, στηρίζουν την καπιταλιστική ανάπτυξη. Αυτό συμβαίνει καθώς διαχρονικά, οι πόλεις έχουν αποτελέσει πεδίο ταξικών συγκρούσεων και συνακόλουθα, οι διοικήσεις τους έχουν αναγκαστεί να παράσχουν δημόσια αγαθά σε «μια αστικοποιημένη εργατική τάξη» [Harvey: 2012, σελ. 146]. Στην ανάλυση αυτή, κύριο στοιχείο διάκρισης μεταξύ δημόσιων αγαθών /χώρων και κοινών είναι η πολιτική δράση για την οικειοποίηση τους. Ο Harvey συγκεκριμένα αναφέρει «Ενώ αυτοί οι

δημόσιοι χώροι και τα δημόσια αγαθά συμβάλλουν σημαντικά στα χαρακτηριστικά των κοινών, απαιτείται πολιτική δράση από την πλευρά των πολιτών για να τα οικειοποιηθούν ή να τα καταστήσουν πράγματι δημόσια... Η πλατεία συντάγματος στην Αθήνα, η πλατεία Ταχίρ στο Κάιρο και η Πλάσα ντε Καταλούνια στη Βαρκελώνη, ήταν δημόσιοι χώροι που μετατράπηκαν σε κοινά της πόλης, καθώς οι άνθρωποι συγκεντρώθηκαν εκεί για να εκφράσουν τις πολιτικές τους απόψεις και να εκφράσουν τα αιτήματά τους.» [Harvey: 2012, σελ. 147]. Ακόμα, επισημαίνει πως στην περίπτωση των κοινών, η σχέση της κοινωνικής ομάδας με την «περιβαλλοντική πτυχή που αντιμετωπίζεται ως κοινό» είναι συλλογική και μη εμπορευματοποιημένη.

Στην περίπτωση της γειτονιάς των Εξαρχείων, η πλατεία και ο λόφος Στρέφη λειτουργούν και γίνονται αντιληπτά ως κοινά σύμφωνα με τη θεωρία του Harvey. Πρόκειται για δημόσιους χώρους, οι οποίοι κατόπιν των περιφράξεων και της απαγόρευσης της χρήσης τους, διεκδικήθηκαν -και διεκδικούνται ακόμα- από τους κατοίκους της περιοχής. Οι χώροι αυτοί, εμπίπτουν στην κατηγορία των αστικών κοινών, αλλά θα μπορούσαν να ειπωθούν και ως φυσικά κοινά -ιδίως ο λόφος- αλλά και ως πολιτιστικά κοινά. Κομβικό σημείο στην θεωρία των κοινών, αποτελούν τα προβλήματα που προκύπτουν αναφορικά με τη διαχείρισή τους. Έτσι και στις εν λόγω περιπτώσεις, οι διεκδικήσεις αυτών των χώρων, η άλλοτε ανοιχτή πρόσβαση και χρήση τους, αλλά και οι περιφράξεις τους, αντανακλούν σύγχρονες κοινωνικές συγκρούσεις και αποτελούν συχνά αντικείμενο σχολιασμού σε επίπεδο δημόσιου διαλόγου.

Η πλατεία και ο λόφος -αλλά και άλλοι χώροι όπως οι οικιστικές καταλήψεις της γειτονιάς-, μέσα από τις διαδικασίες που περιγράφουν οι συμμετέχοντες, αναδύονται ως επίδικο αλλά και μέσο των κινηματικών διαδικασιών. Συγκεκριμένες στιγμές των χώρων αυτών «παγιδεύονται» στην συλλογική μνήμη μιας κοινωνικής ομάδας που θέλει να συγκροτείται ως τέτοια και αντιτιθέμενες -από την ομάδα αυτή- στην σημερινή εικόνα της περιφραγμένης πλατείας και του επιτηρούμενου λόφου, αναδύονται ως κεντρικά σημεία ενός κοινωνικού κινήματος που διεκδικεί έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής μέσα από

τις χωρικές διεκδικήσεις του, αλλά και το αντίστροφο. Παράλληλα, στο φυσικό τους πλαίσιο, οι κάτοικοι συναντιόνται πραγματοποιώντας πολιτικές ζυμώσεις και απλώνοντας ένα πυκνό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων. Τα κοινά των Εξαρχείων αναδεικνύονται ως τέτοια μέσα από τις διαδικασίες διεκδίκησης τους. Στο πλαίσιο αυτό, η διαδικασία του «commoning» [Harvey:2012, σελ.147] αποκτά τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά της όπως κοινή χρήση γλώσσας³⁰, κοινές χειρονομίες³¹ αλλά και ορισμένα κοινά σύμβολα³² -κι η συνακόλουθη κοινή αποκωδικοποίησή τους.

Μέσα από την χρήση της πλατείας και του λόφου ως κοινών της γειτονιάς αλλά και τις κοινωνικές διεργασίες που συντελούνται σε/για αυτά, αναδιαμορφώνεται κι ενισχύεται η τοπική κοινότητα κι υπογραμμίζεται η συλλογική της ταυτότητα και μνήμη. Οι τελευταίες, αποτελούν πολιτισμικά αγαθά. Ο Harvey αφιερώνει ένα εκτενές μέρος του βιβλίου του στην ανάλυσή τους, καθώς στην εμπορική τους χρήση εντοπίζει μια ιδιαίτερη αντίφαση, η οποία επιβεβαιώνεται και μέσα από τις περιγραφές των συμμετεχόντων της παρούσας έρευνας.

6.4 Αντιφάσεις

Στην ανάλυσή του Harvey, κεντρικό ρόλο έχει η ανάπτυξη του περιεχομένου του όρου «μονοπωλιακή πρόσδοδος». Γράφει: «Κάθε πρόσδοδος βασίζεται στην μονοπωλιακή εξουσία όσων κατέχουν ορισμένα περιουσιακά στοιχεία.» [Harvey: 2012, σελ.173] και συμπληρώνει εξηγώντας πως η δυνατότητα

30 Οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν συχνά ορισμένες λέξεις και φράσεις πολιτικά προσανατολισμένες (όπως η λέξη μπάτσος, ή πολιτικά τσιτάτα όπως το «από τα κάτω»), άλλες ελαφρώς τροποποιημένες (για παράδειγμα η οδός Μεσολογγίου από κάποιους συμμετέχοντες αναφέρεται ως «Γγίου»), κι άλλες που χρησιμοποιούνται με συγκεκριμένη σημασία κι αφορούν συνήθως σημεία ή καταστήματα της περιοχής (όπως το «μπυράδικο» με το οποίο όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρονται στο μίνι μάρκετ απέναντι από την πλατεία, οι «δρόμοι», εννοώντας το μπαρ «οι 5 δρόμοι», τα «σκαλάκια», εννοώντας αποκλειστικά τα σκαλιά που οδηγούν από την οδό Καλλιδρομίου στο λόφο και στα οποία υπήρχε κάποτε το γκράφιτι του αστέρα Εξαρχείων κλπ).

31 Οι κοινές χειρονομίες που παρατηρήθηκαν, αφορούν κυρίως την υπόδειξη κατεύθυνσης αλλά κι ενίοτε προσβλητικές χειρονομίες ή εκφράσεις προσώπου σε στιγμές που οι συμμετέχοντες είτε αναφέρονταν είτε διασταυρώνονταν με την αστυνομία.

32 Όπως η εν πολλοίς κοινή ανάγνωση των μαρκαρισμένων κτηρίων στη γειτονιά ή η πρόσληψη του φανοστάτη της πλατείας ως σύμβολο της συνέλευσης και του κινήματος συνολικά.

άντλησης επαυξανόμενου εισοδήματος υποδηλώνει τη δυνατότητα ελέγχου κάποιου ιδιαίτερου και μοναδικού -για ορισμένο χρονικό διάστημα-, έμμεσα ή άμεσα εμπορεύσιμου στοιχείου. Έτσι βασική προϋπόθεση της απόσπασης μονοπωλιακής προσόδου είναι η ύπαρξη μοναδικότητας. Η μοναδικότητα αυτή, ή καλύτερα, η μετατροπή της σε «εκλεκτό» εμπόρευμα μέσω των καπιταλιστικών διαδικασιών και η ένταξή της στην αγορά, είναι εκείνη που δίνει στον καπιταλιστή την ευκαιρία επαυξημένης κερδοφορίας.

Για να επιτευχθεί αυτό, υπάρχει άλλη μία προϋπόθεση: η μοναδικότητα του δυνάμει εμπορεύματος δεν πρέπει να εξαλείφει εντελώς τα γενικά χαρακτηριστικά του, που του επιτρέπουν να ενταχθεί στην αγορά και στον χρηματικό υπολογισμό. Στο σημείο αυτό ο Harvey, εντοπίζει την πρώτη αντίφαση: όσο πιο εύκολα καθίστανται τα (ιδιαίτερα/μοναδικά) αντικείμενα εμπορεύσιμα είδη, τόσο φαίνεται να χάνουν την μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητά τους. Συγκεκριμένα, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός εμπορευσιμότητάς τους/ ένταξής τους στην αγορά, τόσο περισσότερο μειώνεται η μοναδικότητά τους άμεσα (μέσω της αναγκαστικής και αυξανόμενης ομογενοποίησής τους κατά την ένταξή τους στην αγορά) κι έμμεσα (καθώς υπόκεινται σε αντιγραφή) και συνακόλουθα και η δυνατότητα χρήσης τους για την αποκόμιση μονοπωλιακής προσόδου. Ο Harvey ακόμα, εντοπίζει πως πολλές φορές το ίδιο το μάρκετινγκ καταστρέφει τα μοναδικά χαρακτηριστικά του προϊόντος. Στην ανάλυσή του επισημαίνει πως «Ο εξελιγμένος μετασχηματισμός των καταναλωτικών αγαθών σε εταιρικά προϊόντα ή σε εμπορικά σήματα [trademarks] τα οποία μονοπωλούν την αισθητική αξία... έχει αντικαταστήσει από κάθε άποψη τα βασικά [generic] προϊόντα, με αποτέλεσμα, η αισθητική των εμπορευμάτων να εκτείνει τα όριά της όλο και περισσότερο, εισβάλλοντας στη σφαίρα των βιομηχανιών πολιτισμού.» [Harvey: 2012, σελ.177]. Οι καπιταλιστές στην προσπάθεια διατήρησης των υψηλών κερδών τους, πασχίζουν να αποδείξουν πως τα μοναδικά χαρακτηριστικά του εμπορεύματός τους επιβιώνουν παρά την ανάδυση των απομιμήσεων του και την μετατροπή του αρχικού του «χαρακτήρα» για την επίτευξη της ευκολότερης ένταξής του στην αγορά. Στο πλαίσιο αυτό, εκδηλώνονται συνεχείς ανταγωνισμοί για τον

προσδιορισμό μονοπωλιακών δυνάμεων που σχετίζονται με την τοποθεσία, τον χώρο και η ιδέα της κουλτούρας «συνυφαίνεται όλο και πιο στενά με προσπάθειες επαναδιεκδίκησης τέτοιων μονοπωλιακών δυνάμεων, ακριβώς επειδή οι διεκδικήσεις της μοναδικότητας και της αυθεντικότητας μπορούν καλύτερα να αρθρωθούν ως διακριτές πολιτιστικές διεκδικήσεις οι οποίες δεν αντιγράφονται.» [Harvey: 2012, σελ.183].

Κατ' αυτόν τον τρόπο, μια κοινότητα που αγωνίζεται για να διατηρήσει κάποια πολυμορφία στη γειτονιά της και να προστατευτεί από διαδικασίες gentrification μπορεί ξαφνικά να δει τις τιμές των ακινήτων και τους φόρους να αυξάνονται καθώς διαφημίζεται ο χαρακτήρας της γειτονιάς στους πλούσιους ή/και τους τουρίστες ως πολυπολιτισμικός, ζωντανός, αντιστασιακός κλπ, εν ολίγοις: μοναδικός. «Όταν πια η αγορά θα έχει ολοκληρώσει το καταστροφικό της έργο, όχι μόνο οι αρχικοί κάτοικοι θα έχουν εκδιωχθεί από το συγκεκριμένο κοινό το οποίο οι ίδιοι έχουν φτιάξει, αλλά το ίδιο το κοινό θα υποβαθμιστεί σε τέτοιο σημείο ώστε να γίνει αγνώριστο» [Harvey: 2012, σελ.154].

Μήπως δεν είναι αυτό η ίδια διαδικασία που εντοπίζουν οι συμμετέχοντες, αναφερόμενοι στις ξεναγήσεις τουριστών στη γειτονιά των Εξαρχείων; Σύμφωνα λοιπόν με την ανάλυση του Harvey, η κοινά ομολογούμενη προσπάθεια επίτευξης εξαιρετικά υψηλού κέρδους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στη γειτονιά, η οποία διέρχεται μέσα από την επιδίωξη μονοπωλιακών προσόδων, βασίζεται στα μοναδικά της στοιχεία τα οποία «εμπορεύεται». Στην περίπτωση των Εξαρχείων, τα στοιχεία αυτά αφορούν στην σύνδεση της γειτονιάς, με κινηματικές διαδικασίες αλλά και με έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής, ο οποίος εμποτίζεται από ιδιαίτερα καλλιτεχνικά στοιχεία. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτικές διαδικασίες των κατοίκων, οι πολιτικοί χώροι της γειτονιάς, οι παρεμβάσεις τους στους δημόσιους χώρους, οι καθημερινές πρακτικές τους αναδύονται ως κοινό και συγκεκριμένα ως συλλογική ταυτότητα, η οποία εμπορευματοποιείται, χάνοντας σταδιακά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Εδώ βρίσκεται και η εν λόγω αντίφαση: εκτός των πολιτικών-κινηματικών διαδικασιών που διαχρονικά λάμβαναν χώρα στα Εξάρχεια, οι σημερινές πολιτικές πρακτικές που εναντιώνονται στην

τουριστικοποίηση της περιοχής και της κατανάλωσης του χώρου, εμπορευματοποιούνται μέσω αυτών των ίδιων διαδικασιών. Το πανό «TOURISTS GO HOME», καθιστά την εμπειρία του τουρίστα μοναδική κι ενδιαφέρουσα, ο κάτοικος που ως διαδηλωτής αντιμάχεται την εκτεταμένη και προστατευμένη επέλασή του στην γειτονιά, μετατρέπεται σε μοναδικό «εξωτικό» είδος υποκειμένου μέσα από το βλέμμα του τουρίστα, ενώ οι κοινοί χώροι της περιοχής αναδύονται ως ηδονοβλεπτικές ατραξιόν. Στα Εξάρχεια, η αντίδραση στην βίαιη υφαρπαγή των δημόσιων χώρων και στον συνολικό εκτοπισμό των κατοίκων, ιδωμένη ως αναχρονιστική και ρομαντική εξεγερσιακή ταυτότητα - τουλάχιστον έτσι αναδύεται μέσα από τις περιγραφές εκείνων που ελπίζοντας για αποκόμιση μονοπωλιακών προσόδων, υπόσχονται μια μοναδική εμπειρία ξενάγησης στη γειτονιά-εμπορευματοποιείται, όπως ακριβώς γίνεται και στη Τζαμάικα με την «μουσική με σαφές πολιτικό νόημα η οποία αναφέρεται στη μακρά ιστορία της καταπίεσης» [Harvey: 2012, σελ.203], ή όπως στη Βαρκελώνη με την «συλλογική μνήμη των αναρχικών Icarians» [Harvey: 2012, σελ.196] και σε άλλες περιπτώσεις.

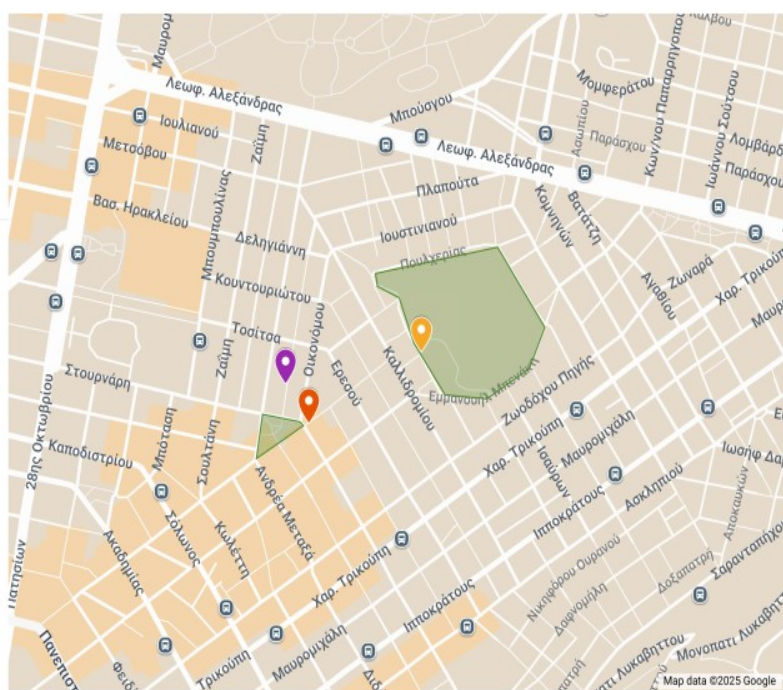
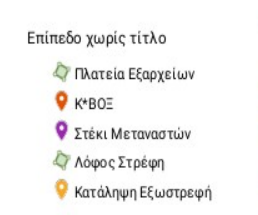
Θα μπορούσε λοιπόν να διατυπωθεί μια ανάλυση που να υποστηρίζει πως οι πρακτικές των κατοίκων συνολικά και συγκεκριμένα οι ποικίλοι τρόποι πολιτικής δραστηριοποίησης με ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά, ως συλλογικό συμβολικό κεφάλαιο, είναι εκείνες που προσέλκυσαν όλες εκείνες τις διαδικασίες οι οποίες περιγράφονται από τους ίδιους ως προβλήματα στο σήμερα; Αν και μια τέτοια τοποθέτηση θα ήταν υπεραπλουστευτική και θα οδηγούσε οριακά σε μια σχεδόν ολική αντιστροφή του πολιτικού περιεχομένου της θεωρίας των Lefebvre και Harvey, εν μέρει στην ανάλυση του παραδείγματος των Εξαρχείων, δεν θα ήταν εντελώς λάθος. Η ανοιχτή διαλεκτική σχέση μεταξύ χώρου και κοινωνικών σχέσεων προσλαμβάνει συνεχώς και σε κάθε περίπτωση ιδιαίτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά τα οποία ενίοτε αναδύονται ως αντιφατικά. Έτσι βλέπουμε πως μέσα από πολύχρονες εξελίξεις της ταυτότητας της γειτονιάς των Εξαρχείων, με κομβικά σημεία την εναλλακτική κουλτούρα και τις καλλιτεχνικές ή/και πολιτικές δράσεις των κατοίκων και των χρηστών της περιοχής, το

επιχειρηματικό ενδιαφέρον βρήκε εκεί, το μοναδικό εκείνο χαρακτηριστικό μέσα από το οποίο μπορεί να αποκομίσει μέγιστα κέρδη. Αυτή η πτυχή της ιστορικής εξέλιξης του χώρου της γειτονιάς, δεν γίνεται αντιληπτή από τους συμμετέχοντες με αυτόν τον τρόπο. Εκείνοι, περιγράφουν την επέλαση του τουρισμού, της ανάπλασης και του gentrification στη γειτονιά τους ως εξωτερική επίθεση στην καθημερινότητα και τα δικαιώματά τους: η Μ. για παράδειγμα αναφέρει «Κράτος και κεφάλαιο με την πρόφαση του μετρό θέλουν να εισβάλουν στα Εξάρχεια και να καστρέψουν ό,τι χτίζεται τόσα χρόνια εδώ από τον κόσμο. Εδώ υπάρχει ακόμα κοινότητα και μάλιστα ενεργή που αντιστέκεται στις επιθέσεις τους. Το θέμα είναι για πόσο ακόμα.». Επίσης ο Δ. αναλύει «Οι δράσεις των κατοίκων ενοχλούν. Είναι λογικό. Δεν περνάει εύκολα το αφήγημα της κυβέρνησης εδώ. Δεν τους αρέσει η στάση και η πολιτική μας δράση και προσπαθούν να χτυπήσουν αυτές τις πρωτοβουλίες διαλύοντας την περιοχή.». Κι άλλοι συμμετέχοντες φαίνεται να μην συμμερίζονται την άποψη του Harvey επί της εν λόγω διαδικασίας και να μην βλέπουν καμία αντίφαση. Αντιλαμβάνονται ωστόσο, πως αυτή η επίθεση διέρχεται μέσα από εκείνες τις καταλήψεις και τις αναδιαμορφώσεις του χώρου που λειτουργούν ενάντια στα συμφέροντά τους κι έτσι στις πολιτικές αντιδράσεις και διεκδικήσεις τους επιστρατεύουν τον ίδιο τον χώρο της γειτονιάς, ως μέσο διεκδίκησής του.

6.5 Οι χωρικές διαστάσεις των δράσεων για τα Εξάρχεια

Μέσα από τις συνεντεύξεις, οι συμμετέχοντες περιέγραψαν διάφορες πρακτικές στις οποίες είτε έχουν μετάσχει ή απλώς έχουν εντοπίσει στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών των κατοίκων για τα Εξάρχεια. Ως επί το πλείστον, πρόκειται για γνωστές πρακτικές που εφαρμόζονται χρόνια μέσα σε κινηματικά πλαίσια, οι οποίες προσλαμβάνουν ιδιαίτερες διαστάσεις στην γειτονιά των Εξαρχείων. Συγκεκριμένα οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στις πορείες (και τα καλλιτεχνικά δρώμενα που εκτυλίσσονται στο πλαίσιό τους), τις καταλήψεις χώρων, τη λειτουργία αυτοδιαχειριζομένων κοινωνικών χώρων, την δημιουργία και λειτουργία συνελεύσεων, την επανοικειοποίηση χώρων, το μαρκάρισμα χώρων και

άλλα. Πολλές φορές, αυτές οι πρακτικές συναντιόνται σε κοινούς χώρους τους οποίους ορίζουν αλλά και ορίζονται από αυτούς. Για παράδειγμα, στον κοινωνικό χώρο Κ*ΒΟΞ –ο οποίος προϋπήρχε- στεγάζονται ενίοτε οι διαδικασίες της συνέλευσης «Όχι μετρό στην πλατεία Εξαρχείων», ενώ στην κατάληψη του Εξωστρεφής, την οποία οργανώνει η διαχειριστική συνέλευσή του χώρου, φιλοξενείται η συνέλευση «Ανοιχτή συνέλευση υπεράσπισης του Λόφου Στρέφη». Και οι δύο συνελεύσεις οργανώνουν πρωτοβουλίες (δράσεις οικειοποίησης του χώρου, συζητήσεις επί των ζητημάτων του χώρου κλπ) και καλέσματα σε πορείες και διαμαρτυρίες κι ενίοτε φιλοξενούν δράσεις που εμπεριέχουν τα καλλιτεχνικά δρώμενα που λαμβάνουν χώρα στις πορείες της γειτονιάς.

Μέσα από την ανάλυση των παραδειγμάτων που αναφέρουν οι συμμετέχοντες, αναδύεται μια τάση «επιστράτευσης» του χώρου της γειτονιάς των Εξαρχείων στην

τριπλή του διάκριση (φυσικός, νοητικός, κοινωνικός χώρος) με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, στο πλαίσιο της διαδικασίας προστασίας και διεκδίκησής του από τους κατοίκους με μια συνακόλουθη σύνδεση των πρωτοβουλιών με σύγχρονα κινήματα πόλης. Αυτή η τάση μπορεί να αναλυθεί καλύτερα, εμβαθύνοντας σε τρία παραδείγματα κινηματιών πρακτικών που περιέγραψαν οι συμμετέχοντες: τα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά κέντρα, το μαρκάρισμα συγκεκριμένων χώρων και με τη συμβολική αναπαράσταση των διεκδικούμενων χώρων.

Όσον αφορά τα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά κέντρα ή εναλλακτικά, τους κοινωνικούς ή ελεύθερους κοινωνικούς χώρους της γειτονιάς, οι συμμετέχοντες αναφέρονταν συστηματικά σε τρεις από αυτούς: το κατειλημμένο κοινωνικό κέντρο Κ*ΒΟΞ επί της πλατείας, τον ανοιχτό και αλληλέγγυο κοινωνικό χώρο «Στέκι Μεταναστών» στην οδό Τσαμαδού και την κατάληψη του Εξωστρεφή στον λόφο Στρέφη. Ορισμένοι αναφέρονται και στις οικιστικές καταλήψεις της γειτονιάς -όπως η εκείνη στην οδό Νοταρά- ωστόσο η αναφορά σε αυτές δεν ήταν συχνή και οι συμμετέχοντες συνολικά τους απέδιδαν δευτερεύοντα ρόλο στην διεκδίκηση και προστασία της γειτονιάς. Σύμφωνα με τη σύγχρονη βιβλιογραφία πρόκειται για χώρους που «μπορούν να καταληφθούν, να ενοικιαστούν ή κατέχονται συνεταιριστικά, και περιλαμβάνουν στοιχεία όπως βιβλιοπωλεία, προσιτά καφέ και μπαρ, συνεταιριστικά τρόφιμα, δωρεάν μαγαζιά, χώρους συνάντησης, πολιτιστικές/πολιτικές εκδηλώσεις και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Αυτό που τα διαφοροποιεί από τα καθιερωμένα κοινωνικά κέντρα είναι η επιθυμία τους να είναι αυτόνομα και αυτοδιαχειριζόμενα χρησιμοποιώντας άμεσες μορφές δημοκρατίας» [Ντάλιου: 2015, σελ.22]. Οι χώροι αυτοί είναι ανοιχτοί σε όλα τα άτομα που συμμερίζονται κοινά πολιτικά οράματα, ανεξάρτητα από το φύλο, τη φυλή, το κοινωνικό στάτους και άλλα χαρακτηριστικά, ενώ συχνά αποτελούν ακτιβιστικούς κόμβους, σημεία-κλειδιά για πολιτικές οργανώσεις με «οριζόντιο» χαρακτήρα και είναι στενά συνδεδεμένα με την έννοια του αντικαπιταλισμού.

Στον φυσικό
χώρο των

Figure 7: Φωτογραφία από πανό επί του εργοταξίου στην πλατεία Εξαρχείων (Πηγή: Google Maps).

αυτοδιαχειριζόμενων κοινωνικών κέντρων των Εξαρχείων, λαμβάνει χώρα μια σειρά δράσεων (συνελεύσεις, προετοιμασία υλικού και συντονισμός επερχόμενων πορειών, μαθήματα ελληνικής γλώσσας σε μετανάστες και μαθήματα ξένων γλωσσών, εργαστήρια καλλιτεχνικά και δεξιοτήτων, κοινωνική κουζίνα, μπαζάρ βιβλίου, ανταλλαγή ρούχων, προβολές ταινιών, ανοιχτές συζητήσεις, πάρτυ και γλέντια, αθλητικές δραστηριότητες, πρωτοβουλίες βελτίωσης και προστασίας της γειτονιάς κ.α.). Μέσα από αυτές τις δραστηριότητες οι κάτοικοι οικειοποιούνται συνεχώς τους χώρους της γειτονιάς, συμμετέχουν σε διαδικασίες με σαφή πολιτική τοποθέτηση ενώ ταυτόχρονα ενδυναμώνονται ως κοινότητα αποτελώντας ζωντανά παραδείγματα ενός εναλλακτικού τρόπου καθημερινότητας. Ποσοτικά, μεγάλο μέρος του χρόνου που αφιερώνεται στις προαναφερθείσες διαδικασίες προσανατολίζεται στη διασκέδαση. Εκδηλώσεις όπως πάρτυ, ρεμπέτικα γλέντια, μπαρ οικονομικής ενίσχυσης, καφενεία (ο χώρος παραμένει ανοιχτός και προσφέρεται καφές άλλοτε έναντι αντιτίμου κι άλλοτε με ελεύθερη οικονομική συνεισφορά) οργανώνονται με μεγαλύτερη συχνότητα από τις υπόλοιπες κι ενώ, εκ πρώτης όψεως μπορεί να φαίνεται πως δεν ταυτίζονται με το πρωτίστως πολιτικό στοιχείο των αυτοδιαχειριζόμενων κοινωνικών κέντρων, πρόκειται για βαθιά πολιτικές διαδικασίες. Αφενός, προτείνοντας έναν εναλλακτικό τρόπο διασκέδασης συλλογικό και λιγότερο καταναλωτικό κι αφετέρου υλοποιώντας -εν μέρει και όχι εκούσια- την πρόταση του Lefebvre περί αποκατάστασης της ιδέας και της πρακτικής του παιχνιδιού/ της γιορτής. Ο Lefebvre γράφει « τα παιχνίδια των παιδιών δεν είναι αξιοκαταφρόνητα, ούτε και των ενηλίκων. Πανηγύρια, συλλογικά παιχνίδια όλων των ειδών, επιβιώνουν μέσα στις σχισμές της κοινωνίας της κατευθυνόμενης κατανάλωσης, μέσα στις χαραμάδες της σοβαρής κοινωνίας που θέλει να είναι δομημένη και συστηματική, που προσποιείται πως είναι τεχνική.» [Lefebvre:2007, σελ.162]. Υποστηρίζει ότι το ουσιαστικό πολιτικό ζήτημα που τίθεται μέσα από την πάλη για το δικαίωμα στην πόλη, αντανακλώντας την ταξική πάλη, αφορά στην αποκατάσταση της γιορτής -διαδικασίας που ξεδιπλώνεται αντίθετα με τις κυρίαρχες οικονομικές λειτουργίες που στοχεύουν στην συνεχή αύξηση και συσσώρευση κεφαλαίου- μετασχηματίζοντας την

καθημερινή ζωή. Έτσι, οι δράσεις που εκτυλίσσονται συνολικά στο φυσικό χώρο των αυτοδιαχειριζόμενων κοινωνικών κέντρων των Εξαρχείων, είναι πολιτικές και συντάσσονται στο σύνολό τους με την διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη.

Κομβικό στοιχείο όλων αυτών είναι η έμφαση στην αξία χρήσης έναντι εκείνης της ανταλλαγής. Αναδυόμενα πολλές φορές ως αντίσταση σε διαδικασίες gentrification, τα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά κέντρα προωθούν μια πόλη ζωντανή και φιλική προς τους κατοίκους (Ντάλιου, 2015). Έτσι οι κάτοικοι, εκμεταλλευόμενοι αναξιποίητους ιδιωτικούς χώρους της γειτονιάς τους δημιουργούν ένα ζωντανό πολιτικό πρόταγμα διεκδίκησης όλων των χώρων της γειτονιάς από τους οποίους έχουν εκδιωχθεί, αλλά και ενός εναλλακτικού μοντέλου καθημερινότητας, κι επομένως κοινωνικοπολιτικών σχέσεων. Μέσα από την εν λόγω αξιοποίησή του ο φυσικός χώρος της γειτονιάς, αναδύεται σε κοινωνικό, βιωμένο χώρο κι εξυπηρετεί στην επανοικειοποίηση και διεκδίκησή του. Έτσι, τα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά κέντρα των Εξαρχείων, αναδύονται ως οριακοί κοινωνικοί χώροι δυνατοτήτων, όπου «το «κάτι διαφορετικό είναι όχι μόνο πιθανό αλλά και θεμελιώδους σημασίας για τον προσδιορισμό των επαναστατικών τροχιών. Αυτό δεν προκύπτει απαραίτητως από κάποιο συνειδητό σχέδιο, αλλά περισσότερο από εκείνο που οι άνθρωποι κάνουν, νιώθουν, διαισθάνονται και κατορθώνουν να αρθρώσουν καθώς αναζητούν νόημα στην καθημερινότητά τους.» [Harvey:2012, σελ.34], δηλαδή ως ετεροτοπίες³³.

Ένα άλλο παράδειγμα επιστράτευσης του φυσικού χώρου στην περίπτωση των Εξαρχείων, αποτελεί το μαρκάρισμα κτηρίων. Η πρακτική αυτή βέβαια, όπως και τα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά κέντρα, δεν συναντάται αποκλειστικά στην περίπτωση των Εξαρχείων, ωστόσο η λεπτομερής αναφορά ορισμένων συμμετεχόντων σε αυτή, εφιστά το ενδιαφέρον στην ανάλυσή της στο εν λόγω πλαίσιο. Όπως δήλωσαν, το μαρκάρισμα κτηρίων με μπογιά, σηματοδοτεί ανεπιθύμητες πρακτικές στο κοινωνικο-χωρικό πλαίσιο της γειτονιάς. Συγκεκριμένα, το πέταγμα μπογιάς στην πρόσοψη ενός

33 Ο όρος ετεροτοπία εδώ, χρησιμοποιείται σύμφωνα με το περιεχόμενο που του αποδίδει ο Lefebvre.

κτηρίου μπορεί να είναι είτε ατομική είτε συλλογική κι οργανωμένη δράση, αν και τις περισσότερες φορές, κατατάσσεται στην δεύτερη κατηγορία και συμβολίζει την ύπαρξη κάποιας μη αποδεκτής -για τα δεδομένα των κατοίκων- πρακτικής: βραχυχρόνια μίσθωση, χρήση του χώρου για gentrified επιχείρηση, εργοδοτική αυθαιρεσία.

Στο πλαίσιο της ανάλυσης της θεωρίας του για την πολιτισμική παραγωγή των κοινωνικών κινήματων, ο Carley περιγράφει ως κομβική τη διαδικασία της πλαισίωσης. Συγκεκριμένα αναφέρει «πλαισίωση είναι τα συλλογικά μοτίβα ερμηνείας με τα οποία συγκεκριμένοι ορισμοί προβλημάτων, ο καταλογισμός τους, οι ανάγκες, οι νομιμοποιήσεις και οι αξιακοί προσανατολισμοί συγκεντρώνονται

Figure 8: Φωτογραφία από την πολυκατοικία στην συμβολή οδών Τζαβέλλα και Μεσολογγίου, απέναντι από το μνημείο δολοφονίας του Α. Γρηγορόπουλου (Πηγή: Προσωπικό Αρχείο).

σε ένα περισσότερο ή λιγότερο συνεπές πλαίσιο με σκοπό την εξήγηση γεγονότων, την τεκμηρίωση της κριτικής και τη νομιμοποίηση αξιώσεων.» [Carley:2023, σελ.33]. Μέσα από αυτήν την ανάλυση θα μπορούσε να ερμηνευτεί και η συγκεκριμένη πρακτική, τόσο καθώς εντάσσεται στο πλαίσιο ενός κοινωνικού κινήματος, όσο και καθώς γίνεται αντιληπτή ως τρόπος επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων-χρηστών της περιοχής, η οποία υπονοεί και υπογραμμίζει τόσο την αποδοκιμασία συγκεκριμένων πρακτικών όσο και την αντίληψη των κατοίκων της «πίεσης» που μπορούν συλλογικά οι κάτοικοι να ασκήσουν απέχοντας από τις στιγματισμένες επιχειρήσεις.

Η εν λόγω πρακτική ως διαδικασία πλαισίωσης, επιστρατεύει το χώρο σε μια προσπάθεια εναντίωσης κι ανάδειξης ως προβλήματος της βραχυχρόνιας μίσθωσης, της ασύδοτης κερδοφορίας, του εκτοπισμού των κατοίκων και της εργοδοτικής αυθαιρεσίας. Ή αλλιώς, εντοπίζει κι επικοινωνεί -στην τοπική κοινότητα- στοιχεία που αποτελούν ταυτόχρονα αίτια αλλά και αποτελέσματα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν συλλογικά, προτείνοντας ταυτόχρονα την αντιμετώπισή τους. Αυτή η διαδικασία πλαισίωσης αντανακλά ένα επικοινωνιακό πλαίσιο το οποίο συνδέει τις τοπικές δράσεις με κινήματα πόλης τα οποία ξεδιπλώνονται ταυτόχρονα με διαφορετικά επίδικα, διεκδικώντας ωστόσο μια κοινή, εναλλακτική καθημερινότητα η οποία προϋποθέτει ένα διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Μέσα από αυτή την πρακτική, ο φυσικός χώρος, οι τοίχοι των κτηρίων που μαρκάρονται λειτουργούν ως επικοινωνιακό μέσο στο πλαίσιο της τοπικής κοινότητας.

Τέλος, μπορούμε να παρατηρήσουμε κι ένα ακόμα παράδειγμα εργαλειοποίησης του χώρου για την διεκδίκησή

του, μέσα από τη συμβολική αναπαράσταση των διεκδικούμενων χώρων. Συγκεκριμένα, εδώ αναφέρομαι στο παράδειγμα της πλατείας. Σύμφωνα με την αναλυτική

περιγραφή μιας συμμετέχουσας, στις πορείες και τις διαμαρτυρίες των κατοίκων, συχνά χρησιμοποιούνται μαριονέτες οι οποίες αναπαριστούν τους «Τρεις Έρωτες», φιγούρες που αποτυπώνονταν στο μπρούτζινο κεντρικό φανοστάτη της πλατείας.

Το ιστορικό γλυπτό είναι δημιουργία του Γαλλικού χυτηρίου Dugenne και τοποθετήθηκε στην πλατεία επί Δημαρχίας Γεωργίου Πλυτά 1964-1967. Τον Σεπτέμβρη του 2022 (ένα μήνα μετά από την

Figure 9: Φωτογραφία του γλυπτού «Τρεις Έρωτες» στον κεντρικό φανοστάτη της πλατείας Εξαρχείων (Πηγή: LiFo <https://www.lifo.gr/tropos-zois/living/treis-mikroi-mparok-erotes-me-didyima-aderfia-sto-kentro-tis-athinas>)

τοποθέτηση του τείχους του εργοταξίου) το γλυπτό αφαιρέθηκε, με τους κατοίκους να εκφράζουν για άλλη μια φορά την αντίθεσή τους με τις αποφάσεις του Δήμου. Ωστόσο, αρκετές φορές στο παρελθόν είχε βανδαλιστεί με μπογιές και συνθήματα.

Figure 10: Φωτογραφία των τριών μαριονετών που αναπαριστούν το γλυπτό της πλατείας Εξαρχείων (Πηγή: Νήμα <https://www.nema.media/p/cfc>)

Σύμφωνα με την συμμετέχουσα, οι μαριονέτες δημιουργήθηκαν για την εκτέλεση ενός δράμενου στο πλαίσιο μιας πορείας στη γειτονιά, μετά την αφαίρεση του γλυπτού, ωστόσο

παρέμειναν να συνοδεύουν τις πορείες στη γειτονιά αλλά και άλλες πορείες και σύντομα αναδείχτηκαν σε ένα από τα μεγαλύτερα σύμβολα της γειτονιάς και των δράσεων για αυτήν. Σκίτσα των μαριονετών αλλά και του ίδιου του γλυπτού δημιουργήθηκαν και τυπώθηκαν σε εξώφυλλα τετραδίων, σε μπλουζάκια κλπ, η πώληση των οποίων αποφέρει κάποια έσοδα στη συνέλευσή «Όχι μετρό στην πλατεία Εξαρχείων», αλλά και σε όλες τις αφίσες (φυσικές και ηλεκτρονικές) που αφορούν σε δράσεις διεκδίκησης ή/και την προστασίας του χώρου της πλατείας.

Η αναπαράσταση αυτή του γλυπτού, ως αναπαράσταση του χώρου της πλατείας Εξαρχείων και της συλλογικής μνήμης των κατοίκων αναφορικά με αυτή, ανάχθηκε σε σύμβολο που συμπυκνώνει συνολικά το πνεύμα και τις ιδέες του τοπικής κοινότητας. Στη διαδικασία αυτή μπορεί να «διαβαστεί» μια πολυεπίπεδη διαδικασία συμβολικής κωδικοποίησης σε ένα κοινό επικοινωνιακό πλαίσιο: η πλατεία -κοινά αναγνωρίσιμη ως το κεντρικότερο σημείο της περιοχής σε επίπεδο συνείδησης-

συμβολίζεται μέσα από την αναπαράσταση του γλυπτού των «Ερώτων» από τις μαριονέτες, οι οποίες συνολικά συμβολίζουν εν τέλει τη συλλογική μνήμη των κατοίκων του βιωμένου χώρου της γειτονιάς τους και της συλλογικής ταυτότητας που αποδίδουν σε αυτή. Έτσι ο χώρος μέσα από τη συλλογική μνήμη, συμβολοποιείται κι εκτίθεται μέσα από τις διαδικασίες διεκδίκησης του.

Ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της περίπτωσης αποτελεί το γεγονός πως το εν λόγω γλυπτό δεν αποτελούσε σημείο αναφοράς για τους κατοίκους, πρωτίστως -όπως προαναφέρθηκε είχε πολλάκις βανδαλιστεί- αλλά η αφαίρεσή του ήταν αυτή που το ανέδειξε σε σύμβολο της γειτονιάς και του συνόλου των πρωτοβουλιών των κατοίκων. Σύμφωνα με την Γιαλούρη, και την ανάλυσή της για τη δυναμική των μνημείων, η αντίληψη ότι η μνήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με υλικά αντικείμενα που διαρκούν στο χρόνο (όπως μνημεία, αγάλματα κλπ), καταρρίπτεται. Η ίδια διατυπώνει την άποψη πως «η δυναμική ενός μνημείου μπορεί να ενδυναμώνεται από την ακρωτηριασμένη ή λεηλατημένη μορφή του, την απουσία και όχι την παρουσία του» [Γιαλούρη:2010, σελ.356] και αναφέρεται στην ύπαρξη νέων αντί-μνημείων τα οποία αντανακλούν μια πεποίθηση νέα, αντίθετη με εκείνη που παραδοσιακά βλέπει το χώρο αλλά και τη μνήμη συνδεδεμένα με τις έννοιες της «διάρκειας» και της «ακίνησιας». Αυτά τα μνημεία «δεν μνημειοποιούν τόσο, όσο μνημονεύουν. Παρουσιάζουν την ιστορία όχι σαν ένα νησί απομονωμένο στο παρελθόν ή σαν ένα απόθεμα από το οποίο το μυαλό ανασύρει, αλλά ως μια μνήμη εν τω γίνεσθαι στο εκάστοτε παρόν» [Γιαλούρη:2010, σελ.359].

Έτσι οι μαριονέτες αυτές, ως νέο αντί-μνημείο «μνημονεύουν» τη καθημερινότητα και την συλλογική ταυτότητα του χώρου γειτονιάς την οποία οι κάτοικοι στερούνται, την ίδια στιγμή που μετέχουν ως σύμβολο, σε ένα σύνολο πρωτοβουλιών διεκδίκησης του χώρου και μιας νέας καθημερινότητας σε αυτόν.

Μέσα από αυτά τα παραδείγματα μπορούν να γίνουν αντιληπτές οι περίπλοκες χωρικές-κοινωνικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο των δράσεων για τα Εξάρχεια. Διαδικασίες στις οποίες ο

χώρος στην τριπλή του διάκριση, αναδύεται ταυτόχρονα ως επίδικο αλλά και ως μέσο διεκδίκησης δράσεων που στοχεύουν στο δικαίωμα στην πόλη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΟΙ ΔΡΑΣΕΙΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΞΑΡΧΕΙΩΝ

ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Ο Harvey γράφει «Η πόλη είναι η πιο συνεπής και συνολικά η πιο επιτυχημένη προσπάθεια του ανθρώπου να ανακατασκευάσει τον κόσμο στον οποίο ζει, ώστε να συμφωνεί με τις επιθυμίες του. Αλλά αν η πόλη είναι ο κόσμος που δημιούργησε ο άνθρωπος, είναι και ο κόσμος στον οποίο είναι στο εξής καταδικασμένος να ζει. Έτσι, έμμεσα και χωρίς καμία σαφή αίσθηση της φύσης της αποστολής του, φτιάχνοντας την πόλη ο άνθρωπος ξαναέφτιαξε τον εαυτό του.» [Harvey:2012, σελ.38] καθιστώντας φανερό πως η μορφή που παίρνουν οι πόλεις μας, ή καλύτερα, η μορφή που τους δίνεται, δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή απλώς ως ένα κενό περιέχον. Μέσα από την παρούσα έρευνα έγινε φανερό πως οι σύγχρονες αναπλάσεις των δημόσιων χώρων στη περιοχή των Εξαρχείων βιώνονται δυσάρεστα και βίαια από τους κατοίκους. Οι ίδιοι αναδεικνύουν διαδικασίες όπως το gentrification, η αστική ανάπλαση, η τουριστικοποίηση της περιοχής, στις οποίες αποδίδουν τη σημερινή προβληματική κατάσταση της γειτονιάς τους. Ο εκτοπισμός τους από τους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους της γειτονιάς, η οικονομική αποστράγγιση τους, η σταδιακή λήθη της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας της γειτονιάς, το αίσθημα ανασφάλειας και η συνολική υποβάθμιση της καθημερινής ζωής στα Εξάρχεια, αναδύονται μέσα από τις συνεντεύξεις των κατοίκων ως επιπτώσεις των προαναφερθέντων διαδικασιών.

Σε αντίδραση προς αυτές τις διαδικασίες ένα σύνολο δράσεων για την υπεράσπιση και την διεκδίκηση της περιοχής από τους κατοίκους της έχει δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια. Βασικές διεκδικήσεις των κατοίκων είναι η απελευθέρωση των περιφραγμένων δημόσιων χώρων, ο περιορισμός εμπορικών δραστηριοτήτων στην περιοχή οι οποίες επιφέρουν σημαντικές επιπτώσεις στην διαβίωσή τους εκεί, όπως η βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων μέσω της πλατφόρμας Airbnb που σταδιακά αυξάνει το κόστος μακροχρόνιας μίσθωσης, η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την ανάδειξη της περιοχής σε

τουριστική ατραξιόν σε περιοχή που ανταποκρίνεται στις ανάγκες των κατοίκων της κλπ. Ωστόσο, σε επίπεδο ανάλυσης των διεκδικήσεων, οι συμμετέχοντες το συνδέουν με γενικότερες διεκδικήσεις που συνδέονται με την αναβάθμιση της καθημερινής ζωής και την υπεράσπιση βασικών δικαιωμάτων συνολικά.

Στην προσπάθεια ανάλυσης του εγχειρήματος αυτού των κατοίκων σύμφωνα με τα εργαλεία ανάλυσης των θεωριών των Lefebvre και Harvey, στην μελέτη δηλαδή της περίπτωσης των Εξαρχείων ως ένα κίνημα πόλης που διεκδικεί το δικαίωμα στην πόλη, συναντάμε πολλά επιβεβαιωτικά σημεία, με κυριότερα τα κάτωθι. Στη θεωρία του δικαιώματος στην πόλη, το ζήτημα του ποιος διεκδικεί κι εφαρμόζει το δικαίωμα αυτό είναι κομβικό. Ο Harvey γράφει «Το δικαίωμα στην πόλη είναι ένα κενό σημαίνον. Όλα εξαρτώνται από το ποιος θα του προσδώσει νόημα.» [Harvey:2012, σελ.31]. Η εναντίωση των κατοίκων σε πρακτικές κατάληψης και χρήσης του χώρου οι οποίες δεν εκπορεύονται «από τα κάτω» και κινούνται αντίθετα με τις ευθυμίες και τις ανάγκες τους, αναδεικνύει αυτό το ζήτημα ως κεντρικό άξονα των διεκδικήσεων. Οι κάτοικοι παλεύουν για μια γειτονιά τη διαμόρφωση της οποίας θα αποφασίζουν οι ίδιοι και μέσα από τις κινηματικές τους δράσεις θέτουν ζωντανά παραδείγματα αυτής της πρακτικής.

Ακόμα, σύμφωνα με την θεωρία του δικαιώματος στην πόλη και συγκεκριμένα μέσα από τη διαλεκτική προσέγγιση που επιχειρούν οι δύο συγγραφείς, η πόλη αναδύεται ο χώρος άσκησης πολλαπλών εξουσιών και ως μέσο και αποτέλεσμα του συνεχώς αναδυόμενου καπιταλιστικού ενδιαφέροντος για πολλαπλασιασμό του πλεονάζοντος προϊόντος. Επομένως, η ανάδειξη ως κεντρικών προβλημάτων των διαδικασιών που αποσκοπούν στην αυξανόμενη παραγωγή και συσσώρευση κεφαλαίου η οποία βρίσκει έδαφος μέσα από τις αναπλάσεις των αστικών χώρων, όπως το gentrification, τα λεγόμενα των συμμετεχόντων φαίνεται να λειτουργούν σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο που στήνουν οι Lefebvre και Harvey.

Επιπλέον οι θεωρητικοί επιχειρούν μια σύνδεση μιας θεωρίας που εξετάζει το αντικείμενο του χώρου με την οπτική του χρόνου και συγκεκριμένα του ελεύθερου χρόνου και της καθημερινής ζωής. Έτσι και στην περίπτωση των Εξαρχείων, οι κάτοικοι βιώνουν και επισημαίνουν τις επιπτώσεις των αναπλάσεων και των χρήσεων του χώρου στην καθημερινή τους ζωή.

Επιπλέον, ο Harvey αναδεικνύει στο έργο του τη συμπληρωματικότητα των κινήματων διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη με άλλα κινήματα πόλης και πως αυτά συνολικά συντελούν σε ένα αντικαπιταλιστικό μέτωπο αγώνα που βρίσκει έδαφος κυρίως μέσα στις πόλεις, μέσα στο χώρο δηλαδή όπου πρωτίστως ο καπιταλισμός αναπαράγεται. Η σύνδεση αυτή, αν και δεν είναι τόσο καθαρή σε επίπεδο αντίληψης των κατοίκων, υπογραμμίζεται μέσα από τα λεγόμενά τους και τις αναφορές τους στις γενικότερες διεκδικήσεις τους. Τέλος, τόσο το θεωρητικό υπόβαθρο, όσο και η μελέτη περίπτωσης στη γειτονία των Εξαρχείων διέπονται από κοινές έννοιες όπως δημόσιος χώρος, κοινά, κοινότητα, καθημερινότητα, πολιτική κ.α. Υπάρχουν ωστόσο και σημεία στο θεωρητικό πλαίσιο που δεν αναδείχθηκαν από την παρούσα έρευνα, όπως για παράδειγμα η πρόκληση του επιχειρηματικού ενδιαφέροντος στην περιοχή από κάποια ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία, κι εν τοιαύτη περιπτώσει, μέσα από την φήμη της περιοχής ως «κινηματικό» «εναλλακτικό στέκι». Συνολικά όμως, φαίνεται πως η μελέτη της περίπτωσης των Εξαρχείων επιβεβαιώνει την θεωρία των Lefebvre και Harvey.

Στο τελευταίο μέρος του βιβλίου του ο Harvey επιδίδεται στην διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων για μελλοντικά κινήματα διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη με στόχο τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητά τους. Οι εν λόγω προτάσεις δεν αναλύονται στην παρούσα εργασία ούτε αποτέλεσαν μέρος της έρευνας. Μέχρι στιγμής -περίπου εννιά μήνες μετά την εκπόνηση της έρευνας- ωστόσο, το σύνολο δράσεων των κατοίκων έχει σημειώσει κάποιες επιτυχίες, όπως την απελευθέρωση του λόφου Στρέφη από τις αστυνομικές δυνάμεις ή τον περιορισμό του εργοταξίου επί της πλατείας μετά από δικαστικούς αγώνες. Μένει να δούμε μέσα από μελλοντικές έρευνες συνολικά την κατάληξη και τη συμβολή των εν λόγω πρωτοβουλιών.

Η διπλωματική αυτή εργασία απέδειξε επιτυχώς πως η περίπτωση των δράσεων για την προστασία και την διεκδίκηση των Εξαρχείων μπορεί να αναλυθεί ως περίπτωση της θεωρίας των Lefebvre και Harvey για τα κινήματα διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη. Ωστόσο, οι αδυναμίες που την χαρακτηρίζουν όπως συμμετοχή μη ικανοποιητικού αριθμού ερωτηθέντων στην έρευνα με σχετικά κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά, ή η χρήση διαφορετικών θεωριών ανάλυσης, την καθιστούν περισσότερο μια καλή βάση και έμπνευση για αυριανές μελέτες επί του θέματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αποστόλου Γ. (2024), Αστική ταυτότητα και δομημένο περιβάλλον: αναζητώντας τη συμβολή του πολεοδομικού σχεδιασμού, *Αειχώρος: κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης* (40), 61-85
- Γιαννακόπουλος Κ., Γιαννιτσιώτης Γ.(2010), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
- Καίσαρη Β. (2009), Η τέλεση του χώρου μέσω της θεατρικότητας και του παιχνιδιού: Διαβατήριο στην ταυτότητα και την ετερότητα, *Αειχώρος: κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης* (12), 112-129
- Κουβαρά Ε., Σαμαρά Α. (2024), Γειτονιά & Airbnb: αναβάθμιση ή αλλοίωση; Η περίπτωση της περιοχής Ανάληψης της Θεσσαλονίκης, *Αειχώρος: κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης* (40), 9-31
- Κουραχάνης Ν.(2019) *ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Προβλήματα, Πολιτικές και Κινήματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος
- Λινάρδου Α. (2016), *Ανάπλαση Εξαρχείων με γνώμονα την βελτίωση του χώρου συλλογικής έκφρασης των κατοίκων και χρηστών της περιοχής* (Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)
- Λυδάκη Α (2016), *Αναζητώντας το χαμένο παράδειγμα: Επιτόπια έρευνα – κατανόηση – ερμηνεία*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Μαλούτας Θ., Κανδύλης Γ., Πέτρου Μ., Σουλιώτης Ν.(2013) *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
- Μπριασούλη Ε. (2003), *Τα «κοινά» - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και ζητήματα διαχείρισής τους*, *Αειχώρος: κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης* (1), 36-57
- Ντάλιου Σ. (2015), *Κοινωνικά κινήματα πόλης και οι χωρικές διαστάσεις τους: η περίπτωση των αυτοδιαχειριζόμενων κοινωνικών κέντρων της Θεσσαλονίκης* (Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) ΙΚΕΕ <https://ikee.lib.auth.gr/record/136439>
- Σουλιώτης Ν. (2001), Ο αστικός χώρος ως συμβολικό αγαθό: Τα μπαρ των Εξαρχείων και του Κολωνακίου, *ΔΟΚΙΜΕΣ* (9-10), 211-238
- Σταυρίδης, Σ.(2010), *Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Τσαβδάρου Χ. (2016), Ο διεκδικούμενος Κοινός Χώρος, μεταξύ δημιουργικής πόλης και εξεγερμένης πόλης: Η περίπτωση της Ινσταμπούλ, *Αειχώρος: κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης* (Ειδικό τεύχος – αφιέρωμα), 7-26

Ξενόγλωσση Μεταφρασμένη Βιβλιογραφία

Σερτώ Μ. (2010), *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική: η πολύτροπη τέχνη του πράττειν* (μτφ. Καψαμπέλη Κ.), Αθήνα: Εκδόσεις ΣΜΙΛΗ

Harvey D. (2012), *Εξεγερμένες πόλεις: Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης* (μτφ Χαλμούκου Κ.), Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ

Knox P., Pinch S.(2009) *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων*,(μτφ. Αλεξανδρή Γ., Αράπογλου Β., Καβουλάκος Κ., Κανδύλης Γ., Καρανικόλας Ν., Μαλούτας Θ., Σαγιάς Ι., Σουλιώτης Ν., Φραγγόπουλος Γ., Χωριανόπουλος Ι.) Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας

Lefebvre H. (2007), *Το δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και πολιτική* (μτφ. Τουρνικιώτης Π.), Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Massey D. (2001), *Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας, Philosophy and politics of spatiality* (μτφ. Πατσού Α.), Αθήνα: Εκδόσεις Παπασωτηρίου

Robson C.(2010), *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου* (μτφ. Νταλάκου Π., Βασιλικού Κ.) Αθήνα: Εκδόσεις GUTENBERG

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Carley R.F.(2023), *The cultural production of the social movements*, Cham: Palgrave macmillan

Federici S. (2019), *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*, Oakland: PM Press

Kalven J. (2015), The right to the city, *Forum Journal*, Volume 30 (1), 16-25 Διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.1353/fmj.2015.a596227>

Oldenburg R. (1996-7) Our vanishing third places. *Planning Commissioners Journal* (25), 6-10

Roulier S (2020), Henri Lefebvre: Reclaiming Urban Space, *Recovering Citizenship, Theory & Event*, Volume 25, (3), 595-613 Διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.1353/tae.2022.0029>

Smith N. (1987), Gentrification and the Rent Gap, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 77 (3), 462-465

Ηλεκτρονικές πηγές

Μπελαβίλας Ν., Πρέντου Π. (2015), Τα εγκαταλελειμμένα κτήρια και τα ξενοίκιαστα εμπορικά καταστήματα: Το χωρικό σχήμα της κρίσης Διαθέσιμο στο <https://www.athenssocialatlas.gr/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%BF/%ce%ba%ce%bb%ce%b5%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%ac-%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%ae%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1/>

Lialios G., (2021), Property transformations in the centre of Athens during the economic crisis years (2009-2018). The case of Exarcheia. Διαθέσιμο στο <https://www.athenssocialatlas.gr/en/article/property-transformations-in-exarcheia/>

Ομιλία του D. Harvey με τίτλο The right to the city and urban resistance, Διαθέσιμη στο <https://www.youtube.com/watch?v=vjyLWMSZ2nY&t=427s>